

A fény és sötétség szerepe

A z a p o s t o l b a n

és a reformkori költői hagyományban

4.2.21. E

Doktori értekezés

Kukovecz Györgyné
Zentai Mária

Szeged

1975

B 1257



I.

"Az apostol" szerkezete

"Az embereknek
Egy része szent apostolnak nevez,
A másik rész pedig
Szentségtelen gonosztevőnek."

/Az apostol, 4. rész/

1. Bevezetés

A fenti idézet erős kontrasztja nemcsak azt fejezi ki, hogy milyen volt az emberek viszonya az ember-Szilveszterhez, hanem jelképesen a mű irodalomtörténeti sorsát is illusztrálhatja. Az apostol Petőfinek az a műve, amelynek értékelésében a régebbi és a mai irodalomtörténetírás a legélesebben eltér. Elég egy--két kiemelkedő tudós véleményét idézni, hogy lássuk ezt az eltérést.

Riedl szerint Szilveszter eszméiben "ferde túlzások és trivialitások" vannak, ő maga "romantikus szegény", a történetben Petőfi romantizálja önmagát: "... meséje gyenge, érzelmi rajza erős. Az epikus elem túlzott és erőszakos, de a lyra benne megrázó."¹ Horváth János szerint Szilveszter "holdkóros, sőt dühös rajongó". A mű legsikerültebb részeinek azokat tartja, amelyek "politikai célzatától aránylag távolabb állnak" /Szilveszter gyermekkora, a tolvaj, a banya/. Dicséri még a "lobogó képzelet"-et és a magasabbrendű költői nyelvet.² Illyés Gyula Petőfi "eszmei szótárának" tartja Az apostolt, de ő is szeméreti a költőnek, hogy elsietett alkotás.³ Körülbelül az ő véleménye vezet át a mai felfogásokhoz. /Jellemző módon költő, és nem kritikus értékelte először pozitívan a mű gondolatvilágát./

1945 után a marxista irodalomtörténetírás több kísérletet tett Az apostol újraértékelésére. /Az apostol-vita./⁴ A 60-as

évekre kialakult egy nagyjából egységes kép. A kérdés szakértői: Sőtér, Pándi, Lukácsy, Fekete Sándor -- egymással folytatott vitáik ellenére -- abban egyetértenek, hogy Az apostol Petőfi legnagyobb igényű alkotása, ha úgy tetszik: főműve. Hasonló szellemben irnak a Petőfi-évforduló körüli tanulmányok szerzői is /Kássa Péter, Szegedy-Maszák Mihály, Vajda András etc./.⁵

Az értékelés tekintetében nagyjából nyugvópontra jutott a kalandos irodalomtörténeti pályát befutott mű. Értelmezése már korántsem ilyen egységes. Petőfi a Szilveszter-sorsot mint a forradalmár sorsát, illetve saját sorsának lehetőségét írta meg. A műben Petőfi legfontosabb elméleti--politikai elképzeléseit olvashatjuk, sőt ennyire részletesen és sokoldalúan kifejtve kizárólag itt. Ezek a történelem, a haladás kérdései, a majdani igazságos társadalmat létrehozó és majd ott uralkodó alapeszmék /egyenlőség, szabadság/: kulcsfontossága miatt tehát a művet magának perli az az elképzelés is, amely Petőfinél utópista szocialista tanok nyomait keresi /Pándi, Forgách/, és az is, amely kommunisztikus--egyenlősítő forradalmi világnézetet talál a művekben /Lukácsy/. Dolgozatomban azonban nem ehhez a kérdéshez kívánok hozzászólni.

Az apostolról szóló irodalomnak -- éppen a jelzett eszmei problémák sürgősebb tisztázási kényszere miatt -- nemigen van olyan ága, amely a mű költői--művészi értékeit, eszközeit venné számba. Pedig az elnagyoltság, szerkesztetlenség vádja elég súlyos ahhoz, hogy ha igaz, akkor a legtisztább eszmeiségű alkotás művészi értékét is megkérdőjelezze. Néhány utalástól eltekintve Az apostolnak a Petőfi-életművön belüli kapcsolatai sincsenek tisztázva. Sőtér István: Az ember és műve c. kötetében ír erről a problémáról: "Ennek a poémának valódi, eszmei és

esztétikai jelentőségét máig sem mérték fel eléggé. A konzervatív irodalomkritika hüvös, elutasító ítéletéből a mai köztudatban is megmaradt valami. Pedig Az apostol mélyreható elemzése, értelmének, jelképeinek, utalásainak felderítése, költői vívmányainak tudatosítása olyan új vonásokkal gazdagíthatná Petőfi-képünket, melyek talán az eddig ismerteknél is fontosabbnak ígérkeznek. Fontos ez a mű azért is, mivel lírai betéteiben egy olyan új költőiség szólal meg, mely újítást, továbbhaladást jelent Petőfi eddigi életművéhez képest is.⁶

Dolgozatom nem vállalkozik a teljes elemzésre. Elsősorban Az apostol szerkezetéről és vele egybeépülő motivumrendszeréről, valamint a Petőfi-életműön belüli legfontosabb kapcsolatairól szeretnék beszélni.

2. "Az apostol" kronológiai felépítése és ennek rokonsága: a romantikus próza

Az apostol szerkezete előrevető. A hőst mint ifjú férfit ismerjük meg, iskolái elvégzése után, bőséges társadalmi tapasztalattal a háta mögött, de még legnehezebb döntései előtt. Innen visszakanyarodunk a múltba, és születése napjától kivégzéséig kísérvük végig sorsát. Ez a szerkesztésmód ma egyáltalán nem szokatlan, de Petőfi korában még az volt, különösen a verses epikában. A Csokonai-epika, Kisfaludy regéi, Kölcsey balladái, a Vörösmarty-eposzok -- mind, mind lineáris, kronológilag előrehaladó szerkezetűek. Petőfinek a többi verses epikus műve is az /Szilaj Pista, A helység kalapácsa, Salgó, Bolond Istók stb./. Ide sorolhatjuk a második vonalból Gvadányi Peleskei nótáriusát, Rontó Pálját és Garay: Az obsitosát is. Ezek-

ben a történés és az elbeszélés nem azonos idősíkban zajlik, de köztük természetes kapcsolatot teremt az, hogy a történés hőse és az elbeszélés mesélője azonos, tehát az egész visszaemlékezés /sem Az apostol, sem a többi említett szerző művei nem azok/. Ezen a kereten belül pedig a történet időrendje hamisítatlanul lineáris. Az apostol-féle előrevető szerkezetnek is /ahol nincs természetes kapcsolat az idősíkok között, hanem a történeten kívül álló író töri meg és indítja újra a cselekményt/, vannak rokonai, de nem a kor költészetében, hanem a prózairodalomban. Jókai 1845--47-es novelláit kell elsősorban megemlitenünk. Többségükre jellemző, hogy a novella indításakor elmondandó történet jelentős része már lezajlott, az előzmények csak a rendszerint tragikus kibontakozás után világosodnak meg, mondja el őket valaki. A romantikusan bonyolult meséjű novelláknak fontos szerkezeti fogása a késleltetés, a megtört szerkezet. Jelentős részükben akkor, amikor visszaérkezünk az elbeszélés kezdetének időpontjába, már lezárult a történet, csak egy-két mozzanat van még hátra belőle /A nyomorék naplója; Adamanta; A munkácsi rab/, de van köztük olyan is -- és ez hasonlít jobban Az apostolra --, ahol a történet a visszapillantás, az elmondás után bontakozik ki tulajdonképpen /Hyppona romjai/.

Regényben sem ismeretlen ez a kompozíció. A karthausi, Eötvös első regénye ilyen felépítésű. A regénykezdő időpont /Gusztáv kolostorba vonulása/ itt sem a legvége még a történetnek. Külön érdekesség az elbeszélő személyének változása: a múltat Gusztáv mondja el, a jelent az író.

Az apostol meséje nem romantikusan bonyolult; a visszatérés a múltba nem titkokat old meg; és abban sem hasonlít az

emlitett művekhez, hogy ez a visszapillantó rész nem tartalmazza a hős egész élettörténetét. Az összevetéssel csak azt szeretném érzékeltetni, hogy Az apostol cselekményének a felépítése a korban általánosan használt elbeszélő szerkezetekkel van rokonságban, tehát erről az oldalról nem lehet gondatlansággal vádolni a költőt. Más, apróbb mozzanatok is e rokonságra vallanak. Az apostol első három részének éppen úgy az érdeklődés felkeltése a célja, mint az emlitett prózai művek kezdésének. A novellákban a cselekmény romantikus -- Az apostolban Szilveszter alakja. Mindegyik emlitett műnek fontos mozzanata az elmondás, elmesélés szituációjának hangsúlyozása /ez az író kívülállását is jelzi/. Az apostol teljes 4. része ebből áll /itt azonban az írói kívülállás nem egészen egyértelmű -- erről a továbbiakban még lesz szó/. Az emlitett Jókai- és Eötvös-művek próza-voltuk ellenére sokszor erősen lírai jellegűek. Eötvös regényének jelentős hányadát Gusztáv lírai reflexiói adják, a Jókai-novellák leíró részei Vajda Péter zenei hatású, ritmikus prózájára emlékeztetnek.

Ez a romantikus, lírával telített, meg-megtört szerkezetű, nyugtalan próza közelebbi rokona Az apostolnak, mint a korabeli és a megelőző hexameteres vagy népies verses epika.

3. "Az apostol" cselekményének szerkezete

A kronológián túl -- amely első olvasásra is világos, de szigorúan véve szerkezetnek nem nevezhető -- a cselekménynek van belső szerkezete is. Három fő szerkezeti vonalat különböztethetünk meg, ezek egymással szorosan összefüggnek:

a/ konfliktussorozat az elnyomó hatalommal

b/ áldozatok sorozata

c/ árulások sorozata.

a/ Konfliktusok, Szilveszter életében négyszer kerül éles, össze-
ütközésbe az elnyomó hatalommal. Az első három szorosan ösz-
szefüggő háromlépcsős rendszert alkot; a negyedik időben is
elkülönül, jellegét tekintve is más. Talán nem erőszakolt
módszer az első háromra az egyes--különös--általános kate-
goriáit alkalmazni. A IX. rész az egyes: egy konkrét ember-
től való személyes függése ellen lázad Szilveszter -- a
konfliktus világos. Szilveszter az aktív fél, ő hagyja ott
gazdája házáat. Ez a "szolgából emberré emelkedés" fokozata.
Először Szilveszternek magának kell megtennie ezt a lépést,
hogy később majd a néppel próbálja megtétetni. Ezzel a lé-
péssel együtt szerepel a tragikus vég első előrejelzése is,
mint szükségszerű és kimondatlanul már vállalt sors is:

"Én önnel mint ember beszéltem,

És hogyha egyszer már

A szolga emberré emelkedik,

Éhen hal meg vagy a bitófán,

De többé szolga nem lesz!"

A fogalmazás általános, de Szilveszter magára is vonatkoz-
tatja.

A XII. részben Szilveszter ellen összefog "a kastély
s a parókia", és az ellene ingerelt néppel kikergettetik ab-
ból a faluból, ahol jogaira tanította a népet. Tanításának
volt is valami fogamatja; a falusiak kocsmázás helyett az ő
házába jártak. Nem is annyira felforgató gondolatai, inkább
ez, a kezdődő hatás ijeszti meg a földesurat s a papot. A
konkrét ellenfelek tehát még megvannak, de Szilveszter már

nincs szoros személyi függőségben velük. A földbirtok és a klérus összefogása a lázító ellen azt is mutatja, hogy a konfliktus társadalmiasodott. Harmadik szereplőként pedig belép a cselekvő eszközül használt nép. Szilveszter itt kerül először közvetlen kapcsolatba az elnyomottakkal, ez az első, keserves tapasztalat /a megtagadás, kikergetés/ komoly próbája szándékainak és gondolatainak. Egy másik fontos szerkezeti vonalnak, az árulásnak ez az első lépcsője. Ez az árulás még nem jár súlyos külső következményekkel Szilveszterre nézve, és a belső következményt: a csalódást, megrendülést is hamarosan legyüri. A fejlődés-elképzelés, amelyet itt kifejt, hasonlít a szőlőszem-hasonlat történelem-filozófiájához:

"Ez hát a nép, amelyet én imádok,
Amelyért élni s halni akarok!
Ilyen volt ezredév előtt...
De semmi, semmi, ezredév után
Majd nem lesz ilyen; még most gyermek ő, kit
El lehet könnyen bolondítani,
Majd meg fog érni, férfi lesz belőle..."

Ugyanaz az organikus fejlődés-eszme, mint a XI. részben: bennefoglaltatik a fejlődés lassúsága, de biztossága, elkerülhetetlensége is. Itt is szükségesnek látszik a fejlődés gyorsítója, a katalizátor, aki "gyámolítja" a népet. Szilveszter ebből következtet a maga szerepére, feladatára:

"Szegény, szegény nép, mint sajnálom őt,
S ha eddig küzdtem érte, ezután
Kettős erővel fogok küzdeni!"⁷

A harmadik konfliktus még általánosabb. Szilveszter könyvben, tehát személyétől függetlenül alakban támadja az elnyomást. Vele szemben sem személy jelenik meg:

"De elsápadt a hatalom, kiült

Ráncokba szedett homlokára a düh."

Ennek az elidegenültségében félelmetes hatalomnak csak a szolgáljaival találkozik Szilveszter. A nép a "király s vallás" kettős fenyegetésére újra elárulja -- következmény a börtön.

A negyedik összeecsapás a merénylet. Látszólag az első szintnek felel meg: egy konkrét személy, a király elleni közvetlen cselekvés. De a tiz börtönév alatt lefoszlik Szilveszterről minden, ami addig Szilveszterré tette. A megtört ember, aki senkihez nem kötődik már, az emberi viszonyokból kihullott, a 19. részt a tragikus irónia légkörében botladozza végig. Illúzióit elveszti /nem lett szabad a "nemzet, a haza"; nem találja meg felesége sirját/. Egyetlen célt vél még teljesíthetőnek: a zsarnokság elleni küzdelmet. De nem is gondol már olyan cselekvésre, amelynek eredménye az lenne, hogy a nép -- jogaira ébredve -- megdönti a zsarnokságot /a személyes felvilágosítás, illetve a lázító könyv -- ma nyilván politikai röpiratnak mondanánk -- kiadása tulajdonképpen ezt célozta, bár a történelmi fejlődésről vallott nézeteivel összevetve valószínűleg úgy, hogy az ő munkája az odavezető út kezdete csak/. Úgy látja, hogy a feladatot egyedül kell végrehajtania:

"Nem szerzett társakat magához,

Nem dicsvágyból, hogy egymaga

Végezze bé az óriási munkát,

De hogy ne szálljon másra is veszély,

Ha terve megbukik."

Ez az "óriási munka", illetve néhány sorral előbb:

"Merész, nagy szándok, elhatározás,

Melytől egy nemzet vagy talán

A nagyvilág sorsa függ." -- azt mutatja, hogy Szilveszter szemében a király elpusztítása nem egy zsarnok halálát jelentené, hanem egyértelmű lenne a zsarnokság elpusztításával /csak így van értelme annak a sornak, hogy tettétől a "nagyvilágnak sorsa függ"/. A börtön előtti életében Szilveszter látóköre egyre szélesedett, a társadalmi ellentéteket egyre pontosabban látta, a bajok gyökereit egyre világosabban felismerte /a legfőbb ok szerinte az egyenlőtlenség, ebből következik a szabadság hiánya; a másik bajforrás pedig a szellemi elnyomás és megtestesítője: az egyház/. Ennek megfelelően a szembenálló fél és a konfliktus is fokozatosan elvesztette konkrétságát, személyes jellegét: nagyságos úrfi -- "kastély s parókia" -- hatalom.

De a személytelen, elidegenült "hatalom"-mal szemben Szilveszter tehetetlen. A börtön után tehát az eddigi úton nem mehet tovább. Ezért a zsarnokság gyökere /egyenlőtlenség/ helyett a fejére akar lecsapni -- és ez a király. Az ő személyében sűrűsödik mindaz a rossz és társadalmi igazságtalanság, amely ellen Szilveszter küzd. Nem konkrét ember tehát hanem a zsarnokság jelképe. A reális politikai harcot /tanítás, illegális röpirat/ ennél fogva nem anarchikus terror váltja fel, hanem szimbolikus cselekvés. A hatalom tovább már nem általánosítható kórképét megkaptuk a 16. részben. A 19. részben ez a hatalom testet öltött, és ha sikerülne elpusztítani, az -- Szilveszter szerint nemcsak "egy nemzet", hanem talán a "nagyvilág" sorsát is jobbra fordíthatja /ez

is volt eredeti célja: sehol nem emleget nemzetet, hanem emberiséget, nagyvilágot, népeket/. Petőfi más verseiben is a zsarnokság elpusztítandó jelképe a király, nem pedig konkrét történelmi személy. /V. ö.: A királyokhoz, Akasszátok föl a királyokat!/.

A merényletkor harmadszor is elárulja őt a nép, és Szilvesztert kivégzik.

b/ Áldozatok, ahogyan az elnyomás elleni harc, úgy Szilveszter áldozatai is több fokozatban emelkednek az életáldozatig. Először a gazdag hivatalt utasítja el. Ő maga ezt nem is érzi áldozatnak, mivel annak elfogadása szolgává tenné, és ez Szilveszter /és Petőfi/ gondolkodásában kizárja az ember fogalmát. Szilveszter céljainak első fokozata éppen az, hogy rabokból emberekké tegye embertársait.

A következő fokozat a boldogság lenne, de itt már ellentétbe kerül saját boldogsága az emberiség boldogságáért folytatott harccal. Szilveszter is tudatában van ennek, és áldozatnak érzi a lemondást:

"Légy lámpa, mely míg másoknak világít,
Tulajdon életét fogyasztja el."

A harmadik életáldozat, ennek több előrejelzése is van a mű során.

c/ Árulások. A háromszoros elárultatás és még néhány mozzanat a bibliai megváltó-sorsot idézi. A motivummal később még foglalkozunk, itt egyetlen aspektusát vegyük szemügyre! Egyszerű, mechanikus ismétlődés-e a három árulás /a Bibliában nagyjából az/, vagy több ennél?

Az első esetben Szilveszter falun tanít, tanítását a nép, a parasztság szívesen fogadja:

"Nem a kocsmába jártak ezután
A munkavégzett gazdaemberek,
Mint jártak eddig világkezdet óta;
A faluház előtt karéjba
Állottak, és az ifju jegyzőt
Hallgatták a vén emberek,
És jobban hallgatták, mint papjokat, mert
Papjoknál jobbakat beszélt.
S mit ott tanultak, elvivék haza,
És elbeszélték fiaiknak
S a jegyző tiszteletben állt."

Hogy mit mond tulajdonképpen a jegyző, az itt még nincs kifejtve, csak következtethetünk rá. Mielőtt a faluba menne, a gazdag hivatal elutasításakor ezt mondja:

"Nem ismerek nálam kisebbet
S nem ismerek nálam nagyobbat"

Az egyenlőség-gondolatnak ez a tömör, szentenciózus megfogalmazása -- egy Az apostol sokféle egyenlőség-deklarálása közül.
A faluba ezzel a programmal megy:

"A bölcső óta mit vertek fejedbe?
Kötelességeidet;
Én megtanítalak jogaidra!"

Végül a pap bujtogató prédikációjából következtethetünk még vissza:

"Istentagadó s lázító!"

Feltételezhetjük tehát, hogy Szilveszter már a faluban is az emberi egyenlőség s az ebből következő természetadta jogok elvét magyarázta. Ezt -- a merev társadalmi hierarchiát gyökerében támadó -- eszmét minősíti a pap istentagadásnak és lázításnak. A



tanítást a nép először kedvezően fogadja, csak a pap prédikációja után -- amely a falusiak számára új, sohasem hallott, szép eszméket egy, már keservesen ismert, ijesztő fogalomrendszerbe béklyózza -- fordulnak ellene.

Könyvének hatósúgára már nemcsak egyetlen falu:

"Kijött a könyv, s ország-világban
Ezrével olyan gyorsan terjedett el,
Mikéntha villám hordta volna szét."

Olvasótáborra nem a parasztságra szűkitett nép, hanem a
"világ": minden elnyomottak összessége:

"Mohón nyelé el a szomjas világ
E tiszta enyhítő italt,
És lelke tőle megfrissült..."

A panoráma és a hatás tehát kiszélesedett. Most pontosan tudjuk, mi állt a könyvben:

"Hogy a papok nem emberek,
De ördögök,
S a királyok nem istenek,
Hanem csak emberek,
És minden ember ember egyaránt,
S az embernek nemcsak joga,
Hanem teremtetőjéhez
Kötelessége is
Szabadnak lennie..."

Ismét csak az egyenlőség- és szabadságeszme, de élesebb megfogalmazásban, egészen konkrét egyház- és királyellenességgel. Ez a királyellenesség azonban még csak az istenség piedesztáljáról szállítja le az uralkodót, elpusztítását nem követeli nyíltan.

Új mozzanat még, hogy a "világ" eleve várta, igényelte a kimondott bírálatot és igazságot: "szomjas" volt, és szomját

oltja a könyv. A fogadtatás még pozitívabb mint a faluban: nemcsak elolvassa, hanem valósággal "mohón nyelé el a szomjas világ". A hatalom ellentámadása is ugyanazokon az érveken alapul:

"Ez lázító könyv!

Vallást s fölséget sért."

A faluban Szilveszter még nem került összeütközésbe a törvénnyel. A hangsúly nem annyira a megbüntetés^{en}/volt, inkább azon, hogy eltávolítsák a parasztok közeléből. Az illegális könyv ellenben törvénysértő, tehát a megtorlás mozzanata lesz fontos:

"Szerzőjének lakolnia

Kell a törvény szerint."

A "megrémült nép" egyetért, elárulja Szilveszttert. Árulása nagyobb etikai vétség, mint az első esetben, hiszen Szilveszter nem véletlenül és esetlegesen odavetődve világosította fel, hanem a nép homályos várakozásával találkozott, azt elégitette ki. Ez az árulás tehát tudatosabb, de még ez is csak a hatalom fenyegetésére következik be.

A legérdekesebb a harmadik lépcső. Szilveszttert addig legalább értette a nép, ha meg is tagadta kétszer. A merényletnél azonban egyáltalán nem érti. Szilveszter meg akarja semmisíteni a zsarnokság jelképévé nőtt királyt. A "boldogtalan" /mert félrevezetett, elbutított/ nép ide már gondolatban, érzésben sem képes követni. Nincs szükség a hatalom fenyegetésére ahhoz, hogy megtagadják! Elemi erővel fordulnak ellene azonnal a merénylet után:

"Félhalva fekszik, leverék

Lábárul őt, és boldog, aki

Vén, ráncos orcájára köphet

És megrugthatja ősz fejét."

Az apostol-szakirodalma általában a szabadszállási kudarcot jelöli meg, mint az árulás-motivum legfontosabb történelmi kiváltó okát, keserű egyéni élményét. Ezt el is fogadhatnánk, ha csak a falu-jelenet szerepelne a műben. De az, hogy a király elleni merényletnél és csak ott, a nép közvetlenül és azonnal Szilveszter ellen fordul, sejteti a mélyebb szakadékot Petőfi és kortársai között. Ha már konkrét eseményt keresünk a művet motiváló okok között, akkor inkább azokkal a véleményekkel érthetünk egyet, amelyek A királyokhoz c. vers nagyon kedvezőtlen fogadtatását, a politikai közvélemény első nagy Petőfi--ellenes fölzúdulását tartják fontosabbnak. Ekkor tudatosodott mindkét félben az igazság, ez jelezte és tárta föl azt a távolságot, amennyivel Petőfi forradalmisága előtte járt kortársainak.

Petőfi republikanizmusa -- mint tudjuk -- csak egy nagyon szűk körben talált visszhangra még 1848-ban is. A közvetlenül megvalósítandó történelmi feladatok időlegesen háttérbe szorították a távolabbiakat, és bár Petőfi sok versében sürgeti a továbbhaladást, figyelmeztet a megtorpanás veszélyeire, közvetlenül és élesen királyellenes verset csak kettőt írt ebben a periódusban: A királyokhoz, illetve Akasszátok föl a királyokat! /Szatirikus gúnyverset többet is, de ezek a magyar történelem régebbi királyaival példálózna. Aktuális élük van, de nem ennyire közvetlen támadások, mint az említett kettő. V. ö.: Bánk bán, A király esküje, Dobzse László, Kun László krónikája/ Szivének valódi vágyát, republikanizmusát igen élesen dokumentálja a Respublika c. verse 1848 augusztusában, tehát Az apostollal egyidőben. Ez a vers is csak "távolból előre" köszönti a köztársaságot; magát hívének vallja, de azt is megírja, hogy ezzel az érzéssel végtelenül egyedül van:

"Most hódolok, midőn még messze vagy,
Midőn még rémes átkozott neved van,
Midőn még, aki megfeszíteni

Kész tégedet, azt becsülik legjobban."

1848--49-ben, de különösen a szeptemberi fordulat után Petőfi költészetéből szinte eltűnik a világ és az emberiség addig anyyira gyötrő, feszítő problémája, helyét a nemzet és a haza foglalja el. A függetlenség és a polgári haladás a közvetlen feladat, először ezt kell megvalósítani. Igazi vágyait és céljait is megírja, de csak az íróasztalnak. Az apostol bizonyítja, hogy nem vesztí szem elől a nagyobb távlatot. Ezzel a művel kárpótolja magát azért, hogy az adott történelmi helyzetben nem lát lehetőséget vágyai megvalósítására. Hogy mennyire nem, azt a Szilveszter elleni árulások sorozata is bizonyítja, legélesebben az utolsó. Megváltó és megváltanók között is a legnagyobb a szakadék, ez az, ami igazán reménytelenné teszi küzdelmét a jelenben. Az egyenlőség és a szabadság szép és régen várt eszmék; de amikor hozzá kellene kezdeni a megvalósításukhoz, az első lépés a zsarnokság teljes eltörlése, a köztársaság megteremtése /a jelképek nyelvén a király megölése/ lenne, akkor marad a hős igazán magára. Ezen az úton nem tudja és nem akarja követni senki.

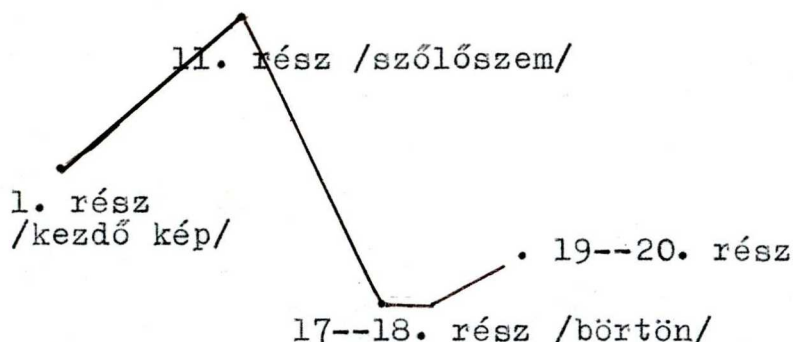
A három árulás tehát nem mechanikus ismétlődés, hanem három különböző fokozat. Ez egyszerű, érzelmi alapon támadó rokon-szenv fenyegetésre ellenszenvbe fordul /falu/, majd tudatos egyetértés válik félelemből árulássá /könyv/. Közben szélesedik a kép, általánosabb társadalmi érvény felé közeledik. Végül a harmadik lépcső, a teljes és szívből jövő árulás a hős és a világ közötti konfliktus gyökerét tárja fel, konfliktusát az elnyomókkal és az elnyomottakkal is.

Zenei crescendohoz hasonlóan élesedő konfliktusok és növekvő áldozatok, valamint háromszori elárultatás: Az apostol belső szerkezetének ezek a hármasságok, egy pontban: a merényletnél összefutó szerkezeti alapvonalak hordozzák. A merénylet: legélesebb konfliktus, legteljesebb megtagadás, legnagyobb áldozat.

4. "Az apostol" képrendszerének főtengelye: a fény--sötétség ellentétpár

Foglalkoztunk eddig Az apostol kronológiájával, majd a cselekmény alapvonalainak felépítésével és tagolásával. De ennek a nagyon is lírai epikus műnek van egy még belsőbb szerkezete is, amely azonban nem az időre és a cselekményre, hanem a költői képekre épül. A háromféle szerkezet időnként diszharmóniában, máskor harmóniában van egymással és a mű gondolati csomópontjaival. Ez a vibráló technika adja Az apostol különösen nyugtalan és nyugtalanító atmoszféráját, esztétikai zökkenőit, de csúcseit is.

A képek alkotta szerkezetet egy hirtelen felszökő, majd a kezdetnél is mélyebbre zuhanó vonallal lehetne érzékeltetni:



A rajz erős egyszerűsítés eredménye, de a pozitív és negatív csúcsok és az alapvonal így helyezkednek el. Az 1. és a 17--18. részben teljes a sötétség -- szimmetrikusan fogják közre a 11. részben, a mű centrumában elhelyezkedő csupa-fény szőlőszem-hasonlatot.

Az apostol motívumrendszerét elég nehéz a szerkezettől elkülönítve vizsgálni, de az áttekinthetőség megköveteli, hogy mégis megkíséreljük.

Talán már a rövid és vázlatos áttekintés is meggyőző arról, hogy nemcsak a legfontosabb motívum a fény--sötétség, hanem a legsűrűbben előforduló is, és mindig fontos a funkciója, gyakran önálló információ-értékké válik /pl. a kezdő kép/. Ha Szilveszterről, eszméiről, gondolatáról van szó, valamilyen formában mindig hozzákötődik a fény, a tűz képzete; míg a vele szembenálló, őt megalázó, kinzó világot /gyermekkor, börtön/ a sötétség jellemzi. Az apostol képrendszerének uralkodó- és alapmotívuma tehát egy kontraszt: a fény--sötétség ellentét.

Mielőtt ezt részletesen bizonyítanánk, és további jelentését, esetleges szimbólumszerűségét keresnénk, vizsgáljuk meg a motívumot a reformkori költői hagyományban és Petőfi életművében! Így derülhet ki, hogy mi volt a több, a csakis Petőfire jellemző, a sajátos; így juthatunk el a motívumrendszer összefüggéseinek és mélyebb jelentésének feltárásához.

II.

A fény--sötétség motívumpár jelentéskörei és használata Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty verseiben

1.-A fény mint archetipus

A fény nemcsak a költői nyelv, hanem az emberi gondolko-

dás egyik legősibb jelképe. A barlangok ősembere számára a nappal, a világosság viszonylagos biztonságot jelentett a több veszedelemmel ijesztő éjszakához, sötétséghez képest. A kisázsiai, egyiptomi, európai kulturák őseinek, a mítoszoknak korában már jelkép értéke van. Az egyiptomi vallás, a sumér--akkád mitológia és a görög mitológia egyaránt a sötét alvilágot tekinti a halál birodalmának az életet jelentő napfénnel szemben. Az évenként meghaló és feltámadó termékenység-istenek: Ozirisz, Attis, Tammuz általában nap-istenek is egyben. A halál-sötétség birodalmába való leszállásuk a terméketlenséget, a természet halálát jelenti -- és ez fenyegeti az ember létét is. A feltámadás pedig a megújuláson túl a visszatérő fény, a láthatáron fölkelő nap képzetét is magába foglalja. Az ősi, egyszerűbb termékenység-istenek után kialakuló politeizmus népes istengárdájában is a főisten vagy napisten is egyben /Amon-Ré/, vagy legalább a főisten attribútumai között szerepel valamilyen formában a fény /Zeusz villámai/.

A görög mitológia a fény-motivumnak az európai költészetben kifejlő két alapjelentését is magyarázza. Apolló--Héliosz, a napisten, a művészet, költészet istene is egyben. A Prometheus-mítosz pedig, a tűz ellopása, az emberi tevékenységhez és az alkotáshoz, az értelemhez kötődik. A költészet és az értelem, alkotás mint tűz és fény, e két összimbólum eredete ide nyúlik vissza.

Talán a görög--római mitológiánál is erősebben befolyásolta az európai művelődést a Biblia. Jelképei összimbólumokká váltak máig változatlan jelentésben, nemzetközi használattal. A Biblia világában is fontos a fény, a tűz. Az Ószövetségben egyenesen a theophania, az istenség megjelenésének formája,

bár itt már szó sincs napistenről. Ilyen jelenet az égő csipkebokor, ahonnan Ábrahámhoz szól az isten, illetve a Sion-hegyi tűz és az a lángoszlop, amelyben isten választott népét vezeti a sivatagon át. Ezek a jelképek már ugyanebben a formában megtalálhatók az európai irodalomban, a magyarban is.

A tűz--fény tehát a közös, ősi európai hagyományban pozitív érték. Élet, illetve valamilyen szentség -- ezek az alapvető jelentései. Az utóbbiba mindig vegyül egy árnyalatnyi félelmetesség is.

A néhány említett alaptípus természetesen számtalan változatban él, és újabb jelentések is alakultak. A rövid és vázlatos áttekintés inkább csak ősiségét és alapvető voltát akarta szemléltetni.

2. Néhány jelentéskör

A magyar költészet vizsgált periódusában felismerhetjük a fénynek azt az ősi jellemzőjét, hogy pozitív tartalmat hordoz. De ez a tartalom erősen differenciált.

A XVIII. század észkultuszát és az észbe, tudásba, tanításba vetett szinte határtalan bizalmát ismerve nem csodálhatjuk, hogy az ész, értelem állandó jelzője vagy kifejezője a fény. A korszakelnevezés maga is "felvilágosodás", és nemcsak a magyar nyelvben. /V. ö.: enlightenment, Aufklärung/.

a/ Ész, értelem. A költői nyelvben találkozunk az egyszerű azonosítással: ész = fény.

CSOKONAI: Marosvásárhelyi gondolatok /1794./

"Vigyázz! mert közel van a homálynak partja,
Elnyél, ha az észnek fénye meg nem tartja."

Az utolsó szerencsétlenség /1798./

"Lámpási a bölcsességnek

Előttem hiába égnek."

BERZSENYI: Gróf Széchényi Ferenchez /1804--08/

"A törvény sivatag rejtekiben lakó

Elméd phárusi láng a szövevény között"

A Pesti Magyar Társasághoz

"Az ész az isten mely minket vezet,

Az ő szavára minden meghajol,

Hegyek lehullnak s olvadnak vizekké,

S örök helyéből a tenger kikél.

Ez alkot minden szépet és dicsőt,

Az egyes embert mint a milliókat

Ez áldja s égi boldogsára inti.

Miért utálja hát szövétnekét

Az ember, és miért nem terjeszti fényét

A vak halandók néma éjjelén?"

Ez a változat a romantikus Vörösmartynál is előfordul tagadó és állító formában egyaránt:

VÖRÖSMARTY: Csongor és Tünde 5. felv.

"Koldus a gazdagság, a hatalom

Leszállt fokáról, hamvadott üszök

A tudománynak napszövétneke"

Gondolatok a könyvtárban /1844./

"De hát ledöntsük, amit ezredek

Ész napvilága mellett alkotának?"

Előszó /1850./

"Küzdött a kéz, a szellem működött,

Lángolt a gondos ész, a szív remélt."

Az idézett példákban a kép jelentése egyrétegű. Ettől az alapjelentéstől azonban az út legalább kétfelé ágazik.

b/ Haladás. Még a XVIII. században kialakul a fény haladás jelentése. Ez már többretegű, differenciáltabb. Magában foglalja a ráció-értelmet is, hiszen a haladás egyrészt az ész műve, másrészt a haladás szellemi haladás is; de beletartozik a társadalmi, történelmi haladás, az "új, jobb kor eljövetele" jelentés is. Néhány jellegzetes példa:

CSOKONAI: Konstancinápoly /1794./

"E kézzel fogható setéség eltűnik,
Az éjnek madara huhog^lni megszűnik.
Egy jóltévő világ a mennyből kiderül,
S a sok kigondolt menny mind homályba merül."

BATSÁNYI: A látó

"Ó ti! kiknek ^{szí}viek örök buba merült,
Im, reménytek nem várt vig napja felderült;
Im, az igazságnak terjednek sugári;
Dőlnek a babona fertelmes oltári,
Melyek a setéség fene bálványának
Annyi századoktól vérrel áldozának."

Hasonlóan optimista látomást a haladásról Vörösmarty is írt fiatal korában:

VÖRÖSMARTY: A Gutenberg-albumba

"Majd ha kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek
S a kitörő napfény nem terem ál tudományt....
.....

Majd ha világosság terjed ki keletre nyugatról..."

c/ Emberi nagyság. De az ész-ráció alapjelentés fejlődhet más irányba is. Az értelem világosságán alapuló emberi nagyság, tehetség -- ez az első állomás, majd elemezhetetlen átmenettel a

a kép fölszivja a tehetség, művészi tehetség, sőt ihlet jelentést is, és ezzel elérkeztünk a "költői tűz" ősi jelképéhez. Csokonaira ez az utóbbi jellemző.

Ironikusan:

CSOKONAI: Bucsu a magyar muzsáktól /1795./

"De minthogy ez nálunk ausländisch portéka,
Hogy a poétának légyan ajándéka:
Sok szegény legénynek megcsökken szándéka,
S közfényü gyertyáját elrejtí a véka."

Klasszikus Apolló-reminiszcenciával:

A poétákban lakó istenség

"Verselő! felőletek
Hirdetik, hogy bennetek
Lakna istenség,
Akinék lehellete
Bennetek lángot vete
S lelketekben ég."

Találkozunk nála már a romantikára jellemző költő-ideál korai megfogalmazásával is:⁸

A magánossághoz

"Tebenned úgy csap a poéta széjjel,
Mint a sebes villám setétes éjjel;
Midőn teremt új dolgokat
S a semmiből világokat."

Berzsenyi használja a fényt közelebbről nem körvonalazott, de konkrét személyhez kötött nagyság érzékeltetésére:

BERZSENYI: Wesselényi hamvaihoz /1810./

"Te, mint az orkán s mint az olympi láng,
Megráztad a gőztorlasz^tok éjjelét,

S villámszavad megszégyeníté

A gonoszok s ~~anderek~~^{cudarok} dagályát."

Ennek változata az az eset, amikor a pozitivum is konkretizálódik:

BERZSENYI: Virág Benedekhez /1799 után/

"Jer, jer, légy kalauz pályafutásomon!

Fáklyád mennyei lángjai

Mint Pharus lobogó oszlopi, fénylenek."

A művészet lángja önmagát jelenti, de vezető fényt, útmutatást is.⁹ A Pharus-hasonlattal pedig kiteljesedik még egy jelentésréteg, amely egybefogja a kettőt: a fiatalabb, útkereső poéta pályafutása mint tengeri hajós útja jelenik meg, ahol biztonságot ad, és irányt mutat a világítótoronynak, azaz az idősebb és követni vágyott költő művészetének a fénye. A képegyüttes az antik hasonlattal jellegzetesen a XVIII. századi költői hagyomány terméke.

Berzsenyi ezen a nagyobb jelentéskörön belül maradva filozófikusabb értelmet is használ. A reggel c. versében megjelenik a naphoz emelkedő lélek mint a kiemelkedő emberi nagyság kifejezője:

A reggel /1795--1802./

"A nagy lélek önként az aetherben

Héjáztatja szabad szárnyait,

Nem tartja itt fojtva porkötélen

Az égi tűz nemes lángjait.

.....

Feljebb evez a nagy Álpeseken

A nap felé úszó sasokkal."

A vizsgált költőknél ez az első megfogalmazása ennek a képnek, de nem egyedülálló: Kölcsey: Genius száll... c. versén át egészen Petőfiig, a Felhőkig és Az apostolig követhető. A későbbi költőnél természetesen egészen más tartalommal jelenik meg, a klasszikus általánosság helyett jóval konkrétabb és romantikusabb tartalommal: a nagy lélek magánossága, a világ meg nem értése, illetve a szabadságért küzdő apostol látomása.

Kölcsey a költészet tüze jelentést érzi legközelebb magához. Megírja simán futó, klasszicizáló, szentimentális formában:

KÖLCSEY: Kazinczyhoz /1809./

"Im lángra lobbant szép tüzedtől

Szivem, mely tölti hangjaid..."

De megírja a romantikus szubjektivitáshoz közelítve is; a művészet, az alkotás gyötrődés, a képzelet a költészet lényege:

Panasz
/1823./ "Jaj nekem, s jaj annak, aki engem

Verset írni búmra megtanított,

Aki fáklyát gyújta képzetimnek..."

Vörösmarty egészen széles körben alkalmazza ezt a nagy lélek, nagyság jelentést, klasszikus reminiscenciák nélkül, az előbbi költőknél gyakrabban és következetesebben. Több árnyalatot különböztethetünk meg nála. A legegyszerűbb talán a történelmi hős nagysága. Ez magába foglalja a következő nagyobb jelentéskör, a dicsőség egyik lehetséges változatát /hadi, vitézi érdek/. Közelebb is áll ahhoz, mint a ráció-jelentéshez, ahonnan eredetileg indultunk.

VÖRÖSMARTY: Etele /1833./

"Istennek ostroma ő, eljött büntetni világot;
Mint rohanó villám, égete, rombola, tünt."

Kemény Simon /1835./

"Villám gyanánt mint terjed el
Nagy lelke táborán..."

/V. ö.: még pl. Ének Hédervári Kontról -- 1827./

Egy másik változat a költői nagyság és dicsőség irányában konkretizálódik az utód szemszögéből:

Zrinyi /1828./

"Mi pedig áldva füzünk szent emlékedre borostyánt,
És az idő röptét terhes bánattal elállván
Kérdjük őhajtvá; vezér költőt még ad-e hasonlót
Hozzád, hajh! Te korán elirigylt fénye szemünknek."

Kölcsey /1844./

"Nap vala értelmed, jó szived csillagok és hold:
Egy nagy természet fényköre hunyt le veled."

E visszatekintő, külső megközelítése mellett megvan a belső, a szubjektív is. Az ihlet, az "éneki tűz" /Zalán futása I. ének, énekes gyermek/ következetesen a költészet és a költővé levés lényege:

Virág Benedekhez /1822./

"Engem serdülő korban megbájlva nyelve
Győztös apáinknak, s noha lassan, szüntelen érzem
A titkos lángot, mely ösztönt nyújtja erőmnek."

Tündérvölgy /1826./

"Mit tudtok ti hamar halandó emberek,
Ha lángképzelődes nem játszik veletek?"



A nagyságból fakadó dicsőség és az ihlet, költészet, képzelet konkrétabb jelentésein túl megjelenik a fény közvetlenül azonosulva az emberi lélekkel, annak legbelső lényegét fejezve ki:¹⁰

Délsziget

"... Gyengéd tagjait betakarni leszállt a
Csillagos esthajnal, s szüz harmat téjjel itatta;
Lelke pedig fény volt, az örök fény tiszta sugára."

Még egy lépés az általánosítás felé, és a fény a történet-filozófia emberfogalom alapvető meghatározójává válik:

Csongor és Tünde /1830./

"Az ember feljő, lelke fényfolyam;
A nagy mindenség benne tükrözik."

Az ember, mint a semmiből születő és semmivé váló világmindenség, és azon belül a kezdetekből felívelő és elkerülhetetlenül oda visszahulló történelem fénye, egyedüli, bár szintén pusztulásra ítélt értéke -- ez Vörösmarty és a magyar romantika egyik legnagyobb látomása. A fény-metafora ilyen értelmezésének nem is találjuk párját Petőfinél sem. Még egy új jelentést adott a fénynek Vörösmarty, amelyet rajta kívül csak Petőfi ismer. Ez is emberi lelket jelent, de sajátosan a másokért, az emberiség haladásáért dolgozó és magát feláldozó nagy lelket:

Gondolatok a könyvtárban /1844./

"Hány fényes lélek tépte el magát,
Virrasztott a sziv égő romja mellett,
Hogy tévedt, sújtott embertársinak
Irányt adjon, erőt, vigasztalást?"

d/ Dicsőség. Mint már említettük, a nagyság képzetköréből nő ki a dicsőségé. Ebben a körben pozitív értelemben nem született annyira egyéni kép, mint az előzőekben néhány; a jelentés nemigen bővül, de igen sok versben megtalálható. Egyik variációja a köl-

tői dicsőség:

BERZSENYI: Horatiushoz /1802--08./

"Ám te élsz most is! neved és Camoenád

A dicsőségnek tetején ragyognak.

A halandóság köde fel nem érhet

Fényes egedre."

VÖRÖSMARTY: Egyed Antalhoz /1822./

"... te pedig fő kárba jutandasz:

Fényleni fog neved is Hunnia diszes egén."

Másik változata a hadi, vitézi dicsőség. Ez kötődhet egy konkrét, történelmi vagy fiktív hőshöz:

VÖRÖSMARTY: Szigetvár /1822./

"Oh Zrinyi roncsolt képe, te vagy! Dicső

Hős hajdan a vérfergetegek között,

Rémitve villogsz most előmbe

Századunk sanyarú korából."

Zalán futása 2. ének /1825./

"Ármány kísértett: fölemel nagy karja Hadúrnak,

Az készíti neved koszorúját csillagi fényből."

Egyetemesebb variációja a témának a történelmi tett, korszak dicsősége:

KÖLCSEY: Drégel /1825./

"Ah de romod tetején az örök hír égi virága

Csillagi fényben századok óta virul."

Ebből a jelentésből nő ki a magyar reformkor, sőt már a megelőző évtizedek egyik legjellegzetesebb, leggyakrabban felbukkanó témájának képi kifejezése: a letűnt dicsőséges nemzeti múlt siratása és a jelen bírálata, serkentése. Versben ezt szinte mindig égő, kihunyt vagy esetleg újra támadható fény jelképezi:

BERZSENYI: A magyarokhoz I.

"Mi a magyar most? -- Rút sybarita váz.

Letépte fényes nemzeti bélyegét..."

KÖLCSEY: Rákos /1821./

"Romlasz magyar nép, romladozol hazám.

És lassan ölő féreg emészt belől.

Ha fog kigyúlni magzatidnak

Szűk kebelökben az égi szikra?"

Zrinyi dala /1830./

"Hol van a bérc, és a vár fölette,

Szondi melynek sáncait védlette,

Tékozolv hiven életét;

Honnan a hír felszáll, s arcultatja

Lángsugarit távol ragyogtatja,

S fényt a késő századokra vét?"

VÖRÖSMARTY: Zalán futása /1825./

Előhang

"Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?

Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző

Fénnyel jársz egyedül."

3. ének

"Olyanokat mégis szült századom, akik örömmel

Visszatekintenek a lehunyó fény régi nyomára,

S hátramaradt ^{suga-át}nyarát fölfogják tisztá kebelével,

Hogy vele áldozatot lobbantsanak a haza szivén."

Vörösmarty később a konkrét történelemtől elvonatkoztatott, keserű történetfilozófiai verseiben a fény = dicsőség képnek a negatívját is megírja:

VÖRÖSMARTY: Az emberek /1846./

"És jöttek a dicsők, hatalmas

Lábok törvény felett.

Volt munka: pusztított a vas!

S az ember kérkedett.

S midőn dicsői vesztenek,

Bújában egymást marta meg.

S a hír? villá^mg az inség éjjelén:

Nincsen remény!"

e/ Szerelem. A fény egyik alapvető, ősi jelentése érzelem: Erósz tüze. Nemzetek feletti költői konvenció lett belőle. A régebbi magyar irodalomból is bőségesen lehetne példát idézni /egyik legszebb: Balassi híres hasonlata a sik mezőn egyedül álló, vil-lám-felgyújtotta fáról/. A vizsgált négy költőnél pedig az anyag-nak olyan bősége áll rendelkezésünkre, hogy nem idézünk minden példát /bár az eddigieknél sem volt hiánytalan az idézetsor/, néhány jellemzőnek tartott részleten kívül csak a verscimeket említjük. Ezt annál nagyobb biztonsággal tehetjük, mivel az e-setek döntő többségében egyszerű, közvetlen azonosításról van szó, mint például:

BERZSENYI: Nelli c. versében

"Hát a szerelem szent lángja

Csak ily mulandó?"

Csokonai az egy témát és képet gazdagon variálja. Feltűnik a klasszikus mitológiai kép:

CSOKONAI: Bakhushoz /1795./

"Tőled ég

Ámor édes lángja is."

Nem mitológiai, népies izű azonosítás:

Egy tulipánthoz

"A hatalmas szerelemnek

Megemésztő tüze bánt."

Ennek változatai: Édes keserűség, Két szerető dalja, Első szerelemérzés. Vaskosabb formában is megírja a "szerelem tüze" képet: fennköltén elvont jelentésével és képes, de távolról sem fennkölt jelentésével játszik.

Dorottya kinjai

"Hanem ha tán, mint szokásban

Van minden nagyobb városban,

Vizi puskával óltanák

Tüzem, lecsillapítanák."

A másik oldalt, az öröm mellett a fájdalom lehetőségét felvilantja, de játékosságával meg is cáfolja az Egy tulipánthoz "megemésztő tüze". Az utolsó szerencsétlenségben viszont ezt a szálát viszi a végletekig. A veszteség feletti fájdalmát a láz kinzásának naturálisan pontos leírása érzékelteti: a régesrégi kép megújul, a romantikára emlékeztetően az önkifejezés, önfeltárás eszköze lesz:

Az utolsó szerencsétlenség

"Velőt szívó lángjaimtól

Fejem nehéz, zúg, szorul;

Bennrekedt indulatimtól

Szivem dobog, mellem ful."

Ugyanebben a versben jelenik meg a romantikus, siron túl is élő szerelem:

"Óh, túl fog ez, sirhalmunkon

Túl is fog lán^gdolni ez,

Ami most indulatinkon

Oly édesen gerjendez."

Ez a motívum a romantika korában Vörösmarty Helvila-versein át egészen Petőfi Szeptember végéig él.

Kölcseyt -- verseiből itélve -- ez a lángoló szerelmi kin elkerülte, de az öröm is. Kis számú szerelmes véersében legfőljebb "szelid tűz"-ről beszél; azonosításaiban pedig nem láng, hanem halvány csillag szerepel. /Esti dal 1824., A lány dala 1814., Szerelem 1814./

KÖLCSEY: Alkonyi dal

"Ég, ó sátorod pompáján
Merre vonz a messzeség?
Leng egy csillag nyugot táján,
Mely ott rózsaszinben ég.
Csillaga a szerelemnek!"

Vörösmartynál gyakori és vágyott motívum a romantikus szerelmi halál /Helvila, Helvila halála/ és a siron túli szerelem:

VÖRÖSMARTY: Villi dal /1822./

"A Villi szerelme örök
S nincs ^{nyomva} ~~nyomora~~, gyötörve bajokkal.
Ég, mint az egek tüze ég,
És nincs köde, mely beborítsa."

Nála még szerelmet a tűzzel azonosító képek is általában fájdalmas, reménytelen szerelmet fejeznek ki /V. ö.: Egyedhez 1822., A bátortalan szerelem 1823., Az elhaló szerelem 1833., A szerelemhez 1832., A szív temetése 1826., a Zalán futásában a Dél-szaki Tündér nem egy jelenete -- pl. a 3. és 6. énekekben --, A szerelmetlen 1825./, vagy óhajt a szerelemre. Az Ábrándban a földalatti tűz látszólagos ellentét szoros egybekapcsolásával fejezi ki szerelme mélységét és kétarcúságát: örömeiben sem

szünő fájdalmát:

VÖRÖSMARTY: Ábránd

"Szerelmedért

Lennék bérc-nyomta kő,

Ott égnék földalatti lánggal,

Kihalhatatlan fájdalommal,

És némán szenvedő,

Szerelmedért."

A "szerelem" jelentéséből nő ki a női szépség, különösen a szemek tüze mellékága is. Ez viszont önmagán túl nem vezet sehova, tehát nem foglalkozunk részletesebben vele.

f/ Hazaszeretet. Az érzellem-jelentéskör másik, a szerelemnél jóval későbbi változata a magyar irodalomban a hazaszeretet. A hazaszeretet mint tűz ismeretlen a romantika kora előtt. Akkor viszont hirtelen általános és jellemző lesz nagyok és kisebbek műveiben egyaránt. Vörösmarty egyedi filozófiai jelképein kívül ez az első, sajátosan a magyar reformkor költészetére jellemző használata a fény-metaforának.

Kölcsey az első alkalmazója. Már nála szorosan kapcsolódik ahhoz a gondolathoz, hogy a hazáért tenni kell, és a tett bátorságot követel. Nem is egészen kapcsolódásról van itt szó, inkább együtt születésről. A történelmi körülményeknek pontos kifejeződése ritkaság a költészetben, de itt ez történik: a történelmi--politikai problémák, a haza és haladás kérdései etikai problémaként is léteznek, sőt, morális alapú érzelmet is keltenek. Ezért oly gyakori a hazaszeretet emlegetése. Másrészt költők és politikusok kezdettől fogva érzik a fenyegetettséget -- tehát szükség van a bátorságra, az áldozatra. Ennek a tettek-re és áldozatokra felkészült, nagy morális és érzelmi erőt hor-

dozó tudatos hazaszeretetnek -- a magyar reformkor nemzeti tudata történelmileg jól meghatározható jellemzőjének -- költői kifejezője kezdettől fogva a tűz, a fény.

KÖLCSEY: Fejedelmünk hajh!... /1817./

"Titkon borong a genius
A néma hant fölett,
Hol lángoló sziv s honszerelém
Váltottak életet.

.....

S villámként csap, villámként sújt,
És tüzre lángra kél,
S a honfiú, s a honleány
Csak érez: nem lát s fél."

Ki búban ül... /1823./

"S átlángolád a bajnokot!
Égő Honszerelem!
S keblén hajnalként virradott
Halál vagy győzelem."

Ebben a versben a honszerelem a múlt erényei közé tartozik /V. ö.: dicsőség, fényes nemzeti múlt!/ Vörösmartynál a jelenre vonatkozik az áldozat motivummal együtt:

VÖRÖSMARTY: Az élő szobor /1839--41./

"Agyamban egyik örült gondolat
A másikat viharként kergeti:
Szent honfitüz, melly áldozatra kész,
S rút hitszegés, melly nyomban követi."

Érdekes még, hogy a vizsgált korból itt először találkozunk -- a költészet romantikus és a nemzeti történelem külső elnyomással, belső haladással egyszerre birkózó, de lassan mégis felfelé ivelő

korában -- a fény /itt: hazaszeretet/ szent jelzőjével. Hasonlóhármasság kapcsolás: fény--szentség--haza mutatkozik Vörösmarty egy másik versében is, amely azonban keserű rezignáltságba fordul. Mintha a hazáért való tett morális parancsa, amely a Gondolatok a könyvtárban kilátástalan történetfilozófiájából kivezető, fölfelé emelő eszköz volt, itt maga is értéktelenné, mert reménytelenné válna a mulandósággal szembesítve:

Vég /1842./

"Égj tisztán, mint a szent oltár lángja hazáért,
Küzdj fel az érdemnek sziklatetője fölé;
Mi marad a lángból? tört szived hamva s fölötted
Tán emlék, mellyel csúfol a hála s halál."

Vörösmarty Honszeretet /1843./ c. versének képanyaga igen közeli rokona Kölcsey Fejedelmünk, hajh!... c. versének:

"S midőn setét lesz a világ
És minden tűz kiég,
A honfiszivben fennmarad
Egy élő szikra még.

S hol honfi hunyt, e szikra ég
Fenn a sirhalmokon,
Bal századoknak éjin át
E láng^{ban} ~~en~~ él a hon.

.....

E szikra a hon napja lesz,
S hol fénye hőkön ragyog,
Az élet a hon kebelén
Újulva feldobog."

Az újulva feltámadható régi dicsőséghez hasonlóan a hazaszeretet a nemzet múltja és jelene közötti összekötő szál lesz. Vö-

rösmarty hazaszeretete egy polgárosodó Magyarországot kíván.
A nemzet sorsa mint hosszú álomból /betegségből -- múlt,-- las-
san felébredő/ magához térő /reformkor/ emberalak Vörösmarty
jellegzetes képe. Megtaláljuk Liszt Ferenchez írt ódájában
/1840./ is:

"Van-e hangod a beteg hazának..."

.....

"Édes kinja közt a gyógyulásnak..."

.....

"És érezzük minden érverését...."

.....

"S hol annyi jó és rossz napunk tölt,

Lelkesedve feldobogjon e föld."

Itt kétségtelenül él valamiemléke az allegóriának, de Vörös-
marty nem mint az allegóriákban szokás, lelki tulajdonságaival
írja le az alakot /nem is írja le tulajdonképpen, inkább csak
átdereng a sorokon/, hanem az emberi szervezet fizikai jellem-
zőivel, közülük is főként azzal, amelyet az élet legfontosabb
jegyének tartottak, a szívdobogással. Így a szimbólum felé kö-
zelít. Gondolati tartalmát tekintve viszont a Honszeretet c.
vers kevésbé konkrét, mint Kölcsey idézett verse. Kölcseynél
ugyanis nem valamilyen, általános hazaszeretetet jelent a sir fö-
lött örökké égő, majd a nemzetet újra életre lobbantó szikra.
Rákóczi sirjáról van szó, így ez a vers kimondatlanul is a tűz-
höz--hazaszeretethez kapcsolja a szabadság gondolatát. Ez Pető-
fi előtt csak Kölcseynél található meg. Nemcsak ilyen implicit
formában, hanem A szabadsághoz /1825./ c. versében világosan és
határozottan:

"Járom a gyáván! ki remegve futja
Fennricsósság ragyogó világát,
S megszokott rabság kezein tudatlan
Csörgeti láncát."

Ez a vers -- más kifejezőkészlettel, klasszikus metrumban -- feltűnően közeli rokona Petőfi szabadság-verseinek. A szabadság mint ragyogó fény; a szolgaság mint etikai vétség, amely heves, ostromozó indulatot vált ki a költőből; a szabadság mint istenség /"Égi Szabadság!"/; végül az, hogy a szabadságért nem túlságosan nagy ár az életáldozat:

"Átok a gyáván! ki nevedre borzad,
Mert gyakran szélvész kavargat fölédet,
Mert halálhörgés diadalmi pályád

Mennyei bére.

Szállj ki felhőden, s noha szózatod mint
Villogó szélvész dörög is körülöm,
S zöld borostyánod noha fürteid közt

Vérbe fűredt is."

Mindezek az elemek még külön--külön sem jellemzők Petőfi előtt egy költőnkre sem, így együtt meg különösen nem. Ez a szabadság-fogalom még nem konkretizálható annyira mint Petőfié, de az, hogy költője az erőszakos kihívástól sem riad vissza, mutatja, hogy nem az egyén ösztönös szabadságvágyát jelenti. Legvalószínűbb a polgári szabadság érthető bele, ami kevesebb Petőfi világ-szabadságánál. De a polgári ~~szabadság~~ liberalizmus gondolkodói közül Kölcsey az egyetlen, aki szinte forradalmat váró--kiváló hangon sürgeti a szabadságot, a polgári haladás kínálta számos jó közül éppen a szabadságot.

Kölcseynek ez a költeménye egészen pártalanul áll Petőfi-

ig, mint ahogyan a benne lévő szabadság = fény azonosítás is.
g/ Élet; ifjúkor. A fény legőszibb jelentései közé tartozik még az élet. Ebből származik a költő^o nyelvben az ifjúkor-jelentés.

BERZSENYI: Horác /1799 után/

"Használd a napokat, s ami jelen vagyon,
Forró szívvvel öleld, s a szerelem szelíd
Érzésit ki ne zárd, míg fiatal korod
Boldog csillaga tündököl."

CSOKONAI: Ujlesztendei gondolatok /1798./

"Míg tehát az lenne még,
A szép időt, Óh Lilla! meg ne vessük.
Míg az élet lángja ég,
Egymást viszontöröm között szeressük."

De nemcsak maga az élet mint a halállal szembeni minőség, hanem az emberi sors, az életút alakulása is kivilágosodik vagy beborul a jó vagy rossz fordulatok szerint. Ennek szép példája Vörösmarty utolsó verse, a Fogytán van a napod..., amelyben egyéni sorsát, a költősort és a nemzet sorsát egyszerre és egyformán kilátástalannak mutatja egy fáradt kérdéssel:

"Fogytán van erszényed
Fogytán van a borod
Szegény magyar költő
Mire virradsz te még
Van-e még reménység
Lesz-e még hajnalod?"

h/ Remény. A személyes sors esetleges jobbrafordulása mint hajnal, elvezet egy régebbi fény-jelentéshez, a reményhez:

CSOKONAI: Az utolsó szerencsétlenség /1798./

"Érzem, hogy a vas törvénynek
Szükség meghódolni már,
Sőt, hogy még a jobb reménynek
Szikrája is bűnnel jár."

KÖLCSEY: Élet /1814./

"Vadon, mint cométák pályája,
Ne bánd, ha folynak napjaink:
Fellobban a Remény fáklyája,
Midőn boritnak gondjaink."

VÖRÖSMARTY: A tűnődő /1824./

"Nincsen már nekem vezérem,
Nincs hajómnak csillaga,
Mely felém a szép egekből
Oly szeliden ragyoga,

Hol körülé bájsugárral

Uj reménység terjedett..."

Ez a remény--fény azonosítás állhat egészen közel a teológia remény-fogalmához /lásd Kölcsey verse vagy például Vörösmarty: Az anyátlan leányka/; de -- a remény szubjektivizálódásával -- lehet valóságos "reményhymusz" is "a romantika kék virágát előlegező kék reménnyel".¹¹

CSOKONAI: Az utolsó szerencsétlenség

"De mit láttatsz a jövődő
Tükörében kék remény?
Óh, felrózsázott esztendő --
Óh, mennyből szállt tünemény --
Óh, szívet olvasztó hangok --
Óh, oltári fáklyalángok --
Óh, élet -- óh, szerelem --
Óh, ne játsszatok velem!"

A Csongor és Tündében tengeri vihart idéző romantikus hasonlatba illeszkedik a remény, vezető fényként szerepel:

"Mily nem ösmert gondolat,
Új kívánság, új remény ez,
Mely mint vert hab tengerén
Vándor éji villanatot,
Háborús eszembe hat?"

i/ Isten; hit. Végül a fénynek gyakori képzetkapcsolata a keresztény vallásban az isten-fogalom.

BERZSENYI: Fohászkodás

"Isten! kit a bölcs lángesze fel nem ér.
Csak titkon érző lelke óhajtván sejt:
Léted világít, mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet."

VÖRÖSMARTY: Teslér barátomhoz /1822./

"Élj addig is, barátom, boldogan,
S ha néha -- ami bár távol legyen --
Setét, komor színt vet rád a világ,
Csak istenedhez, és szívedbe nézz;
Ott fény, örök fény van, s itt ~~n~~incs homály."

Ezen a körön belül mozog a hit-jelentés is.

VÖRÖSMARTY: Sirvers /1837./

"Sorsa sötétségén csak a hit fáklyája dereng, mely
Túl a siron ígér majdani egyesülést."

A szakrális fény-motívum a harci és nemzeti dicsőséggel
vegyülve jellemzi a Zalán futásában Hadúr.

Zalán futása 3. ének

"... de fölötté az égből
Fényhajlékából lát a hadak istene mindent,

És megszánja Etét, s a Rémre haragja kilobban.
Gyorsan előragyog a felső levegői határból.
Villámsújtásként látszik nyoma, s messze világos
A tájék, melyen földrázó fegyverivel megy.
Nap ragyog arcában..."

/V. ö. még: 8. ének: Hadúr visszavonulása a csatából./

Fényt sugárzó és fénnel körülvett istenség, aki nem a kereszténység istene; aki dicsőséggel küzd a sötétség: Ármány ellen, és aki a műben az élet ura, nemcsak az egyénnek, hanem a nemzet életének és fennmaradásának is. Ez a több elemből összetevődő, de a klasszikus mitológiát messze kerülő jelképes alak a romantika jellegzetes terméke, a nemzet védőistene. Az őt kísérő fény is többszörösen összetett jelentésű.

Ezzel áttekintésünk végére értünk. Hangsúlyozzuk, hogy ezt a behatóbb elemzés igénye nélkül végeztük, de igyekeztünk teljes képet adni. Természetesen nem volt szó a fény minden lehetőséges jelentéséről; de szó volt legfontosabb és szám szerint is leggyakoribb jelentéseiről a Petőfit megelőző 50 év magyar irodalmában.

Példákat pedig azért csak a legnagyobbak műveiből vettünk, mert egyrészt a nagyok mindig kifejezik az egészet is, az általánost, a jellemzőt, csak az átlagosnál magasabb szinten, teljesebben; másrészt mert nem azt nyomoztuk, hogy Petőfire szövegszerűen mi hathatott.

Azt vizsgáltuk, hogy egy ősi toposz, a fény, hogyan él ennek a négy költőnek a műveiben; jelentéseit milyen nagyobb fogalmi körökbe lehet foglalni, mennyire következetesen kötik egy--egy gondolathoz; van-e közülük olyan, akinél különösen fontos, egyéniségére jellemző a használata.

3. Használat, gyakoriság, változások

Röviden a következőkben foglalhatjuk össze vizsgálódásainkat. Nem teljes rendszerezésre törekszünk, nem is törekedhetünk a korszak minden költőjének életművét felölelő teljes bizonyító anyag híján; csak hozzávetőlegesen szeretnénk logikailag elkülöníteni egymástól a jelentésköröket és megvilágítani a köztük levő kapcsolatokat. Hangsúlyozzuk, hogy amit a versekben találtunk, azt igyekeztünk osztályozni, nem pedig előzetesen felállított kategóriákhoz kerestünk idézeteket. Az áttekintésben a világosabb elrendezés kedvéért rendeztük mégis a később elvont csoportokhoz az egyes költeményeket.

Négy alapjelentésre következettünk vissza a költői alkotások és a művelődéstörténet alapján: élet, ehhez kötődik az istenség-jelentés; illetve a ráció- és érzelem-jelentés. Mind-egyik több irányban fejlődött tovább. Az élet-jelentésen belül kialakul az ifjúság-jelentés; az isten-jelentésen belül a hit. Mindkettőhöz kapcsolódik a remény: az istenséghez teológiai-lag is, az élethez pedig az életút jobbra--rosszabbra fordulása gondolatával.

Az ész, értelem, tudomány jelentésének két nagy továbbfejlődési iránya van. Az egyik a nagy ember, nagy lélek, majd ebből tovább a tehetség, ihlet, költészet /ezzel egy régi mitológiai toposzhoz értünk vissza/. Az emberi nagyság jelentéshez kötődik azután a dicsőség-jelentés. Ez lehet harci vagy költői; lehet egyéni, de közösségi is. Ezen a ponton fejlődik ki egy jellegzetesen magyar reformkori gondolat és költői kép: a régi dicsőség mint fény, az új kor, mint e fény új feltámasztása.

Az ész, értelem jelentéshez a XVIII. századtól a haladás, új, jobb kor jelentés is kötődik, ezt ugyanis a felvilágosodás hite szerint a rációra támaszkodva ki lehet vinni.

A következő alapjelentés: érzelem, elsősorban a szerелем. Ehhez kapcsolódik a női szépség, a hűség, az öröm jelentés. Az egész jelentéskör pedig kötődik az élet-alapjelentés ifjúság ágához. A másik, fénnnyel kifejezett érzelem a hazaszeretet, ismég jellegzetesen reformkori kép. Kapcsolódik az emberi nagyság és a haladás jelentésekhez általában.

Egyetlen verset találtunk, amelyben a fény a szabadságot jelentette.

Legnagyobb mennyiségben a szerelem és mellékjelentései fordultak elő. Ez természetes, erre az érzésre találóbb költői képet több ezer éve nem találtak. A költők közül többen egyéni látással írják le, mások kevésbé, de mindannyian közös hagyományból merítenek és nemigen lépik azt túl.

Az ész, értelem és a haladás jelentések -- mint várható -- inkább a XVIII. századhoz, a felvilágosodáshoz köthető költőkre jellemzők. Bár a hangsúly nem azonos elemekre esik a költők-nél ezekben a hajnal -- kitörő fény látomásokban, alapvetően hasonlítanak egymáshoz és másokra; nem egészen egyéni lelemény a kép, de nem is utánzás vagy hatás. A kor közös gondolkodás- és kifejezőmódjából kerülnek a versekbe.

Vörösmarty Gutenberg-albuma talán a legkésőbbi, magányos vagy variációja ennek a témának.

A lélek, az emberi nagyság, tehetség képzetkörében az egyszerű hasonlattól a bonyolult és súlyos filozófiai mondani-valójú jelképig sok árnyalat van, de arra nem találunk példát, hogy következetesen egy bizonyos konkrét, történelmileg meghatározott tartalma, követelménye, feltétele lenne a nagyságnak.



Két alaptípusa azért van, ez a további dicsőség-jelentésből tűnik ki: költői és hadi.

A régi fény, régi dicsőség siratása és visszavárása mindannyiuknál megtalálható, de csak Kölcseynél vesz fel egészen sajátos, egyéni árnyalatot /szabadság/. Ugyancsak nála találjuk az egyetlen példát a szabadság = fény azonosításra.

A fény közvetlen isten-jelentése ritka; gyakori viszont az, hogy a tűzként megjelenített hazaszeretet a szent.

Az élet-jelentés nem gyakori, inkább az életpálya és az ifjúság változataiban él.

III.

A fény--sötétség motívum Petőfi költészetében "Az apostol" előtt

Mi a szerepe nála a fény-motívumnak? Mivel végül Az apostol elemzése a fő célunk, Petőfi verseiben a fény-motívum egyéb képekkel való kapcsolatait is alaposabban meg kell vizsgálnunk, hiszen már nemcsak a kor, hanem az életmű keretein belül vagyunk, ahol a kapcsolódások rendje még fontosabb lehet.

Először azt szögezhetjük le, hogy Petőfinél eléggé gyakori a fény önmagában, mint természetes fényforrás minden különösebb metaforikus mellékjelentés nélkül. A nap, a hold, a csillagok vagy a tűz leírások részeleme, objektív, bár költőiesített létező. Csak néhány verscimet sorolunk fel: A vadonban /1847./, Könnyeim /1843./, Befordultam a konyhára /1843./, Fürdik a holdvilág az éj tengerében /1844./, Éjjel /1844./, Boldog éjjel /1844./, Volnék bár... /1844./, Le az égről hull a csillag /1844./, Éj

van... /1845./, A hó, a föld téli szemfedője... /1845./, Falun /1845./, Meleg dél van... /1847/.

Hangulati értékük, a ^énpdalszerű versekben párhuzam- vagy ellentét-funkciójuk az emberi érzelmekkel természetesen nagyobb nyomatékot, sűrítettebb hangulatot kölcsönöz nekik, mint amekkorát a köznyelvben általában viselnek, de nem hordoznak olyan mögöttes tartalmakat, amelyek metaforává tennék őket. Ezt az egyszerű tényt azért érdemes mégis megállapítani, mivel más esetekben Petőfi ugyanezeknek a fényeknek komoly metaforikus töltést ad, de azért nem szabad azt gondolnunk, hogy minden egyes előfordulásukkor jelképet kell látnunk bennük.

A teljes metaforikusság felé bizonyos átmeneteket találunk. Ennek egy korábbi változata az Azt hívé, hogy ... c. /1845./ versben van, amely érdekesen köthető ugyanakkor a Petőfi költészetében oly nagy szerepet játszó erőszakos halál-motívumhoz is:¹²

"A nap és éj háborút viselnek,
Hol az egyik, hol a másik nyér!
Mi a hajnal és az alkony?... a nap
S éj közötti harcban elfolyt vér.
És mi a hold? egy zsarnok király ő,
És jobbágysai a csillagok.
És a jobbágy, ki nagyon tündöklék?
Jaj neki, mert száműzetni fog."

A hajnal és az alkony, -- amelyek leírásakor az egyébként szín-közhelyeket, azaz természetes színeket használó Petőfi szín-fantáziája valósággal kitombolja magát¹³ -- itt az erőszak-motívum illusztrációi. De maga a harc csak ötlet, legfeljebb a fiatal költő gondolkodásmódjáról, asszociációiról vall. Érdekesebb a

második versszak, amelyben a szelid éjszakai fények hirtelen társadalmi ellentétek hordozóivá válnak anélkül, hogy ennek fényükhöz valami köze lenne. Zsarnok is, jobbágy is fénylik. Az egész a hold--csillag--hullócsillag sugallta ötletjáték. Számunkra itt nem a fény az érdekes, hanem maga az áttétel ténye és a benne foglalt hasonlat vagy magyarázat iránya: nem emberi--társadalmi fogalmakat szemléltet természetivel, hanem éppen fordítva. Petőfire ez később is jellemző lesz. Itt még, ha meglepő is az ötlet, a pontról pontra végigvezetett magyarázat nem emelkedik különösebb magasságba; a hold és a csillag képe marad az uralkodó. Nem így A puszta télen /1848./ c. versében, ahol a hasonlat iránya ugyanez, de a kiüzött király képe elnyomja a természeti képet; ~~bár~~ annak minden eleme szerepel /az alkony is/ nem viszi azonban végig mindkét képet, csak az egyiket, a kevésbé konkrétat:

"Mint kiüzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér szeme a túlsó határra,
Leesik fejről véres koronája."

Ez a kép már közel áll ahhoz, hogy az elbukó zsarnok jelképe legyen. De a fény igazi metaforikusságához még mindig nem értünk el vele, hiszen a nap itt is mint égítést, mint természeti jelenség szerepel; nem a fénye fontos, hanem a nagyságrend /nap: legnagyobb, uralkodó égítést, hold: nagyobb, mint a csillagok/.

Bennünket azok a képek, hasonlatok érdekelnek legjobban, ahol a fény forrásától, hordozójától /égítések, tűz/ elvonatkoztatva, önállóan szerepel, és így emel ki vagy fejez ki ön-

magánál több, más jelentést. Ugy véljük, az eddigi jelentéskörök szem előtt tartásával az lesz a legcélszerűbb, ha az életművön belül már az időrendre is ügyelünk, és a két szempontot egyszerre próbáljuk érvényesíteni.

1. 1843--44. Konvencionális jelentéstípusok; néhány eredeti ötlet csirái

Pályája kezdetén, 1843-ban még kizárólag hagyományos jelentésben használja. Megtaláljuk a "szerelem" jelentést:

L...né "Én alkotóm! mindenható vagy:
Hozd vissza a pillan^tátot,
Midőn e hölgy a szerelemnek
Első tüzére gyulladott."

Jövendőlés c. versében költői dicsőség értelemben szerepel:

"Égig röpült a bűvös ének,
Lehozta a hír csillagát,
És a költőnek sugarából
Font homlokára koronát."

Ugyanitt feltűnik az ifjúság-jelentés is. Figyelemre méltó a kép szemléletessége és a benne rejlő nyugalanság: a lobogó láng képe:

"És nőtt a gyermek, lángra lobbant
Meleg keblén az ifjúkor."

Az ifjúság mint fellobbanó láng romantikus képe itt fordul elő először Petőfinél, de később is többször használja; Az apostol egyik fontos fordulatának is ez a képi kifejeztője.

Kölcsey ~~erősen~~ erősen morális alapon egybefogott erény és hazaszeretet gondolata két ve^lrsben is kísért:

"Két csillag nyara
Derengje át egünk:
Hon és erény legyen
E két csillag nekünk."

/Az első dal/

Illetve az En c. költemény, amelyben a "szerelem" is megjelenik, egyelőre mint a hazának szentelt érték -- bár elég kiadós képzavar keretében:

"Tiszta e kebelnek mélye;
Égi kéz lövelt beléje
Lángokat.
És e lángok szüzen égnek
Szent oltárul az erénynek
El nem romlott sziv alatt.

És az ég szivem földébe
Drága fádat ülteté be,
Szerelem!
Koszorúba füzöm ágit,
Koszorúm szegény virágit
A hazának szentelem."

Később már a szabadság lesz Petőfi költészetében a legfőbb és egyedüli szentség, nem a semmitmondó erény.

Fényekben--tüzekben bővelkedik az 1843-ban irt Megunt rab-
ság c. vers:

"Féktelen szilaj volt
Lelkem, mint a tűz,
Melyet a szél meggyult
Háztetőkön üz;

És lettem szelid láng,

Min melegszenek

Őszi estén békés

Pásztoremberek."

A szerelem = tűz azonosítást tehát érzékenyen differenciálja, ugyanazzal a képpel fejezi ki a változást; közben a hasonlatból katasztrófa, illetve békés, hangulatos életkép bomlik ki. Ebben a versben még egy fontos motívum tűnik fel: a szerelem "megunt rabsága" után a költő a "szabadság végtelenjének" örül. Petőfi szabadságfogalmának tartalmi változatait -- Ferenczit cáfolva -- Lukácsy Sándor foglalta össze.¹⁴

Szerinte a következő variációk figyelhetők meg egyrészt lépcsőzetesen egymásra épülve, másrészt egymás mellett élve:

- 1/ az egyén ösztönös, érzelmi szabadságvágya;
- 2/ politikai, társadalmi felszabadítás;
- 3/ nemzeti függetlenség;
- 4/ a világszabadság eszméi;
- 5/ az ember és az emberiség megváltása a szabadság és emberméltóság jegyében.

A továbbiakban az ő meghatározásait használjuk.

Petőfi: Megunt rabság c. versében természetesen az első változat szerepel.

1844-ben a fény jelentésköre bővül, és néhány fontos új motívum is feltűnik.

A szerelem tüze jelentés változatlanul gyakori. Szép példa a János vitézből:

"Szerelem tüze ég fiatal szívében..."

/V. ö. még: A szerelem vándorai; Ez a világ amilyen nagy.../

De ez az év, amelyben Petőfinek százalékosan a legtöbb humoros verse születik /az ez évben irtak 27 %-a, szemben a többi év maximum 5--6 %-ával/¹⁵ megteremti az ősrégi kép legmodernebb változatát, a paródiáját:

"Keblem kápolnájában

A hüséges szerelemnek

Az öröklétnél

Félrőffel hosszabb gyertyája lobog

Szent lobogással."¹⁶

/A helység kalapácsa 3. ének/

A helység kalapácsában megtalálható a női szépséget tüzzel, fénnnyel érzékeltető hagyomány is - amellyel egyébként Petőfi maga is gyakran él - kicsúfolva:

"Bájos vala ő!

Mint a pipacsból font koszorú;

Vagy mint a bakter dárdájába ütődött

Éjjeli holdsugár."¹⁷

A hazaszeretet a Végeyleti dalban egyenesen "szent honfitüz"-ként szerepel, de ez a hazaszeretet még nagyon is belül van a nemesi--liberális hazafogalmon. Kortársainak többségénél is jóval egysikübb és problémátlanabb. Vörösmartynál ugyanez a kifejezés Az élő szoborban szerepel, ahol a nemzeti függetlenségért vívott harc elbukása és a nemzethalál tragikuma ad súlyos történelmi távlatot és gondolati tartalmat neki. Az a Petőfi, aki 1848-ban majd a király felakasztását sürgeti, itt még teljes komolysággal nevezi a hon áldást mondó jó atyjának az uralkodót. A "szent honfitüz" nem több szokványos fordulathoz, semmi egyénit, eredetit nem tett hozzá.

A honfi-tüzzel ellentétben van olyan sajátosan petőfi motívuma is a versnek, amely később igen fontos lesz:

"Sir volt keblünk és halottja

Volt a hazaszeretet..."

A költő szíve vagy feje, mint valami okból napvilágra nem hozható érzelmek vagy gondolatok börtöne, illetve koporsója, izig--
--vérig romantikus Petőfi-kép. Lehet, hogy kialakulásához volt némi köze a romantikus rémtörténetekben gyakori tetszhalál -- elevenen eltemetés motívumnak; lehet, hogy önálló lelemény. Így is, úgy is fontos, mivel -- itt még nem, de a későbbi versekben szinte kivétel nélkül -- gondolat a börtön vagy koporsó foglya. Tehát általában a szellemi elnyomást, pontosabban annak a szabadon gondolkodó--érző emberre tett nyomasztó hatását érzékeltetik a hátborzongató képek.

A Batthyány és Károlyi grófnék c. versében a két hölgy "borús hazánknak két sarkcsillaga", hangjuk "napvilág" a honfibu éjjelében. Ezt a költeményt nem lehet a Csokonai és Berzsenyi-féle udvarló--dicsőítő versek típusába sorolni; inkább, a Védegyleti dalhoz hasonlóan, a hazaszeretet fénye magyarázza: ahogy ott a közös felbuzdulás, úgy itt a magyar művészetet pártoló hölgyek látványa éleszti föl benne a lelkesedést.

Továbbra is jellemző a hir, dicsőség jelentés kizárólag saját költői pályájával kapcsolatban, kétkedő--reménykedő kérdés és határozott állítás formájában egyaránt:

"Leend-e haszna verseimnek?

Túlélnek-e majd apjukat?

Ragyognak-e holdként fölöttem,

Ha sirom éje befogad?"

/Szobámban/

"Jutalmául nem rest munkálatomnak

A hir csillagja rám sugárt vetett."

/Búcsú 1844-től/

A második idézet a költői öntudat magas fokát jelzi, de egyben azt is, hogy a költő szemében kezdettől fogva nemcsak ihlet dolga a saját költészete, hanem tudatos és határozott program, munkálkodás.

De e két változaton túl a dicsőség tüze is megkapja a maga paródiáját kétszeresen is; egyik ragyogóbb kicsavarása az eredetinek mint a másik:

"Pislogni fog a hir mécse siromnak
Koszorús halmán,
Mint éjjel a macska szeme..."

/A helység kalapácsa/

"S ha sötét zsákjába dugand
A feledés:
Fölhasogatja sötét zsákját
A halhatatlanságnak fényes borotvája."

/A helység kalapácsa 4. ének/

Az, hogy Petőfi a szerelem és a dicsőség-képnek ilyen éles paródiáját is megírta, miközben más verseiben maga is használta őket komolyan, valamit jelez. Ha nem is állíthatjuk széleskörű bizonyító anyag híján, hogy ezek voltak a legelkoptatottabb kép-sablonok, a motivumkörön belül, de mindenestre nagyon gyakoriaknak kellett lenniük, ha a költő elég jellemzőnek tartotta őket ahhoz, hogy érdemes legyen parodizálnia; hiszen nemcsak a gondolati, hanem nyilvánvalóan az azt kifejező képi sablont is kicsúfolja. Mindez ^{sejteti} mutatja azt a máshonnan már ismert tényt is, hogy a 40-es években a felvilágosodás nagy ész--fény látomásai már szinte teljesen eltűntek a költői nyelvből és gondolkodásból. Vörösmarty Gutenbergja valóban kivétel. Az ész már nem old meg semmit;



a fény -- az örök szerelem mellett -- leggyakrabban az észnél sokkal szubjektívabb dicsőségvágyat, ihletet, illetve amelyekhez ezek köthetők: a művészetet jelenti inkább. A "romantikus kor" gondolkodója már nem hiszi mindenhatónak az értelmet /V. ö. Vörösmarty: Gondolatok a könyvtárban vagy még élesebben: Petőfi: Világosságot!//; a művészet és a mű továbblépésének kérdései viszont mélységesen érdeklik.

Petőfinek is van azonban egy olyan költeménye éppen 1844-ből, amely a felvilágosodás említett verseivel rokon képanyagot, sőt frazeológiát használ. Ez az Egressy Gáborhoz című:

"Gyakran nem érti emberét a kor;
Nagyot teremt nagy lelke erejébül,
És ez bukása! népét fölviszi
Olyan magasra, honnan az lèszédül.
Még jó, ha költőt ér a b~~á~~lszerencse,
Az ész holt fénye egykor föllobog,
S feltámadását fogják ünnepelni
Világosabban látó századok."

Az idézet utolsó három sorát akár Csokonai is leírhatta volna. Ez az első eset Petőfi költészetében, hogy a fény = ész motívumot használja. Még talán az se csak Petőfi korára jellemző, hogy kifejezetten a művész sorsát szemlélteti a sötét jelen -- szép /bár távoli: "egykor"/ jövő kontrasztra épülő, klasszikusan egyszerű megfogalmazású kép. De a koránál előbbre járó, népét fölemelni akaró és ebbe belebukó nagy ember motivuma már kifejezetten a romantikára, pontosabban a romantikus történelemszemléletre jellemző. Itt ugyan a törvény általános megfogalmazása után a művészetre konkretizálódik a gondolat, de később, más Petőfi-versekben majd társadalmi--történelmi

tartalmat vesz föl. Legmagasabb fokán, Az apostolban a történelmi fejlődés gondolatával ötvöződik.

A fény ősi élet-jelentését is ebben az évben kezdi használni. Naiv--mesés formában és szemlélettel az élet--halál mint fény--sötétség jelenik meg a János vitézben:

"Élete gyertyáját soknak eloltátok,

Küldök én örökös éjszakát reátok."

/6. rész/

Búcsú 1844-től c. versében az év "életmécse" szerepel.

Az egész magyar költészetben szinte egyedülálló képet teremt Egri hangok c. költeményében /majd csak József Attila írja meg a kép késői, modern változatát¹⁸/:

"S hogyha földobnám az égre

Szivemet,

Melegíténé a világot

Nap helyett."

A Petőfi művészetében majd később kibontakozó emberiség és világ problematikának az érzelmi hőfokát és mélységét előlegezi talán, még játékos formában ez a korai verse. Szokatlanságával nagyon merész asszociáció; magja azonban még belül van a fény egyik hagyományos jelentéskörén /érzelem/.

Még nem a fény-motivumhoz kapcsolódik két fontos, itt először feltűnő motívum: a társadalmi igazságtalanság /Mit szól a bölcs/ és a zsarnokellenesség /Furfangos borivó/, utóbbi egyelőre egészen játékos és könnyed formában, éppen csak megpendítve a témát. Később mindkét gondolathoz kötődik valamilyen módon a fény, ahogyan egységesül és egyénivé válik Petőfi kép- és jelképhasználata.

2. 1845--46. Petőfi sajátos fény-felfogásának kezdetei. Világvége-versek

Az 1845-ös év a vizsgált motivumok sűrűsödését és erősödését hozza, de egyben további bővülést is.

A szerelem-jelentés kiirthatatlan /V. ö.: Te voltál egyetlen virágom..., Mihelyest megláttalak..., Fresco-ritornell, Vadonerdő a világ..., Megteremtéd lelkem új világát./

Közülük a Mihelyest megláttalak... címűben a Balassihoz visszavezethető villám-meggyújtotta fa képének Balassinál jóval gyengébben megvalósított változatát találjuk. Két másik versben viszont megint érdekes motivum kezd formálódni két változatban is.

"Vadonerdő a világ körülem,
Oly sötét, oly ^{éktelen} ~~életlen~~ vadon!
Benne járok én, elfáradt vándor;
Éj van és az utat nem tudom.
Egy kicsiny fény rezg amott előtttem
Ágak--bogak gyér nyilásin át:
Te vagy az, te szeretett leányka,
Követem fényednek sugarát."

/Vadonerdő a világ.../

Ez a nagy sötétség -- kicsiny fény /Az apostol előképe/ ellentét első megfogalmazása. A sötétséghez itt még az erdő /élet/ és a vándor /az élet útját járó ember/ régesrég, már Danténál is ismerős, általánosított jelképe kapcsolódik; a vezető fény pedig a szerelem. A másik versben már van változás:

"Vad, sötét föld keblem birodalma,
Fejedelme gyűlölő harag,
Harcban állok a nagy mindenséggel --
Szeretetre csak képed marad.
Képed a fény, az egyetlenegy fény,
Mely keblemnek éjjelére jár,
Mint a rabhoz, földalatti börtön
Kisdéd ablakán a napsugár."

/Vad, sötét föld keblem birodalma.../

Itt a sötétség már nem általános jelkép, hanem sajátosan Petőfire jellemző: keble a sötétség birodalma, amely a "Mint"-tel bevezetett hasonlatban tovább lép és börtönné alakul. Az ide bejutó fény pedig újra a kedves képe. Láttuk: ennek a képnek a rokonsága már előbb is megvolt /v. ö.: Sir volt keblünk.../, de a tartalom erősen személyesedett közben. A kép pedig mint ha csak Az apostol 18. részének egyetlen képbe tömörített kivonata lenne /természetesen még nem az ottani gondolati környezetben/. Az itt megtalált jelkép ezután már végigkíséri Petőfit. Minden romantikussága ellenére sokkal jobban megfelel majd a költő céljainak, mint az egyszerűbb erdő-vándor jelkép. Utóbbinak u. i. semmiféle társadalmi mellékjelentése nincs. Nem érzékeltet nyomasztó bezártságot, csak bizonytalanságot. *Petőfinek nem erre lesz szüksége. Ő nem bizonytalan.* Tudja, hogy mit kellene tenni, de látja, hogy nem lehet. A "börtön-rab" kép pedig kifejezi a bezártságot, a kényszerű tehetetlenséget, de magában hordja az elnyomás gondolatát is, különösen, ha a kép belső szerkezete szerint a "rab": gondolat.

A költői dicsőség /ez volt A helység kalapácsában a szerelem mellett a másik kicsúfolt kép/ tovább foglalkoztatja, és továbbra is kettős megközelítéssel ír róla. Az irodalmi és

különösen a társadalmi hiererchiát és tekintélyelvet egyre tudatosabban támadó költő nem tudja komolyan venni a fényes dicsőség tekintélyt teremtő gondolatát. Még nagy változások várnak rá, még a költészetben sem találta és valósította meg teljes énjét. Furcsa tehát és ellentmondásos a beérkezettséget, megállapodást, tiszteletet sugalló dicsőséghez való viszonya. A költői dicsőségvágy első, még naiv fellobbbanásán, igénlésén túljutott /Jövendölés 1843./, de túl van A helység kalapácsa éles paródiáján is. Most új, intellektuálisabb hangszin: az irónia szólal meg ebben a témakörben:

"De véremből e gyilkos férget én
Többé nem hizlalom.
Ugyis, mi lenne a kiszivott, elfolyt
Vérért a jutalom?
Dicsőség legfőlebb,
Ez a szem fényét vakító semmi;
És még az is nagy kérdés:
E semmi is fog-e jutalmam lenni?"

/Költő lenni vagy nem lenni/

Ez a "szem fényét vakító semmi" nemcsak kiforgatása már a dicsőség--fény sablonnak, hanem a tagadása. A teljes tagadást viszont enyhíti és a gondolat keserűségét iróniává oldja a semmi--lenni-vel üzőtt csúfondáros rimjáték.

Más esetben, komoly témaként viszont megújítani igyekszik a képet:

"~~Lelk~~em Illés próféta, a mennybe
Száll a dicsőség lángszekerén."

/Arcképpemmel/

A bibliai jelkép ebben a témakörben újszerű, szokatlan.

Különösen Petőfinél, aki tónusában nem bibliás költő /mint pl. Ady, akinél az Illés-jelkép hasonló alapon keletkezik, de ötletből a költő-sors egyetemesebb és mélyebb szimbólumává válik/, de érdekes módon mégis sok bibliai jelképet, hivatkozást, utalást találunk verseiben. Sokszor mintha a saját dolgát akarná megkönnyíteni azzal, hogy ~~ak~~ közös, ismert jelképekhez nyúl: könnyebben megérteti velük a mondanivalóját. Ugyanakkor az ilyesfajta utalás mindig távlatot is ad a műnek: a bibliai háttér olyan reminiscenciákat is felkelt, amelyeket a pusztakép talán nem, tehát a többrétegűvé válás, a sűrités eszköze.

Az Illés-jelképben a fénnyel egyenrangú a magasba törés motivuma. Régi ismerős ez is: a nagyra törő lélek jellemzője már Berzsenyi verseiben is /A reggel, Barátimhoz/. Petőfinél 1843-ban jelentkezett a Jövendölésben. De ahhoz képest a Képzetem c. költemény fontos új mozzanatot is tartalmaz. A fölfelé törő lélek a fényes égitestek mellett elsuhan, és -- ami fontosabb -- jelentősebb, nagyobb azoknál. Ez a leírás kifejezéseiben is igen közel áll Az apostol második részének fölfelé törő léleklátomásához. Ott majd a csillagok "reszketnek gyertyalángként" mellette; itt egyenesen a nap elvesztett fényét képes visszaadni:

"Egyenest fölfelé
Tör az ég boltjáig,
És ha akkor épen
Napfogyatkozás van:
Az elsötétedett
Nap mellett elsuhan,
Elsuhan mellette,
Egyet pillant rája,
S megkerül a napnak
Elveszett pompája."

A leírás itt még kissé terjengős, de kétségtelenül más, mint Berzsenyi vagy Kölcsey megfogalmazása. Ők ugyanis nem rajzolták meg a lélek fenti útját; a nagyságot maga a fölfelé, a fény felé törés érzékeltette. Petőfi tovább lép, új nagyságrendet teremt: a lélek vagy képzelet nemcsak a földi nagyságokat növi túl /ezt kifejezi már a fölfelé törés is/, de a fenti világban is óriás. Ez sajátosan Petőfi hozzátevése a régi motívumhoz. Funkciója az, hogy a nagyságot, erőt szinte a képzelőerő szélső határáig növelje.

A másik érdekes vonás a képzelőerő romantikusan szertelen, kozmikus felnagyítása mellett a teremtő képzelet gondolata, a romantikus művészetfilozófia egyik alaptézise.¹⁹ /Hasonlót eddig csak Csokonai irt./

"És az én képzetem
Még ekkor sem pihen,
Hanem a legfelső
Csillagzaton terem,
S ott, hol már megszűnik
Az isten világa,
Uj világot alkot mindenhatósága - - -"

/Képzetem/

Ugyancsak erősen romantikus vonás a rációval szemben az érzelem preferenciája. Az Ifjúság c. vers alapötlete az élet = fény → ifjúkor motívumkör:

"Az ifjú szive lánglobogva ég,
Világít ez, midőn sötét az ég.
.....
S az ész miatt akár megfagyhatnánk,
De szivünkben fölmelegít a láng."

Homályos és erősen képletes formában mintha a később gyakori pusztító, tisztító, újat teremtő katasztrófa jelképe is megfogalmazódna a versben:

"És ne higgyétek csendes öregek,
Hogy tán megárt,
Ha túllobogja is a fiatal
Tűz a határt;
Föl szoktak gyújtani egész mezőt,
S lesz égés által ez gyümölcsözőbb."

Ez még természetesen nem forradalmi jelkép. De az alapötlet: a réginek teljes és sajnálat nélküli elpusztítása az új, a jobb érdekében -- magában hordja ezt a kibontakozási lehetőséget is. Később majd a szorosan emberhez kötött kép, a harc, a vérözön -- vértenger fejezi ~~k~~ a forradalmi erőszak igenlését -- ehhez képest a mező képe semmitmondó általánosság. De benne van a későbbi kép alapötletén túl még valami: az azonos érzelmi viszonyulás hozzá /igenlés/.

A hazaszeretetet kifejező képanyag nagyot változott ebben az évben. Fény-magja megmaradt, tehát alapvetően pozitivum, érték továbbra is, de nem úgy, mint eddig:

"Lement a nap. De csillagok
Nem jöttek. Sötét az éj:
Közel s távolban semmi fény nincs,
Csak mécsvilágom s honszerelmem ég."

/A hazáról/

Pándi Pál írja az 1845--46-os Petőfiről: "Petőfi 1845 előtt a reformkori középnemesi patriotizmussal összekapcsolódó hazafogalmat élte versbe plebejus költő egyéniségével." /.../
"A korábbi hazafogalom 1845-ben megrendül Petőfi érzelmi és

gondolatvilágában, a táguló látókörben kezd magasabb szintre emelkedni a "haza" fogalma, s a harcig--halálíg következetes elkötelezettség immár egyszerre szól nemzetnek és egy elvont szabadságnak."²⁰ Ezt a változást pontosan tükrözik a képek is. A hazáról c. vers idézett első versszakának rokonsága megvan Kölcseynél és Vörösmartynál is, de náluk a sötétségben szikraként világító hazaszeretetet a történelmi múlt jellemzője volt, morális erő, amely segített átvészelni a "bal századoknak éjít." De mindkét költő azt sugallja, hogy ez az időszak már elmúlt, vagy legalábbis múltóban van, és a "szikra" lángként ég. Petőfinél pedig újra csak szikrányi a fény: mécs-világ. Ez megfelel a képek síkján annak, amit Pándi kimutat: a hazafogalom megrendül /"Közel s távolban semmi fény nincs"/, érzelmi magja megmarad, de másként, új, tágabb tartalommal erősödik majd föl újra. Hasonlót fejez ki a fény-motivum segítségével a Változás c. vers is:

"A hazaszeretet napom volt,
Mely melegíté lelkemet,
S mi mostan? holdvilág, mely sárga
Hideg sugárt arcomra vet."

Szoros összefüggésben ezzel a gondolatsorral, ugyancsak Pándinál olvashatjuk: "Az eszmélkedés tendenciáját egy eddigénél markánsabb társadalmi ellentét-látás határozza meg." /...../ "Szabadságfogalma már nemcsak a "függetlenség" értelmében nyilvánul meg, hanem társadalmiasodik."²¹

A társadalmi ellentét-látás első változatait már az 1844-es verseknél láttuk; 1845-ben hozzájuk sorolódik még: Az erdei lak, A gyöldei ifjak, A hazáról, Álmaim, Magyarország.

Tovább fejlődik a közösség javára munkálkodó, de a közösség által elbuktatott nagy lélek motivuma. Az Egressy Gáborhoz c. versben még a művész jelentésbe vett át; A magyar nemzet

c. versben ~~viszont~~ a tevékenységi kör általánosabb, ellenben a közösség meghatározott: a haza:

"Voltak egyesek köztünk!

Tiszta, hű, nagy szellemek,

Akik mindent, amit tettek,

A hazáért tettek.

Hány volt köztök, kiket a hon,

Maga a hon veszte el!"

Egyfelől tehát konkretizálódik, sajátosan magyar problémává válik; másfelől a "művész" jelentéshez képest történelmibb--társadalmibb töltést kap, tágul.

A társadalmi igazságtalanság témakörén belül születik meg Petőfi rendkívül kifejező szóösszetétele, a szolgazsarnok, amely az elnyomásra épülő társadalom két legfőbb rosszát, a zsarnokságot és a szolgalelkűkséget teszi megvetése és utálat tárgyává. Ez a vers: A világ és én már nem a haza témakörén belül mozog. Közeledünk a Felhők-höz. Ezt ő maga jelzi Jókay Mórhoz írt versében:

"Percenként jobban--jobban el-

Sötétül láthatárom,

De én éltemnek éjjelét

Nem rettegem, sőt várom...

Hisz annál fényesebb a csillag,

Minél sötétebb az éjszaka.

Tudom, mert a sziv mondja nékem:

Te lész sötét, kietlen éjem

Hamvadhatatlan csillaga."

A fény új jelentésárnyalatán /barátság/ túl más érdekeset



is mond ez a versszak. Általában csak az első két sorát szokták idézni, bizonyítandó, hogy ime, a költő maga írja le a Felhőkhöz vezető lelkiállapot kialakulását. Ez igaz. Az is, hogy a "sötét láthatáron" a "barátság csillaga" kép, amely végül is fölépül, eléggé lapos és közhelyszerű. De ezt mint-ha csak valami helyett írná le a költő. Már--már kimond valamit, de észbe kap, és -- a címnek megfelelően -- barátjához fordul újra, és leírja az érzelmi közhelyet. Hogy mit akart eredetileg? /Illetve mi csúszott ki majdnem tolla alól?/ -- A három pont figyelmeztet, hogy megszakad a gondolatsor, szünet áll be -- csak utána jön a bölcselkedés a barátságról. Mi áll a pontok előtt?

"De én éltemnek éjjelét

Nem rettegem, sőt várom..."

Véleményem szerint nem azért várja, amit ezután leír, hogy t. i. Jókai barátsága annál fényesebben ragyogjon. Inkább arról van itt szó, hogy a maga életében, gondolati fejlődésében is valamilyen ijesztő, de szükséges fordulatot vár, amelyet majd később a társadalmi fejlődésben is.

Félig--meddig a kívülálló szemével figyeli "sötétülő láthatárát", azt, hogy mi lesz ezután. A sötétség nemcsak ijesztő, haljós, hanem egyben "termékeny sötétség" is, némileg a teremtés-mitoszok sötétsége, amelyből majd minden teremthető. Petőfi saját magának kitűnő jósa volt. Ez a megérzése is pontos költői ^{előjelzése} ~~megérzése~~ annak, ami történni fog: az elkövetkező "sötét" időszak -- amely magában is pártalanul ^{at} ~~sz~~ érdekes verseket teremt -- után, annak gondolati vivódásait és költői eszközeit is felhasználva teljeseedik ki művészete, világosodnak meg költői és politikai céljai.

A Téli éj szintén a Felhők-hangulat sűrűsödéséről vall, de sokkal zaklatottabban. Tárgyilagosan szemlélt, sőt érdeklődéssel várt "sötétülő láthatár" helyett "összetépett lelke rongyai"-t látja a hópelyhekben. E kezdet után nem is meglepő, a koporsóba zárt szív újra feltűnő motivuma:

"Hogy dobog e szív! -- szinte félek tőle --
Ugy, mint a kő, mely várromokról dől le,
Vagy mint a koporsónak födele,
Ha a halottat szögezik bele.

Koporsó vagy, koporsó vagy te keblem,
Amelybe szivem élve eltemettem."

Ezúttal legmélyebb jelentése azonos a legnyilvánvalóbbal: borzadás, félelem a világtól és önmagától is.

Nap és éjjel közti harcról, hajnalról és alkonyról mint vérről már irt régebben, de ami ott csak mutató ötlet volt, az ebben a versben az emberi gonoszságnak a világegyetemre vetített képe lesz; a kegyetlenség beszennyezi a kozmoszt is, a bibliai utalás pedig időtlen érvényűvé teszi:

"S ki mondja meg: nem vércsepp-e a csillag?
Hisz itt a földön oly sokat gyilkolnak,
Ábelszivek fölfreccsent vére ez,
Mit a zshivány föld csillagnak nevez."

De még a Felhők előtt kialakul és összerendeződik egy olyan motivumcsoport, amely később a Felhők után lesz igazán jellemző. Legfontosabb tagja a szabadság -- két esetben is szentségként szerepel. /Ezt Petőfi előtt csak Kölcsey használta; eddig Petőfi is a hazát vagy a hazaszeretetet nevezte szentnek/:

"Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És, szabadság, te vagy lelkem istensége!
Szabadság, istenem, még csak azért élek,
Csak azért, hogy egykor érted haljak én meg,
S siromnál, ha érted onthatom véremet,
Meg fogom áldani átkos életemet."

/A csárda romjai/

"S ha ledőlök ekkor paripámról:
Ajkaimat egy csók zárja be,
A te csókod, te szép szabadság, te
Égi lények legdicsőbbike!"

/Ha az isten.../

Már ekkor olyan szentség, istenség a szabadság, amelyért a legnagyobb áldozatot is meg kell hozni. A költő nemcsak egyszerűen vállalja ezt, de sürgeti, kívánja is. Az áldozat-motívum gyönyörű metaforában kapcsolódik egyfelől a szabadság, másfelől a nagy lélek motívumhoz A gyöldei ifjakhoz c. költeményben:

"A férges fát mi várja? rothadás!

Ti hát rothadjatok....

Minket levágnak s tüzre tesznek tán,

De lelkünk lesz a láng, mely égbe szállni fog."

Illetve

"Azért látjátok őket mindenütt

A szabadság, e napfény ellen küzdeni."

A szabadság és a lélek egynemű /fény/ tehát az "éjszakának gyermeki"-vel, a papsággal szemben.

Az itteni, Petőfi életművében először fénnyel kifejezett

szabadságfogalom már nem ösztönös szabadságvágy és nem is a nemzeti függetlenség gondolata, hanem már társadalmiasodott és politikai és szellemi felszabadítást jelent.²² Ezt mutatja az is, mi ellen lép föl: az egyház, a legkonzervatívabb hatalmasság ellen.

A Felhők-ciklus problémáiba való belemélyedés túlságosan messzire vezetne és nem is célunk. Ez a Petőfi-szakirodalom nagy és sokat vitatott témája. Legújabb elemzési és rendszerezési kísérlete Pándi Páltól származik.²³ Bennünket most az eddig vizsgált motívumok további sorsa érdekel.

A Felhők-ciklus képanyaga egészében véve -- mint várható -- sötét. Ahol pedig egyik--másik hagyományos jelentésével feltűnik a fény, ott sem egyértelműen pozitív, mint volt eddig, ha a paródiát nem számítjuk.

"Mi a dicsőség? tündöklő szivárvány,

A napnak könnyekben megtört sugára."

A Felhők-re általánosan jellemző gnóma-szerű megfogalmazás tartalmazza a fény-jelentést, de meg is kérdőjelezi, amikor a fájdalommal /könny/ kapcsolja. Ugyanigy ír a szerelemről is:

"Oh szerelem, te óriási láng!

Ki a világot gyújtod ránk,

Aztán ellobbansz... tán egy perc alatt,

S örök sötétség és hideg hamvad marad."

A szerelem ugyan "óriási láng", de időben minimálisra korlátozza /perc/ és vele szembeállítja az időtlenné tágitott sötétséget, amely súlyosabb voltával elnyomja a másikat. A más vonatkozásban már említett Oh lány! szemed... kezdetű versben pedig "tündököl" a lány szeme /hagyomány/, de úgy, mint

"Villám tüzénél A hóhérpallos!"

A társadalmi igazságtalanság keserű élményét a ciklus több darabjában is élesen megfogalmazza. A "Kik a föld alacsony porából..." kezdetű a már ismerős "meg nem értett nagy ember" és "naphoz emelkedő nagy lélek" motívumok ötvözete és változata. Önmagában a romantikus zsenikultusz megnyilvánulása lenne; a meg nem értettséget u. i. általános, mindig érvényes törvénynek állítja, a világ pedig "törpe":

"Kik a föld alacsony porából,
Mit minden féreg gázol,
A naphoz emelkedtek,
Ti szárnyas, óriási lelkek!
Hogy van, hogy tiüket a törpe világ
Mindig kicsinyeknek kiált?..."

Hogy ennél valamivel többnek szánta a költő /tehát, hogy rokonságban van az Egressy Gáborhoz és A magyar nemzet hasonló motívumaival/, azt a cikluson belüli két rokon mondanivalójú, de élesebb és konkrétabb megfogalmazású verse is jelzi:

"Igazság! alszol; vagy meg is halál?
E férfi méltó volt rá, hogy nyakáról
Aranylánc függjön; s ime a helyett
Ő függ, ő függ... a hóhér kötelén.
S ennek nyakában aranylánc van, pedig
Hóhérkötélen kéne függnie --
Igazság! alszol; vagy meg is halál?"

Az igazságtalanság következménye már nem a megnemértés, hanem erőszakos halál, kivégzés -- Petőfinél ⁰⁴először, hiszen eddig csak dicső halál, csatában való elesés szerepelt. A következő versben az eddigiek tanulságait mintegy általánosítva

és a legkifejezőbb jelképet megtalálva, a "megváltók" mártir-halála szerepel; tehát nem akármilyen, hanem az emberiségért való kiemelkedő cselekvésre utal:

"Kereszt jutalma a fáradságoknak,
Mindenfelé keresztet osztogatnak.
Aranykeresztet tüznek a fejedelmek
Jobbágyaik mellére; a földmivesnek
Oszt a természet búzakereszteket...
Fakereszt illet, megváltók, titeket!"

A látszatokra épülő, gyökerükig hamis emberi viszonyok /szerelem, barátság/ kudarca és az igazságtalanságra épülő, zsarnoki társadalmak /V.ö: pl. Voltak fejedelmek.../ után a Felhők harmadik nagy csődje, a Föld pusztulása. A szélesedő hármaskör szükségszerűen vezet a kozmikus pusztulás gondolatáig, de nem a Vörösmarty-féle pesszimista körforgás--történelemfilozófia /V. ö.: Csongor és Tünde: Az Éj monológja; Gondolatok a könyvtárban/, hanem morális--filozófiai alapp^on: mivel minden gonosz, hazug és így értéktelen, pusztulásra van ítélve. De Petőfi utolsó ítéletei szörnyűbbek még a bibliánál is, hiszen a kozmikus pusztulásból nincs menekülés. Nincsenek jók és nincs isten, aki jobb oldalára állíthatná őket. Ilyen témájú verset először 1845-ben írt, akkor még Etelka halála ürügyén, de az ürügyet túlnövi a látomás. Érdekes szinte az egészset idézni, mivel ritkán említik, pedig Petőfi elgondolkodtatóan gyakori, vissza--visszatérő világpusztulási témájának első, még kissé hosszúra nyúlt, de máris ijesztő jelentkezése:

"Oh én nagyon borzasztót álmodám:
A földet a nap üzé, kergeté,
Kétségbeesve vágatott a föld

A mélybe le s a csillagok fölé;

Utána a nap fáradatlanul.....

A végtelent keresztülnyargalák,

És végre elkezdett rohanni az

Egész rendvesztett, megbomlott világ.

És e zavarban egyre kergeté

A földet a nap, s vad haragja közt,

Hogy kergeté hiába, megragadt

Szilaj kezével egy nagy üstököst,

S rádobta..."

/Én vagyok itt.../

A szertelenség és a leírás terjengőssége ellenére érződik a látomás félelmetessége. A hirtelen katasztrófa az egyik variáció a világkatasztrófa-versekben. A fent idézett költemény utáni első felbukkanása az Álmaim c. vers, amelynek a jelentőségét az újabb kutatások elsősorban abban látják, hogy a költő mintegy előlegezi és összefoglalja a Felhők-hangulat kiváltó okait és egyben témáit -- természetesen stilizálva. Ennek utolsó versszaka megidézi a világpusztulást is, mint szükséges, sőt várt büntetést:

"Meddig tart még ez iszonyú világ?

Miért nem jössz, te rontó égitest,

Te üstökös, mely arra rendeltetél,

Hogy tengelyéből a földet kivesd."

1846-ban Az Őrültben két variáció is megvan. Az egyik a föld = gyümölcs párhuzamra épül: "Érett gyümölcs vagy, föld, lehullanod kell."

Ez a szelidebb változat; itt a pusztulás egy lassú, de elkerülhetetlen folyamat vége. A másik változat a föld felrobbantása; ez a hirtelen katasztrófa őrült logikájú elképzelése.

Ezután a Felhők-ciklus variálja a témát. Öt vers foglalkozik vele. Közülük kettő ír le kozmikus katasztrófát. Bizarr, de félelmetes elmejátékok. A pusztulás itt nem büntetés, semmi köze az emberhez, nincs közvetlen ok--okozati viszony, mint volt az Álmaimban vagy Az őrültben a világ rosszasága és pusztulása között:

"Elmém ezen sokat gondolkodik:

Ha valaha

A világrendszer fölbomlana,

S mint most az eső és hó esik,

Esnének akkor csillagok,

S folynának csillagpatakok!"

A másik:

"Ha jőne oly nagy fergeteg,

Mely meghasítná az eget,

És e hasitékon át

A földgolyót behajitaná!"

Ezek a fantasztikus, kozmikusan morbid ötletek a többi világpusztulás-verssel együtt szemlélve kapják meg jelentőségüket. Az ember nélküli lehetőség az egyik végső pont a skálán. Ide tartozik még a lassú pusztulás-variációt alkalmazó Nemcsak mi vénülünk... kezdetű Felhők-darab:

"Nézzétek a napot, ha jön a december:

Nem valóságos öregember?

.....

Majd végesvégül

Azt is megérjük, hogy megőszül,

És akkor... akkor fehér lesz sugára."

Petőfi komor látomásai közül ez még a legszelidebb az öregember-hasonlattal. De olvastán lehetetlen nem gondolnunk a Föld előregedésének, a Nap kihülésének gondolatát szinte mitikusan felfogó és attól rettegő Madáchra. Az akkori természettudomány alapján nem is túlságosan távoli jövő fenyegetése, a geológiai determinizmus még jobban erősíthette a történelmi determinizmus gondolatát /körforgás/, hiszen ugyanazt mondta tudományosan és kozmikus arányokra tágítva.

A skála közepén van a bűnhődés /üstökös/, amely ok--okozati viszonyt tételez fel az ember tettei és a föld geológiai sorsa között: Álmaim, Az Őrült.

Végül csak az embert veszi figyelembe /ez a másik szélső pont/ az emberiség lassú elhalását, kipusztulását leíró variáció. 1845-ös ennek is az első változata. Már címe is sokat mond: Az utolsó ember:

"Mi ez fölöttem? ég vagy sirbolt?

Igen, sirbolt, amelyben a föld

Ez óriás koporsó fekszik.

És ott fejem fölött az a fény

A nap? vagy a sirbolti lámpa?

Igen, sirbolti lámpa, melynek

Bágyadtan pislogó sugára

Sötétségét a siri éjnek

. Halvány piros--sárgára festi.

S mily hallgatás!..."

Ime, a koporsó-jelkép, de ezúttal nem az emberen belüli,

hanem kitágított, világméretű változatban. Egészen Az apostolig az egyetlen eset, amikor a világ bezárul a költő körül; pontosabban a bezértság /itt korporsó, ott börtön/ világ-jelképpé válik. A különbség hasonló azokhoz a már említett képekhez, amelyekről azt irtuk, hogy korai formájukban még nem azt jelentik, amit később /valami rokonság, kapcsolat azért mindig van/, leírásuk pedig terjedősebb /V. ö.: Képzetem, Vad, sötét föld.../. Itt is túlságosan részletező a leírás, ahhoz, hogy az igazi jelkép legfontosabb tulajdonságát, a nagy fokú gondolati sűrítettséget érezzük. A mondanivaló is jobban emlékeztet a középkori haláltáncok motivumaira, mint Az apostolra: minden előre pusztulás vár, akármilyen életet élt is. De azért az utolsó ember visszatekintésében az emberiség jellemzésére ugyanazokat a bűnöket sorolja fel, amelyeket majd a Felhőkben részletez; gőg, irigység, becsületorzás, barát- és hazaárulás, valamint az, hogy már a lelkiismeret is kiveszett az emberekből. Nem mondja ki, de ezzel a "történelmi visszatekintéssel" azért homályosan sugallja, hogy a kipusztulás mindennek a következménye volt:

"S amely őket nyomban követte,
A lelkiismeret marása...
De ez nagyon régen halt már meg,
Az újabb kornak nemzedéke
Ismerte ezt csupán hiréből. --
Mindennek vége. Minden alszik.

Ebben a versben azért megemlíttetik annak a lehetősége, hogy az ember harcolhat /az utolsó ember -- a költő -- egykor dacolt a sorssal és világgal/, de csak mint elmúlt lehetőség.

Lényegesen tömörebb már a lassú pusztulás témakörben a Felhők Midőn a földön... kezdetű darabja:

"Ha a világ végén majd újólag
Két ember lesz a föld határain,
Ők is bizonynyal így egymásra rontanak.
S az, aki megmarad ott,
Nőül fog venni egy vadállatot.
Talán e vadállatnak méhibül
A réginél szelidebb emberfaj kerül."

Ez még pesszimistább jóslat, bár látszólag tartalmazza a továbbélés mozzanatát. De éppen ez a szörnyű benne: a vadállat nemesíti majd meg a nála aljasabb embert, az egymást kipusztító emberiség utolsó példányát. Az ember tehát, aki Petőfi számára egyébként: "a kör középpontja, minden sugár szemlátomást benne fut össze"; aki tulajdon "teljességének tündökölve világító fókusza"²⁴ -- ez az ember elveszti minden emberségét, ha úgy tetszik: nembeli lényegét, és az élővilág középpontjából, a törzsfejlődés csúcsáról annak értéktelen, sőt káros láncszemévé fokozódik le. Filozófiai szempontból ez talán a Felhők-korszak legsötétebb véglete, ugyanakkor az ember és világ gonoszságának legkövetkezetesebb végiggondolása.

A lassú pusztulásnak még egy variációját megírta a Felhőkben:

"Hah, majd ha miljom s miljom év lemégyen,
S a földön és az égen
Csak egy ember s egy csillag bujdosik!...
S ha végre ez is leesik!... - -"

Az eddigiekhez képest ez csöndes elégia. Nincsenek bűnök:

a kihalást évmilliók távolába helyezi. Az emberiség és a világ-mindenség pusztulását összeköti, de nem ok--okozati viszony alapján /bűnök/, hanem a legtisztább, szinte tárgyilagos geológiai és biológiai determinizmussal. Jellemző, hogy ebből már nem a folyamat, a hogyan? érdekli, mint eddig, hanem -- az utolsó sor és a végén a pontok és gondolatjelek érzékeltek -- annak filozófiai következményei: mi lesz ezután, létrejön-e a teljes semmi, üresség; paradox kérdéssel: van-e, lesz-e kozmikus nemlét?

A végpusztulás gondolata tehát 1845-ben ötlik föl benne először; 1846-ban foglalkoztatja legerősebben, írja meg legtöbb variációját. De találkozunk még majd vele 1847-ben és 1848-ban is.

Még néhány fontos tanulsága van ennek a világosan elkülöníthető, sajátos verscsoportnak. Egyik az, hogy Petőfi életművén kivül igen kicsi a rokonsága ebből a korból: Kölcsey Vanitatum vanitasa és Vörösmarty néhány műve. Őket pedig -- nem utolsó sorban ezen műveik alapján -- legfilozófikusabb költőink között szokták emlegetni. A hasonló gondolatokkal vivódó Petőfit sem lehet tehát filozófiamentes költőnek kiáltani. Ezt más versei alapján már többen kimutatták; de ez a túlságosan nagy figyelemre nem méltatott verscsoport és motivumsorozat is része lehet a bizonyításnak.

A másik tanulság: bár beszéltünk bűnről és büntetésről az emberiség pusztulása kapcsán, soha nem beszéltünk isteni büntetésről. Ebben a témakörben egyszerűen nem létezik isten -- pedig könnyű és nagy hagyományú megoldás lenne, és Petőfi különben gyakran említi istent szokásos jelentésében és sajátos szabadság-isten jelentésében is. Ez a teljességgel isten

nélküli világegyetem /és pusztulása/ egyedül Kölcssey Vanitatum
vanitasában van még meg /ismét Kölcssey!/. Még Vörösmartynál
is, ha nem is isten, de mitikus alak, az Éj teremti a világot,
és annak pusztulásával ismét az őf birodalma jön el. Petőfi
világ-pusztulás verseiben viszont a fantasztikus képek szigo-
rúan reális elemekből épülnek föl: égitestek, nap, csillagok,
üstökös, a föld tengelye, a Nap kihülése, az ember elkorcsosu-
lása és kihalása... Egy riasztó jövő tudományos--fantasztikus
képe! Mindez a korabeli természettudomány legújabb eredményein ^{alapul}
annak a fogalmait hasonlítja át a maga költői világképébe.
Csak ezekben a verseiben található ez a természettudományos
isten-nélküliség; mintha a végső katasztrófa szörnyűségét még
növelné, hogy mindenféle akaratot kizár belőle, vak és elke-
rülhetetlen törvényként teljeseedik be. Hogy miért csak ezek-
ben? Mert a Nap kihülése, az emberiség elkorcsosulása vagy az
üstökös -- a tudomány szerint nem is olyan távoli jövő -- csak
katasztrófát jelenthet. Pozitív, biztató geológiai jövő nincs.
Ezzel a jövővel szembeállítva küzdöttek az országért, a nemze-
téért, a haladásért a reformkor nagyjai. Legkiméleltlenebbül
Petőfi írta le, ugyanő, aki társadalmi elképzeléseiben is a
legmesszebbre jutott kortársai közül. Eljutott a végső cél,
a végső forradalom gondolatáig, amely után már nem lesz szük-
ség újabbra, mert létrejön az igazságos társadalom, amely kom-
munisztikus jellegű.²⁵ Talán azért is alakul ki és erősödik
meg nála hallatlanul a szabadság = szentség, istenség motívum,
mert az emberiség általa létrehozható boldogsága /a végső cél/
az egyetlen gondolat, amelyet szembeállítani tud a biológiai--
--geológiai jövő rémével. Ha a racionalizmus semmiféle ki-
utat nem lát, a forradalmár -- mivel a természet, a tudomány

nem segíti érvekkel -- természetfölötti jelképpel fejezi ki eszményét, hogy súlyt adjon neki, hitelt, hogy mégis érdemes küzdeni.

Nem óhajtunk ebből a néhány versből túlzott következtetéseket levonni. Nem állítjuk, hogy Petőfi állandóan ezekkel a problémákkal foglalkozott. De állítjuk, hogy gondolkodásában helyet kaptak már 1845-től kezdve; ha előtérbe csak a Felhők idején kerültek is, azért mindig jelen voltak. Nem volt központi probléma számára a világ pusztulása, nem irt nagy terjedelmű művet róla /mint pl. Vörösmarty/, de újabb és újabb variációkkal többször is megírta. Saját költészetén belüli igazi helyét Az apostolban találta meg, ott sikerült igazán beépítenie a saját jelképrendszerébe, mint majd látni fogjuk.

Hogy 1846-ban mennyire foglalkoztatták ezek a gondolatok, az is bizonyítja, hogy az üstökösről nemcsak világpusztulás-verseiben irt. A Karácsonkor címűben is olvassuk:

"Nem nap vagyok én, föld és hold körében;

Mint vést jelentő üstökös az égen,

Magányos pályán búsan bujdosom."

Az üstökös saját költészetének és sorsának a jelképe; fénye, bajossága és magányossága a legfontosabb, kiemelt elemei. Jóval Vajda előtt tehát az üstökös már költő-sors, életút jelképe volt -- ha Petőfi nem is használta többször, hiszen tulajdonképpen neki nem volt adekvát.

Már nem a Felhőkbe tartozik, de mintegy a Felhőket összegezi még egyszer 1846 márciusában a Mért vagyok én még a világon... c. vers. Nem zaklatott, nem szélsőségesen romantikus, de éppen nyugodt megállapításai, keserű tárgyilagossága ijesztő.

Nem a természettudományos jövővel fogalalkozik, hanem történetfilozófiával. Ez a történetfilozófia azonban legalább annyira pesszimista, mint a világpusztulás-versek:

"Láttam a jónak örökös bukását,

S a rossznak örök diadalmait.

Hallottam már az éhezők nyögését

S dorbézolási kurjantásokat,

Hallottam már a csalogányt dalolni

És csörömpölni rabláncokat.

Tudom, hogy így volt ezredév előtt s hogy

Ezred múltán is ekképp lenni fog."

A törvények higgadt és végleges hangján mondja ki, hogy a történelemben nincs fejlődés. Égbekiáltó társadalmi igazságtalanságok és bűnök tömege a történelem és a világ, és ezen nem is lehet segíteni. Petőfi történelemszemléletének ez a tehetetlen passzivitás a legmélyebb pontja. Innen csak fölfelé lehet haladni. Halad is. Áprilisban a Dalaimban már az 1844--45-ből ismert hangon haragos ingerültséggel és türelmetlenséggel támad a kettős rossz: a zsarnokság és a szolgaság ellen:

"De mit tür a szolgaságnak népe?

Mért nem kél föl, hogy láncát letépje?

Arra vár, hogy isten kegyelméből

Azt a rozsdá rágja le kezéről?

Dalaim, mik ilyenkor teremnek,

Villámlási haragos lelkeknek."

Ez már kemény hang. Egy lépés kell csak, s már a maga helyét és feladatát keresi türelmetlenül, és abban a versben régi ismerősünk, a fény is felbukkan újra, de nem rontó üstö-

kösként vagy hóhérpallost megvilágító villám képében:

"Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek

Az emberiségért valamit!

Ne hamvadjon ki haszon nélkül e

Nemes láng, amely úgy hevít."

/Sors, nyiss nekem tért.../

A nemes láng alapja a nagy lélek-jelentés /hasonlóan A gyöldei ifjakhoz-beli képhez/, de sajátosan petőfis megkötéssel: az "emberiség javáért" feladatot vállaló lélek. A tudatosan vállalt életáldozat kapcsolódik hozzá, az ezt szemléltető bibliai utalással pedig az egész témakörbe belép a szentség, sőt itt a megváltás motivuma:

"Legyen bár tettemért a díj egy

Új Golgotán egy új kereszt!"

Ami ebben a versben még csak "valami", vagyis közelebb-ről meg nem határozott tett, az a Levél Várady Antalhoz c. műben már forradalmi programmá konkretizálódik /mint Lukácsy Sándor kiemeli, ez a világforradalom első látomása Petőfi életművében -- hiszen benne a "népek mind" mozdulnak meg²⁶/:

"De hinni kezdem, hogy dicső napoknak

Érjük maholnap fényes hajnalát,

Midőn a népek mind fölemelkedik

A föld porába gázolt fejöket,

S végigmennydörgik a föld kerekén:

»Legyünk rabokból ismét emberek!«

Ez nagyszerű, de véres kor leszén,

És úgy is illik, hogy véres legyen!..."

A kitörő hajnal képe, mint láttuk, jelentős szerepet kapott a felvilágosodás haladás-eszményét kifejező versekben. Petőfi támaszkodik a hagyományra, de továbbfejleszti a kép tartalmát:

nem egyszerűen a haladást, hanem a forradalmat jelenti a fényes hajnal.

A rab $\longleftrightarrow$ ember egymást kizáró antinómiájával már találkoztunk Petőfinél: most egy politikai program tömör, képletes összefoglalásaként jelenik meg. A programba bēletartozik a módszer is: a véres harc, az erőszak. Petőfi ugyanazt a ~~forradalmat~~^{változást} kétszer írja le: először képletesen: a "De hinni kezdem"... sortól a "Legyünk rabokból"... sorig. A fényes hajnal, a fölemelt fej, a közös felkiáltás mind jelképei a fordulatnak. /Vörösmarty is elmegy idáig a Gutenberg albuma c. versében./ De a jelszó maga /a program: "Legyünk rabokból ismét emberek!"/ már többet követel, nem "javulást", hanem radikális változást, forradalmat. Következő sortól: "Ez nagyszerű---" kezdve a forradalom látomása bontakozik ki.

Az "ó világot" elpusztító és romjain új világot teremtő "véres napok" ezután gyakori motivummá válnak. A Véres napokról álmodom... c. vers, a Sors, nyiss nekem tért... személyes sorsprogramját fogalmazza újra, a Levél Várady Antalhoz motivumaihoz kötve:, a költő a világ újjáteremtéséért vívott harcban hajlandó feláldozni életét. Ugyanennek a gondolatnak még határozottabb megfogalmazása az Egy gondolat bánt engemet... látomása az utolsó nagy csatáról, amely megteremti a "világ szabadságot". De a hősi- vagy mártir-halál csak az egyik sorslehetőség. Egy másik is elképzelhető:

"Ha rabbá tesznek, lesz, aki

Homályos börtönömbe jó el,

S föl fogja azt deríteni

Fényes hajnalcsillag-szemével."

A szerelem, mint a börtön sötétségét felderítő fénysugár

ismerős régebbi Petőfi motívum /V. ö.: Vadonerdő a világ..., Vad, sötét föld.../, de itt először kapcsolódik a szabadság, forradalom, áldozat motívumkörébe, először kap konkrét politikai tartalmat.

Látjuk: alakul, sűrűsödik, egységesedik a motívumrendszer. A vizsgált fény-motívum fontos és egyre határozottabb funkciót kap benne.

3. 1847--48. A konvencionális használat háttérbe szorulása, az egyéni kiteljesedése

Költői életműveket nem szokás naptári évek szerint földarabolni; az 1847-es év mégis úgy él az irodalomtörténetben, mint Petőfi költői--politikai kiteljesedésének éve. Mit mond ez az év az általunk vizsgált motívumokról?

Ha a fény jelentésváltozatait tekintjük át, azt láthatjuk, hogy hagyományos jelentései továbbra is előfordulnak, de kis számban. Viszont hallatlanul megerősödik a csoport, amelyről azt állítottuk, hogy Petőfi maga alakította ki.

A hagyományos jelentések között szerepel a szerelem /pl. A szerelem; Hozzám jössz-e?/, a költői nagyság és dicsőség /Homér és ^{Osszida}~~Oroszlán~~/. Az ifjúkor mint lángra lobbanó tűz is megtalálható:

"Később, hogy a szikra lánra lobbant, ahogy

Ifjú lett a gyermek..."

/A gólya/

Az ifjúvá érésnek ez a metaforikus leírása, mint már láttuk, jellemző Petőfire, de még mindig nem hordoz mélyebb mögöttes tartalmat.

A hazaszeretet mint fény /nap/ és szentség is felbukkan, de csak egyetlen versben /A magyar ifjakhoz/.

A felvilágosodástól örökölt fény = ész azonosítás is egy, de nagyon súlyos mondanivalójú műben szerepel. De hol vagyunk már a felvilágosodás istenítő észtiszteletétől!

"Nyomorú ész,

Ki fénynek hirdeted magad,

Vezess, ha fény vagy!"

/Világosságot!/"

A költő egy évvel ezelőtt leírta azt, hogy nincs haladás az emberi történelemben /Mért vagyok én a világon.../. Most viszont, forradalmat váró--sürgető versek megírása közben és után /a Világosságot!-tól egy--két hétnyi távolságra keletkezett a Háború volt, A nép nevében vagy Az ítélet/ új kétség gyötri: nem látszat-e a haladás, az egyenes vonal, és nem körforgás-e mögötte a valóság? Ez a gondolat még iszonyúbb a számára, hiszen nem nyilvánvalóan reménytelen, látszólag reményt ad, hamis illúziót a küzdelemhez, és ezzel megcsúfolja azt. A kérdésre a versben nincs válasz. A történetfilozófia egyik legsúlyosabb alapproblémájával vivódó költő szemében -- ennek a problémának a távlatából szemlélve -- devalválódik az addig biztos fogódzónak tekintett ráció; értéke csak látszat /Ki fénynek hirdeted magad.../, ugyanis nem képes megbízható választ adni. Láttuk már előbb is, hogy Petőfi a romantikára jellemző módon az érzelem primátusát hirdeti az észszel szemben /V. ö.: Ifjúság/. Ahhoz a felületes szembeállításához képest itt mélyebbről támadja az észet: nem valami máshoz képest minősíti le, hanem saját feladatkörén, területén belül kérdőjelezi meg értékét. Ebben inkább a Gondolatok a könyvtárban Vörösmartyjára emlékeztet /a körforgás-problémával is/, mint előbbi

önmagára. De nála sem az ész nem kap felmentést, sem az alapkérdést nem oldja meg úgy, hogy a filozófia sikjáról a feladatvállalás erkölcsi kényszerére tereli a gondolatmenetet.

A fény egyik hagyományos jelentésének a gyökeres tagadásáig jutott el tehát. Nagyon is pozitív értelemben használ viszont egy, az észhez közel álló, de annál jóval tágabb körű jelentést:

"Ha majd a szellem napvilága

Ragyog be minden ház ablakán..."

/A XIX. század költői/

A teljes szociális és jogi egyenlőséget követelő program harmadik eleme a "szellem napvilága". Nyilvánvalóan nem az egyrétegű ész-jelentéssel, hanem kb. a műveltség sokkal komplexebb fogalomkörével lehetne leginkább megközelíteni. A felvilágosodás még kissé arisztokratikus ész--fény eszményéből Petőfi gondolkodásán és költészetén átformálódva, de a hagyomány legjobb elemeit megtartva egy kommunisztikus társadalmi program fontos eleme lett, de a közös jelkép: a fény megmaradt. Ez a vers egy másik fény-motívumot is megújít:

"Pusztában bújdosunk, mint hajdan

Népével Mózes bújdosott,

S követte, melyet isten küld

Vezérül, a lángoszlopot.

Ujabb időkben isten ilyen

Lángoszlopoknak rendelé

A költőket, hogy ők vezessék

A népet Kánaán felé."

A költészet és a nagy ember jelentés fonódik itt össze, de úgy, hogy új minőséget hoznak létre: a népével együtt ha-

ladó, de azt egyben vezető vezér--költő képét. Említettük már, hogy Petőfi szívesen használ bibliai utalásokat. Az itteni közülük az egyik legszebb. Pontról pontra végigvezeti a párhuzamot, de ez a párhuzam természetesnek tűnik, és a bibliai lángoszlop képébe a vezér--költő behelyettesítése sem erőltetett, hiszen a költői ihletet is tűz jelképezi hagyományosan. A végső Kánaán-jelképben pedig találkozunk a hasonlat két szála, és az egyik legősibb "boldog jövő, boldog nép, boldog ország" elképzelést /Kánaán/ a legújabbal, a végső forradalommal kivivott igazságos, kommunisztikus társadalom gondolatával egyesíti. A társadalmi haladásért folytatott küzdelem motivumához pedig ismét hozzáköti ezúton a szentség motivumát is a fény mellett. Hasonló, bár nem ennyire konkrét feladatot kap a költő a Szent sir c. költeményben. Mivel Rákóczi sirjáról van szó, a szentség máris a szabadság gondolatát is asszociálja, ezúttal elsősorban a nemzeti függetlenséget jelentő szabadságét:

"S otthon már nevét is
Alig ismerik; csak
Egy emlékszik rája,
Egyedül csak egy... a
Költő, a szabadság
Ez örök-lámpája."

Ismét többszörös motivumkapcsolódást láthatunk: a fény kapcsolódik a szabadsághoz, de egyben a költészet jelentést is magában foglalja. Tehát ismét az a költő-szerep alakul ki, amely A XIX. század költői c. versben. Ezúttal azonban a program nem részletes, csak jelképes: szabadság, másrészt ez a kép passzívabb, inkább a gondolat megőrzését hangsúlyozza, mint az aktivitást, konkrét történelmi cselekvést.

Határozottan a népforradalom jelképe a tűz A nép nevében
c. versben:

"Nem hallottátok Dózsa György hírét?
Izzó vastrónon őt elégettétek,
De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga tűz; úgy vigyázzatok:
Ismét pusztithat e láng rajtatok!"

Hasonlít ebben a Levél Várady Antalhoz c. versre, de ott az általános világforradalomról van szó /"... a népek mind..."/, itt pedig konkrét magyar történelmi tartalommal telítődik a kép, és megjelöli az osztályt is, amelynek Magyarországon egyedül van forradalmi /nem szabadságharcos, függetlenségi!/ hagyománya.

A már ismerős megváltó motívum a Palota és kunyhó c. költeményben bukkan föl, de új jelentésaranyalattal bővül:

"... a sötét szobákban
Találni fényes sziveket.

Szent a küszöb, melyen beléptem én,
Oh szent a szalmakunyhók küszöbe!
Mert itt születnek a nagyok, az ég
A megváltókat ide küldi be.
Kunyhóból jó mind, aki a
Világnak szenteli magát."

Ami új a jelentésében, az tulajdonképpen régi is, hiszen a bibliai megváltó is szegény, és istállóban, szalma közt születik! Petőfi ezt az utalást is fölhasználja, hogy még nyomatékosabbá tegye, a törvény erejére emelje föl ismerését: a társadalom elnyomottjai, a kunyhók népe köréből kerülnek ki a

legnagyobb, az emberiségért legtöbbet vállaló lelkek. Ezt a két motivumot, a "nyomor és erény"⁴ majd Az apostolban még határozottabban és tömörebben megfogalmazott gondolatát itt kapcsolja először össze. Továbbél a nagy lélekhez eddig is kötődő fény motivummag, valamint a világért való cselekvés mint szentség motivuma is benne.

A Kazinczy Gáborhoz c. költeményben Petőfi a magáéval rokon szellemet köszönti, és szintén a szentség motivumához köti a társadalmi--szellemi haladásért folytatott harcot:

"Nem fáradunk mi jutalom-reménnyel,
Mint a hazugság aljas zsoldosai,
De önzés nélkül, isten-ihletésből
Mint hajdanában az apostolok!"

Leírja a szót az "Évezredek óta bilincsbe-vert nép" felszabadításáért dolgozóakra érte: apostol.

Ebbe a tágabban értelmezett jelentéskörbe tartozik az a motivumcsoport is, amely hallatlanul felerősödik ebben az évben. Ujra és újra fölbukkan a szabadságért vívott küzdelem, amely szent, és súlyos áldozatokat követel. 1847 márciusában írja:

"Egy szentség van a világon,
Melyért fegyverünkkel
Sirunkat megásni méltó,
Melyért vérzenünk kell;

Ez a szentség a szabadság!
Örültek valának
Mindazok, kik más egyéért
Életet áldozának."

/Háború volt/

Nem kevesebbről van itt szó, mint hogy Petőfi elitél min-
den olyan háborút, amely nem a szabadságért folyik. A szabad-
ság pedig nála ebben az időben már egyszerre jelent független-
séget és társadalmi haladást, felszabadítást. Mai fogalmakra
lefordítva tehát az az elve, hogy csakis a nemzeti felszabadi-
tó harc és a társadalmi forradalom esetében megengedhető esz-
köz az erőszak, a háború!

Rongyos vitézek c. versében saját költészetét és gondolko-
dását megjelenítő metafora lesz a szabadságért meghalt hősök-
ből; az üldözött eszmék üldözött hősökké lényegülnek át:

"Még akkor is szent lesz a könyv, hol
Meghalt eszméim nyugszanak,
Mert hősök temetője az, kik
A szabadságért haltanak."

A Levél Arany Jánoshoz-ban a hősi halál motivuma nem sze-
repel, de a szabadság szentsége igen, és a költői tüzhöz kö-
tődik:

"És míg az orkán dúl, s a felhők dörgenek, én a
Lant idegébe kapok, s vad tüzzel zengi el ajkam
Harsány himnuszodat, százszorszent égi szabadság!"

A költő, a "lángoszlop", a "szabadság... örök lámpása" itt
mint a szabadság megszállott próféta-dalnoka lép elénk.

Az áldozat másik lehetősége az életáldozat mellett a sza-
badság elvesztése, a börtön. Ez A rab c. versben jelenik meg,
ennyire konkrétan a szabadsághoz kötve ezúttal először, és nem
szerelmi vers apropójával /nem is deríti föl semmiféle szerel-
mes látomás a börtön sötétségét/:

"Te éretted harcolék, szabadság,
S láncra verve lábam és karom...
Világosság, téged szomjazálalak,
S mint vakondok, föld alatt lakom."



A szabadsághoz itt is kötődik közvetve a fény; bár nem valószínű, hogy a "világosság" közvetlenül a szabadságot jelentené, tehát hogy a második sorpár az elsőnek variációja lenne; inkább a szellemi szabadság, gondolatszabadság-jelentés a valószínű. De tudjuk, ez milyen szorosan összetartozik a másik szabadság-fogalommal Petőfinél.

A szabadság -- szentség -- érte való harc és érte hozott áldozat motivumkörbe a kontraszthatás alapján lép be a zsarnokság és szolgaság mint negatív pólus a Beszél a fákkal a bús őszi szél c. versben:

"... imakönyvem: a

Szabadságháborúk története!

.....

Arany csal s ostor kerget tégedet

A zsarnokért megvini, szolganép!

És a szabadság? egyet mosolyog,

S mind, aki hive, a harctérre lép,

S érette, mint a szép lyánytól a virágot,

Sebet, halált oly jókedvvel veszen..."

A zsarnok--szolga motivummal még egyszer foglalkozik, a Szilveszter éje 1847-ben c. költeményben ismét kifejezi mély-séges haragját és megvetését ellenük:

"Csak a zsarnok s a szolgalélek,

E kettő az én ellenem,

S én zsarnokoknak s rabszolgáknak

Bocsássak meg? ... nem, sohasem!"

A most tárgyalt körből élesen kiválik, de egy jelentős korábbi motivumot folytat Az ember c. mű utolsó versszaka, jelezvén, hogy ha nincs is az előtérben, azért tovább él a végső

kérdésekkel való viaskodás; és ha az emberiség történelmi /belátható/ jövőjében bizik is a költő, a beláthatatlan biológiai és geológiai jövőt illetően változatlanul pesszimista:

"Dicsőséged, neved maradjon! hol?

A nép is elvesz, melyhez tartozol.

Az ország, melyben most él nemzeded,

Tenger volt egykor, s újra az lehet.

S e föld is semmiségbe oszlik el.

Kevély ember, miben kevélykedel?"

Kölcsey Vanitatum vanitasának alapgondolata és saját korábbi világpusztulás-versei sejlenek föl, de ez a mű mindegyikénél higgadtabb. Nem nemzethalál-jóslat, mint ahogy Kölcsey verse sem az, hanem annál több. A világ elpusztulásának módja nem érdekli már, nincs üstökös, Napkihülés és elkorcsosodás. A nép "elvesz", a Föld "semmiségbe oszlik el" zajtalanul, de megmásíthatatlanul. Nem tragédia, törvény. A tér és idő végtelenségéhez képest a föld és az emberiség léte vagy nemléte egyáltalán semmit sem számít. Ebből a szempontból szemlélve nincs értelme a történelmi haladásnak sem, de a kettőt Petőfi nem szembesíti egymással közvetlenül. Hiszen a történelmi haladás az ember szemszögéből nézve a legfontosabb dolog, és az időben is nagy távlatot nyit egy nemzedék vagy kor életéhez képest. A végtelen szempontjából viszont ez semmi. Petőfi emberközpontú költészetében /emlékezzünk: számára az ember önnonteljességének sugározva világító fókusza/ és világképében nyilvánvalóan az emberhez szabott történelemlátás uralkodik, nem pedig a végtelennel szembeállított, ugyanis a végtelen tudata bénítólag hatna mindenféle cselekvésre. De láthatjuk, hogy

jelen van költészetében a filozófiai végtelen, még hozzá leg-súlyosabb konzekvenciáival együtt: semmi sem vé^gtelen a maga egy bizonyos korban létező konkrét alakjában, a föld sem, az emberiség sem. /V. ö.: "Az ország, melyben most él nemzeted, | Tenger volt egykor, s újra az lehet."/

Költészete egészét nem hangolja borongóssá ez a távlat, de újra és újra figyelmeztetően felbukkan.

Az 1848-as évnek már az első hónapjában felhangzik a szabadság--isten invokálása, egyenes folytatásaként a gazdag 1847-es anyagnak. Ezúttal azonban már konkrét esemény kapcsán jósolhatja a zsarnokság végső kipusztulását, amely után megteremtődhet az emberiség boldogsága. Ezt ezúttal a tavas képe fejezi ki:

"Eljő, eljő az a nagy szép idő,
Amely felé reményim szállanak,
Mint ősszel a derültebb ég alá
Hosszú sorban a vándormadarak;
A zsarnokság ki fog pusztulni, és
Megint virító lesz a föld színe --
A te dicső katonáid ők,
Segítsd őket, szabadság istene!"

/Olaszország/

Márciusban már a megvalósult szabadságot köszönti. A megtorlás, az áldozat motivuma megvan, de múlt időbe kerül:

"Szent nevedet bitóra szögezték,
Érkezésedet hóhérok lesték..."

/A szabadsághoz/

Ugyanebben a költeményben megtaláljuk még a széntség és a fény motivumát is.

Szentség:

"Kerestünk mi égen-földön téged,
Egyetlenegy igaz istenséget..."

Fény:

"Körülötted miljom s miljom fáklya,
Meggyúlt sziveink lobogó lángja."

Szabadság--szentség--mártiromság kapcsolódik össze A tavaszhoz c. versben:

"Nagyobbodtak a halálnak
Tartományai,
S bennök sokan a szabadság
Szent halottai."

Feltűnik újra Rákóczi mint fény és szabadság-jelkép:

"Hazánk szentje, szabadság vezére,
Sötét éjben fényes csillagunk..."

/Rákóczi/

Rákóczi alakja egyrészt 48-nak a magyar szabadságharcos hagyományokhoz való kapcsolását jelenti, másrészt azt is, hogy a nemzeti történelem konkrét problémái, amelyek áprilisban még megoldhatóknak látszanak, háttérbe szorítják bizonyos mértékig az emberiség, a világ problematikáját. Pontosabban: a világszabadság nagy céljához vezető úton egy rész cél, a magyar nemzet szabadsága kerül előtérbe. Azért egészen nem tűnik el a másik sem: az 1848 c. vers megint emberiség-távlatú. Ezt jelzi benne a megváltó-motivum és a végső csata, végső ítélet motivuma; ezeket u. i. a hazára vonatkozó verseiben nem használja /a szabadságot, szentséget, áldozatot, fényt igen/:

"Szent szabadság, újabb megváltója
A másodszor sülyedt embereknek,
Drága élted miljom s miljom óvja,
Nem félj, téged nem feszítenek meg.

.....

Eljön, eljön az ^{ítélet}~~élet~~ napja,
A nagy isten verítéletet tart,
S míg jutalmát jó, rossz meg ^enem kapja,
Már nyugonni sem fog addig a kard!"

A forradalom győzelme után törvényszerűen megindul a benne részt vevők differenciálódása. Petőfi -- mint ezt már sokan megállapították -- a központból, egy ragyogó történelmi pillanat vezéri szerepéből ismét a szélre szorul. A hogyan tovább? kérdése alaposan megosztja a haladás táborát, amely -- most kiderül -- egészen csak abban értett egyet, hogy a forradalom előtti világot meg kell szüntetni. A távolabbi célok tisztázása és deklarálása idején a republikánus Petőfi^a politikai élet balszélére szorul. Elképzeléseit csak kevesen osztják. Az áldozat motivum újra felerősödik verseiben, de már nem általában a szabadságért hozott áldozat. A szabadság helyét átveszi a reszpublika, a királyellenesség mint üldözött, szent, megváltó gondolat:

"Áll még Munkács, áll az akasztófa,
De szivemben félelem nem áll..."

/A királyokhoz/

"Most hódolok, midőn még messze vagy,
Midőn még rémes átkozott neved van,
Midőn még, aki megfeszíteni
Kész tégedet, azt becsülik legjobban."

/Reszpublika/

Az emberiség, világ távlatát tehát felváltotta a haza távlat. Ez azonban úgy, ahogyan Petőfi akarja, sokkal tágabb, mint amennyire az ország vezetői gondolnak. Nem csodálhatjuk hát, ha a lelkesítő--sürgető versek mellett nyáron borongósan újra feltűnik az erőszakos ^{halál} ~~halál~~ lehetősége, de nem mint általában a szabadsághősök, hanem konkrétan mint a költő személyes sorsa:

"Há^t~~x~~ ezután kit lát? ... elgondolom olykor.

Ki tudja, hátha most énrajtam van a sor?

Talán engem~~x~~ is, mint őket, lefejeznek --

Ha meghalok, hazám, teérted halok meg."

/Vérmező/

A Martinovics-téma és a többi vers említett motivumai jelzik, hogy ez a haza-fogalom már a radikális társadalmi célokat is magában foglalja, és ezek miatt válik most újra reális lehetőséggé a kivégzés.

1848 első felében eddig nem találkoztunk a fény hagyományos felhasználásával. Egyedül a Petőfi által kialakított szabadság jelentéshez kapcsolva tűnik fel: a szabadságot köszöntő milliók lelke. Annál erősebb viszont a szentség--szabadság--áldozat motivumcsoport. Egy alkalommal azonban megtaláljuk a fény hagyományos költészet jelentését is:

"Nem a palotáknak fényes gyertyaszála

Vagyok én, hanem a kunyhók mécsvilága.

Alant születtem én, szalmafüdél alatt,

Sosem tagadom meg a származásomat."

/Lehel vezér/

Láttuk, hogy előző évben a palota--kunyhó ellentétet és a fény-motivumot felhasználva a megváltók, a világ haladásáért

küzdők társadalmi háttérét konkretizálta az elnyomottakra, a kunyhóra -- most ugyanezt teszi a költészettel, pontosabban saját költészetével.

A republikanizmus és a társadalom lentjéhez kapcsolódó elkötelezettség mellett, amelyeknek megvannak az előzményei költészetében, egy új hang is megszólal: a magánemberé. Bár több versében határozottan állítja, tökéletesen mégsem tudja összebékíteni saját boldogságát a közös boldogságért vívott harccal:

"Oh hadd feledjem, hogy polgár vagyok!

Van ifjúságom s kedvesem,

Gyöngyökbe foglalt órákkal kinál

Az ifjúság s a szerelem,

És minden óra, mit el nem veszék,

Egy elpazarlott örök üdvösség."

/Miért kísérsz.../

Ez a hang eddig ismeretlen volt a költőnél, de nem is volt kiéleződő történelmi helyzet az egyik oldalon, sem megvalósult családi--magánemberi boldogság a másikon. Ezután viszont többször is halljuk -- Az apostolban és más versekben is /Itt benn vagyok a férfikor nyarában..., Pacsirtaszót hallok megint... stb./. Ebben a témakörben tűnik fel a hagyományos szerelem = tűz motívum, ezúttal egyéni jelképpé nőve: a szerelem az egyetlen valós érték egy bajós, gondokkal és fenyegetésekkel teli világban, amelyen -- úgy tűnik -- segíteni sem lehet. /V. ö.: "... Mást nem tehetek, csak sirathatom."/

"Az a te szived egyetlen világom,

Nappal napom és éjjel csillagom...

Milyen sötét vón a világ, az élet,

Ha nem szeretnél, fényes csillagom!"

/Itt benn vagyok a férfikor nyarában.../

Ez a vers már Az apostol befejezésével kb. egyidőben, 1848 szeptemberében keletkezett. Tehát, ha a fény-motivum és a hozzákapcsolódó motivumok, Az apostol előtti felhasználását vizsgáltuk, akkor itt meg kell állnunk és megkísérelnünk egy rövid összefoglalást.

4. Összefoglalás: egy ősi toposz megújítása romantika és forradalom jegyében

Megállapíthatjuk, hogy Petőfi pályája kezdetén a fény-motivumot kizárólag hagyományos jelentéseiben használta. Azokban a jelentésekben, amelyekben /mint láttuk/ az őt megelőző és kortárs költők is, de még nem érte el az ő színvonalukat. 1845-től kezdve azonban már kialakul és egyre jobban megerősödik egy új jelentés és értékelődik át egy régi. Új azonosítás jön létre: szabadság = fény. Petőfi előtt erre egyedül Kölcsseynél találtunk példát, nála is csak egyet. Ehhez az alaphoz lassan hozzárendelődik a szentség és a nagy lélek motivuma. Ez utóbbi sajátos megkötéssel: csak az az igazi nagy lélek, aki a világ, az emberiség felszabadításáért küzd. Később még egy megkötés járul hozzá: a megváltók az elnyomottak közül kerülnek ki. Kapcsolódik a költészet fénye is, ugyanis kialakul a népet vezető, a népért és az emberiségért küzdő költő--apostol motivuma /utóbb olyan megszorítással, hogy az apostolnak lentről kell jönnie, de ezt csak a saját személyére vonatkoztatja/.

A fény mint az emberiség haladásáért küzdő nagyok lelke Vörösmartynál is előfordul, de csak egyszer. Az egész körhöz

kapcsolódik Petőfinél az életáldozat motivuma /hősi halál vagy kivégzés/ és annak tudatos vállalása. Végül egységes színezetet ad az egész csoportnak a közös kifejezőn, a fényen kívül a szen-ség légköre, amelyet a szent jelző gyakorisága mellett a bibliai utalások és az áldozathoz is kötődő megváltó motívum teremt meg. Ez sajátos mitikus távlatot és súlyt ad a motívumkörnek.

A kezdetektől fogva megtaláltuk a szerelem = fény motívumot is. Időnként ez is kapcsolódik a fentiekhez, pl. a börtönt bevilágító fény, de nem törvényszerű a kötődés.

A költői dicsőség motivuma kezdetben gyakori, de később egyre ritkábban fordul elő, jelentősége eltörpül a többihez viszonyítva.

A hazaszeretetet eleinte szentség és fény.fejezi ki. Fény-voltát ellentmondásosan bár, de megtartja; szentségét átveszi a szabadság. E kettő: haza és szabadság összefonódása már 1848-ban megvan, és ezzel pl. az áldozat-motívum is kötődik a hazához. Igazán jellemző azonban Az apostol után lesz majd.

Sajátosan romantikus kép az üstökös. A fény eddig szinte kivétel nélkül, egyértelműen pozitív jelentésű volt, csupa nemes tartalmat hordozott. Petőfi világpusztulás-verseiben azonban az üstökös fénye baljós, negatív.

Néhány esetben használja a költő az ősi élet = fény motívumot is, illetve az ebből kifejleszthető ifjúság jelentést.

Megállapíthatjuk tehát, hogy 1848 nyaráig kialakul a fény-nek egy olyan jelentése, amely a költő egyik legfontosabb motívumköréhez: szabadság--áldozat--megváltás--apostolok kapcsolódik szorosan és következetesen. Petőfinél és csakis nála van meg ez a jellegzetes motívumkör és legfontosabb kifejezője: a fény. Ezzel a folyamattal párhuzamosan a fény hagyományos jelentései háttérbe szorulnak vagy egészen eltűnnek /pl. dicsőség/.

IV.

"Az apostol" elemzése, különös tekintettel a fény--
--sötétség motivumra

Megállapítottuk, hogy Az apostol képrendszere alapvetően a fény--sötétség ellentétre épül. Vizsgáljuk meg most részletesen és annak a tudatában, hogyan használta addig ezt a képet Petőfi!

"Sötét a város, ráfeküdt az éj.

Más tájakon kalandoz a hold,

S a csillagok behunyták arany szemeiket.

Olyan fekete a világ,

Mint a kibérlett lelkiismeret."

Pándi Pál állapítja meg, hogy Az apostol kezdőképe a "végonklúziót már sejtető atmoszférát" teremt, amely "nemcsak a mű hangulati--atmoszferikus lényegét sejteti, hanem ezzel együtt a történet vonalát, a személyes sorstragédiát is."²⁷ Hogyan teremődik meg ez a hangulat?

Az első öt sor négyféle megközelítéssel adja tudtül, hogy sötét van, és a négy fokozatban az egyszerű ténymegállapítástól az elvont morális ítélethozatalig jut el pillanatok alatt a költő. Az első közlés egyszerű, hangulatilag közömbös megállapítás: "Sötét a város..." Megszemélyesítés következik rá, amelynek igei metaforája a sötétség nyomasztó, súlyos voltát érzékelteti. Ezzel máris a negatív pólus felé tolja a hangulatot: "... ráfeküdt az éj."²⁸ A harmadik lépcső az éjszakai sötétség természetes feloldásának lehetőségét zárja ki:

"Más tájakon kalandoz ^a hold,

S a csillagok behunyták arany szemeiket."

A fizikai sötétség többszörös megerősítése után egy megdöbbentő képzet-kapcsolásra épülő hasonlat fejezi be a kezdőképet:

"Olyan fekete a világ,
Mint a kibérlett lelkiismeret."

A szokatlan, bár Petőfinél nem ritka irányú hasonlat /konkrét → elvont/ gondolati csattanóval zár. Kell is ez a csattanó, hiszen a sötétség háromszoros körüljárása várakozást, feszültséget teremt. Ezt föl kell oldani, és a feloldással már is fontos képi--gondolati csomópont magasfeszültsége szikrázik föl az 5. sorban! A látszólag pusztán természeti jelenség leírásának induló kép az etikum elvont világába kanyarodik. Megtudjuk, hogy a mű ábrázolta világban a lelkiismeret kibérlelhető. Ezzel morális sötétség járul a fizikaihoz. Valamint megismerjük a költő álláspontját is: elutasítja ezt a sötétséget, ugyanis feketének nevezi a kibérlett lelkiismeretet, és ez már a köznapi "tisztá lelkiismeret" képpel is szembenáll.

Mi szegeződik szembe ezzel a baljós sötétséggel?

"Egyetlenegy kicsi fény
Csillámlik ott fönny a magasban
Bágyadtan s haldokolva,
Mint a beteg merengőnek szeme,
Mint a végső remény.

Padlásszobának helvány mécse ez."

A sötétség hangsúlyozottan negatív hangulatú volt, a vele szembeállított fény tehát pozitív kell hogy legyen. De -- mint Pándi Pál írja -- a nagy sötétség -- kicsiny fény hallatlan aránytalansága eleve jelzi a képek síkján azt, hogy majd

tragikumba fordul a történet. Ehhez a megállapításhoz hozzátehetjük még, hogy nemcsak a méretek aránytalansága, hanem a fényhez kötődő határozók: "bágyadtan s haldokolva" és hasonlatok: "Mint a beteg merengőnek szeme...", "Mint a végső remény" -- is sejtetik ezt.

Ez egyben a fény--sötétség mellett Az apostol egy harmadik motivumsorának, a halálnak, pusztulásnak első jelentkezése. Fontos még, hogy a fény kötődik az elmúláshoz, tehát már is, még mielőtt bármit megtudnánk a fény vagy a sötétség jelkép értékéről, funkciójáról, magáról a történetről, halvány kérdőjel rajzolódik a fény-motivum mellé. Ez a kérdőjel újra és újra fölbukkan hol a képek, hol a gondolatok síkján, de az általunk pozitív csúcsoknak nevezett részekben nincs jelen, azokban kitisztul a fény.

Emlékeztetünk még arra, hogy a nagy sötétség-- kicsiny fény kontraszt nem ismeretlen a XIX. század első felének magyar költészetében, és Petőfi is többször használja. Az apostol előtt is. Általában egyszerűsítve: a haza sorsa a sötétség, a hazaszeretet a fény. Tehát mindezek ismeretében egyelőre föltételezhetjük, hogy itt is ilyesmiről lesz szó a nagy sötétség--kicsiny fény hangsúlyos szembeállításával. Egyedül az e hagyományban ismeretlen városi környezet kelthetne gyanút, de epikus műről lévén szó, a költőnek jogában áll, hogy városba helyezze a történet színhelyét.

A kép ezután beszűkül a padlásszobára, de a szereplőkhöz még nem jutunk el. Szilveszter maga csak a 75. sorban jelenik meg, bár már a 15. sor: "... nyomor és erény": elsősorban rá vonatkozik. A "Ki virraszt ott?" kérdésre adott első válasz: "Két testvér: a nyomor és erény!" A sötétség--fény-személytelen

ellentéte után ez az állítás már emberhez kötődik, bár még elvont fogalmakkal. A szoba tárgyi világának leírása következik: a nyomorúságos bútorok újabb információt adnak a szoba lakóiról: nagyon szegények. A tárgyilagos leírás álcájában azonban a kiáltó társadalmi igazságtalanság képe is el van rajtva. A költő a szociális egyenlőtlenség két végletét rántja össze egy hasonlatban, a lenti világ egy elemét a fenti-be dobva át:

"Áláhúzódik az
Eső vastag nyoma,
Mint gazdagok lakában
A csengetyűzsínor."

Majd meg is ismétli ugyanezt, ezúttal fordított irányban, fentről lefelé halad:

"A nagy urak kutyái tán,
Amelyek jobb tanyához szoktanak,
Eldöglenének e helyen. "

Ezeknek az elemeknek a pusztá egymás mellé helyezése minden kommentár nélkül is újabb súlyos vád a mű ábrázolta világ ellen. Nem morális természetű, mint a kezdőképé volt, hanem szociális. Az emberi és anyagi egyenlőtlenség gondolata kerül be a mű világába a hasonlat ürügyén. Ez a fordulat azonban egyáltalán nem erőltetett, hiszen ugyanúgy kontraszthatásra épül, mint a kezdőkép. Csak a kezdőkép alapvetően természeti és morális /sötétség--fény/ ellentéte helyett itt társadalmival /szegénység--gazdagság/ van dolgunk. Mindezek után, a megismételt "Kik laknak itt?" -- kérdésre jelennek meg az emberek:

"A lámpa fáradt pislogása mellett
Küzd a homály és fény... az alakok
Mint álmokképek el vannak mosódva
S a félsötétben félig rémlenek."

A leírás azt az illúziót kelti, mintha beléptünk volna a szobába: a félsötétbe fokozatosan hozzászokó szem előtt lassan kibontakozik a látvány, egyes elemei elhatárolódnak, azonosítani tudjuk őket. Az alakok először meghatározhatatlanok, elmozdítottak, kísértetszerűek. Ez ismét a baljós pusztulás-motívum. Majd felismerjük a csoport jellegét: "Szegény család, szegény család!" -- A költő most már egyenként mutatja be őket, vagyis a szem hozzászokott a homályhoz, körülnéz. Látjuk az anyát, a csecsemőt, a kisfiút, végül a körbeforduló tekintet megállapodik az apán, Szilveszteren. Az ő alakjával a közbeeső rész álomszerű derengése, félhomálya után ismét feltűnik a kezdőkép éles fény--sötétség kontrasztja:

"Egy ifjú férfi, a családapa,
Az asztalnál sötét homlokkal ül...
Tán e homlokrul árad a ború,
Mely a szobát betölti?
E homlok egy egész könyv, amibe
A földnek minden gondja van beírva;
E homlok egy kép, melyre miljom élet
Insége és fájdalma van lefestve.
De ott alatta a sötét homloknak
Két fényes szem lobog,
Mint két bolyongó üstökös,
Mely nem fél senkitől,
S melytől mindenki fél.

Tekintete
Mindig
~~Tekintete~~ messzebb, mindig magasbra száll,
Mig elvesz ott a végtelenben,
Mint a felhők között a sas!"

Szilvesztert "A földnek minden gondja" foglalkoztatja, a világ, az emberiség, annak is az elnyomottjai. Az ő osztályrészük az inség és fájdalom. Tehát mégsem a hazaszeretet témakörében mozgunk majd. A fény--sötétség ellentét mást fog jelenteni.

Szilveszter alakjához ugyanakkor a kép addigi statikusságának megbontása nélkül /Szilveszter ül/ erős metaforikus mozgás- és fényhatások kapcsolódnak. A mozgás magasba törő, és a fény is, a mozgás is a végtelenség képzetét kelti: a világűrben bolyongó üstökös, illetve a végtelenbe vesző sas. Ez a költői fogás újra kitágítja a szűk padlásszobát, de nem a fizikai valóság, a súlyos feketeségű világ, hanem Szilveszter gondolati valósága felé. A fény, a magasbatörés, a lélek előtt kitáruló végtelen ismerős költői érzékeltetése a lélek nagyságának. Itt egyelőre csak Szilveszter tekintete teszi meg ezt az utat. A külső sötétséggel szemben ez a fény Szilveszter morális felsőbbrendűségét érzékelteti. A kezdőkép haldokló mécsfényéhez viszonyítva nagy a különbség. Nem fordultak meg az erőviszonyok, de kitisztult és aktív, dinamikus erővé vált a fény.

A második részben az állókép megmozdul, a család nyomora egy kis jelenetben epikusan részleteződik tovább. Ez a rész azonban esztétikai szempontból esést jelent a kezdés képi és gondolati intenzitásához, metaforikusságához képest. Az éhező kisfiú és az apa párbeszédének leírása az idegborzolásig halmozza és variálja a halál motivumát. A 7-től az 50. sorig

szinte nincs is másról szó: A kisfiú

"Rimánkodólag, mintha temető

Földéből jőne a hang, így susog:..."

Kérdésére, hogy a holtak éheznek-e, Szilveszter nemmel felel.

"Ugy én óhajtom a halált, apám,

Kérlek, szerezz nekem koporsót,

Egy kis fehér koporsót,

Olyan fehéret, mint anyámnak arca,

Vitess a temetőbe

Es tégy a föld alá...

A holtak olyan boldogok,

Mert nem éheznek ők!"

Szilveszter reakciója ugyanebben a körben mozog:

" Hol van a tőr, hol van a kard, mely

Irtóztatóbb, gyötrelmesebb

Sebet vón képes ejteni,

Mint apja szívéen ejtett

E gyermek ajaka?

Szegény apa!

Tartóztatá magát,

De könnye hirtelen kicsordult,

S ő arcához kapott

S azt megörölte reszkető kezével,

Azt gondolá, hogy meghasadt szívéből

Freccsent reá a vér!"

Mindezeknek az elemeknek a funkcióját természetesen meg lehet találni: Petőfi pontosan érzi, hogy főhőse nyomorát legjobban a ráutaltak szenvedése érzékelteti. Így érthetővé válik

a borzalomhalmozás, de élvezhetővé nem. A kis jelenet alkalmas arra, hogy a családját szerető Szilvesztert rajzolja meg, akit annyira kinez feleségének és gyermekeinek a sorsa, hogy már--már tulajdon eszményei, küldetése ellen fordul:

"Oh ég, isten! mivégre alkotál?

Miért nem hagytál ott a semmiségben,

Amelybe lelkem testem visszavág?

Vagy embernek miért teremtel..." etc.

Övéinek a szenvedése láttán Szilveszter tehát már a mű elején lázadozik sorsa ellen. De itt még nincs tragédia, nem is jut el eszméi teljes tagadásáig:

"De állj meg, ajkamon, szó,

Az isten tudja, mit cselekszik...

.....

Rákülde a tengerre engem,

Lelkembe tette az iránytűt,

Amerre ez vezet, megyek."

Kicsiben lejátsszódik tehát két fontos későbbi esemény: majdnem tragédia történik és Szilveszter majdnem szembeszáll lelkének istenével. Petőfi mindkét feszültséget föloldja. A tömény borzalom képsora után a kisfiút szelidebb képek veszik körül. A kenyértől újra feltámadó életigenlését, örömét a fény-motivum jelzi:

"S oly jóízűen falatozta

Az istenadta száraz kenyeret,

Hogy csillogott belé szeme,

Mint két szerelmes szentjánosbogár..."

Elalvásának leírása pedig egészen idillikus. A költő azonban az idillt nem hagyja úgy eluralkodni, mint az előzőekben a

borzalmat: egy odavetett kérdés figyelmeztet arra, hogy ez az idill illuzórikus, hogy a halál fenyegetése nem múlt el:

"S midőn a végső falatot
Lenyelte, ráborult az álom,
Mint völgyre a napalkonyat köde.
S lehajtá a párnára kis fejét,
S aludt, és álmodott mosolygó arccal...
Vajon mit álmodott, miről?
Koporsóról-e vagy kenyérről?"

A halál-motivumnak ez a tömör megidézése feszültséggel teljes, hiszen már--már elhittük az idillt, amikor elhangzik. Látszólagos könnyedsége súlyos tartalmat hordoz, a kenyér vagy koporsó nyilvánvalóan életet vagy halált jelent. Ismét a művészi sűrités magasabb fokára ért a költő. A halál-motivumot ez a néhány sor sokkal fenyegetőbben építi bele a műbe, mint az előzőekben a borzalmat borzalomra halmozó beszélgetés.

A második rész zárása összefoglalja Szilveszter viszonyát a családjához. Hangsúlyozza családjára iránti bensőséges szeretetét, teljes érzelmi azonosulását:

"Még egy szelid tekintetet
Vetett a népes nyoszolyára,
Egy oly szelid, édes tekintetet,
Melytől az alvók álmaikban
Rózsák és angyalok között mulattak..."

A külvilággal pedig, amelyet eddig fizikai és morális sötétség, valamint társadalmi igazságtalanság jellemzett, élesen szembenáll. Szembenállását ismét a fény-motivum érzékelteti:

"Aztán kinézett ablakán,
Beléje nézett a sötétbe,
Nézett beléje oly merően, mintha
Azt föl akarta volna gyújtani
Éjszакfénnyével lángoló szemének."

A második rész végére tehát világossá vált Szilveszter tudatos szembefordulása a sötétséggel /V. ö.: "... mintha Azt ^lföl akarta volna gyújtani.../, valamint az is, hogy küldetést teljesít /V. Ö.: "Rákülde a tengerre engem..."/.

Küldetésének tartalma az első és második rész utalásai után a harmadik részben bontakozik ki. Szilveszter lelke látomásában fölemelkedik a magasba. Említettük, hogy az égi fénybe fölszárnyaló nagy lélek képét Petőfi érdekesen megújítja. A Képzetem c. versben láthattunk erre példát először, itt van a második. Nemcsak a fölemelkedést írja le, mint a többi idézett költő, hanem sajátos új viszonyítási rendszert is használ. A lélek nemcsak a földi hatalmasságokhoz képest óriási, hanem túlnövi az égitesteket is erejével és nagyságával:

"Sebes röptében, ahogy elsuhant
Egy-egy csillagnál, az megreszketett
A gyertyalángként, melyre ráleheltek."

Az égitestek úgy maradnak el mögötte, "mint vágató lovas mögött! Sűrű erdőben a fák."

Az első rész kivülről közelített Szilveszteréhez, a második a család belső életének egy epizódja; Szilveszternek a családjához való viszonyát, érzelmeit mutatja be. A harmadik részben már Szilveszter gondolkodásának alapvető elemeit ismerjük meg. Ujra hangsúlyozza a költő, hogy Szilveszttert a



lehető legtágabb közösség, az emberiség gondja foglalkoztatja.
Ezt az egész műre jellemző éles kontrasztossággal fogalmazza meg:

"Az ember meghalt benne s él a polgár.

Ki a családjáé volt előbb,

Most a világé;

Ki három embert ölelt az imént,

Most milliókat ölel át."

A három variációval ismételt éles ellentétek Szilveszter sorsának egyik alapvető ellentmondását is jelzik: nem békítheti össze családjáé érdekeit a világéval, nem lehet egyszerre családjáé és a világé.

Az istenség leírása a mű első nagy fény-látomása:

"S ott volt előtte,

Ki kormányozza a világokat

Pillantásával,

Kinek valója fény,

S kinek szeméből minden szikra egy nap,

Mit földek s holdak ~~fognak~~ körül."

Ez logikai úton alig fölfogható fény és nagyság az igazi ellensúly az első rész világméretű sötétségének. A Szilveszterhez kötődő fények a hős erkölcsi magasabbrendűségét és szembenállását jelezték, de ez a mostani látomás végra arányaiban is túlnövi a sötétséget. Szilveszter újra megerősíti, hogy küldetést teljesít:

"Kemény pályára utasítál..."

Ez megfelel az apostolság eredeti jelentésének is, mint ahogyan az is, hogy istenhez fordul hitének megerősítéséért:

"Adj, isten, adj fényt és erőt nekem,

Hogy munkálhassak embertársaimért!"

Viszont az már, hogy mit ért a küldetésen, sajátosan erre az apostolra jellemző:

"A föld lakói elfajultanak,
Eltértek tőled, rabszolgák levének...
Rabszolgaság, ez a bűnök szülője,
A többi ennek apró gyermeke.
Ember hajol meg emberek előtt!
Ki embertársának fejet hajt,
Az, isten, tégedet csúfol!"

Az alapvető hiba tehát az emberek egyenlőtlensége. Ezt akarja Szilveszter megszüntetni:

"... nagy jutalmam lesz
Azt látni majd, hogy embertársaim
Rabokból újra emberek levének..."

A rab ↔ ember ilyen kizárólagos szembeállítását most már végképp biztossá teszi, hogy egy már ismerős témakörben játszódik a mű, ismerős alak maga Szilveszter is. Rabság, elnyomás, társadalmi igazságtalanság mint legfőbb rossz; ellenük támadó hős, akit egyrészt a szentség /apostol, isteni küldetés/, másrészt az áldozat /máris nyomorog, de sejthető, hogy még nagyobb áldozatokra is kényszerül/ légköre vesz körül; a világot sötétség jellemzi, a hőst, fény. Ezek a motívumok, mint láttuk, sok lírai műben szerepeltek már és kapcsolódtak össze Petőfinél. Az apostol tehát szervesen nő ki az eddigi életműből, de több is lesz, mint voltak a vizsgált versek. Az említett motívumok legteljesebb és legegységesebb rendszere valósul meg benne, miközben egy történetben lépésről lépésre kibontja a szabadság--szentség--áldozat motívumait egy forradalmár életébe sűrítve, egészen a tragikus végig.

A harmadik rész befejezése lezárja az első három rész alkotta periódust. Szilveszter fölocsúdik a látomásból és elal-
szik. Ez újabb alkalom a nyomor és erény motívum tömör megfo-
galmazására, de ezúttal társadalmilag konkretizálva:

"Ki fönne az égben járt imént,
Ottan hever most durva szalmazsákon!
Mig a világ hóhérai
Selyempárnákon nyugszanak,
Ő, a világnak jótevője
Darócon hentereg."

A Szilveszter és a világ közti áthidalhatatlan szakadé-
kot igen szemléletessé teszi a világ hóhérai -- világ jótevő-
je ellentét. De a hóhérok egyértelműen a gazdagság ismertető-
jegyeit hordozzák, míg a jótevő a nyomort. Ez a distinkció
ismerős már az 1847-es Palota és kunyhó c. versből, bár Pető-
fi ott még a paloták világát nem bélyegezte hóhérnak.

A nyomor és erény, az ember és polgár, a rabok és embe-
rek, a világ hóhérai és a világ jótevője, valamint a mű továb-
bi részeinek antinómai is élesen sarkítottak, stilizáltak. Egy-
szerűsítés és szemléletességre törekvés jellemzi őket. Ez le-
het a kirobbanó indulat jele is, amely nem ismer árnyalatokat,
de van benne didaktikus szándék is. Ezt jelzi az is, hogy a
legtöbb ellentét egyszerre két--három variációban is szerepel.
A didaktikusság költői műnek általában nem válik javára, Az
apostolban azonban csak néhány helyen érezhetők hátrányai.
Gyakoribb az, hogy igaz költészetté nemesedik. Hogyan? Petőfi
igen éles kontrasztokat alkalmaz, amelyeknek kapcsolása eleve
megdöbbentő és így gondolati feszültséget teremt. Másik esz-
köze, hogy nem történelmi vagy filozófiai fogalmakat használ,

hanem mintegy e fogalmak jelképéül erős érzelmi és etikai töltésű szavakat: hóhér, rab, szent, apostol, szentségtelen gonosztevő stb. Végül pedig szinte mindig érezhető a szembeállításban a költői indulat, az azonosulás vagy szembenállás. Megmutatkozik ez pl. egy egészen egyéni ellentétpárban: a rab fogalma kizárja az ember fogalmát, és viszont.

A harmadik rész záróképe pontos szerkezeti párja a kezdőképnek, és egyben ellentéte is. A kezdőkép fizikai és morális világsötétségével szemben itt fölkel a nap, mindent eláraszt a fény. Magvan a különös, konkrét → elvont irányú hasonlat párja is, de -- mivel az egész kép a hajnalt írja le -- nincs benne olyan morális megbályegzés, mint volt a kezdőképben:

"S kívül az éj mindegyre oszlik,

Mint a tovább-tovább adott titok..."

A zárókép pedig maga kétféle; egy konkrét és egy szimbolikus fényt olvaszt egybe: a reggeli nap természetes fényét és az isten-látomását:

"S a ^lfökelő nap legelső sugára

Az alvó férfi homlokára száll,

Miként egy arany koszorú, miként egy

Fényes meleg csók isten ajakárul!"

Ezzel egyrészt kontrasztosan zárja a kezdőképpel induló képi ívet, konkrét és elvont elemére egyaránt válaszol; másrészt a záráson kívül további funkciója is van: isten, a végtelen fény pozitív válaszát jelzi Szilveszter kérésére.

A képek síkján mindez mutatja, hogy erőteljes záráshoz érkeztünk. Nem sok minden történt eddig, mégis teljes az expozíció. Kialakult /elsősorban a fény--sötétség kontraszt-ra épülő képek segítségével/ egy kép a Szilvesztert körülvevő

világról, melyet morális sötétség és társadalmi igazságtalanság jellemez. Szilveszter a világgal szembenáll; családjával, közvetlen környezetével azonban bensőséges viszonyban van. Ez egyben oka is a világgal való egyik konfliktusának: a világ boldogságáért való harca miatt maga és családja boldogtalan. A másik nagy konfliktus: a világ minden rosszaságának forrása a rabság, az egyenlőtlenség. Ennek a megszüntetéséért harcol Szilveszter. Az első három rész jelzi előre a tragédiát is: Szilveszterét a kezdőkép, a családjáét a második rész /ott ugyan az éhező kisfiú végülis kap enni, de az egész hádyzet és a beszélgetés olyan hangulatot teremt, ami előkészíti majd a 14. részben beálló fordulatot: a jelenet közben, ezen az éjszakán a kisebbik gyerek éhenhal/.

Az expozíció tehát pontosan megismerteti az olvasóval Szilveszter legfontosabb gondolatait, a hős alapvető azonosulásait /családjával és a világ boldogságáért való harccal/ és szembenállásait /az igazságtalanság és rabság világával, amely körülveszi/. Sejteti a történet vonalát is, és mindezt áthatja a Petőfinél már korábban is ismerős képrendszer: a pozitívumot /Szilveszter lelke, gondolatai, istene/ fény, a negatívumot /a világ/ sötétség fejezi ki. Az elemzett zárókép a 3. rész végén pedig a tökéletes szerkesztettség jele: a periódust annak kép és gondolati anyagából szervesen kinőve zárja, de van benne árnyalatnyi továbbvivő, előremutató elem is /Szilveszter kérésére az istenség igenlő válasza: ez u. i. azt jelzi, hogy a hős ezután teljesíti vállalt feladatát/.

A 3. rész végén felvirradó nap változást hoz majd a hős életében és fordulatot a műben. A költő az utolsó, még változatlan pillanatban nyúl közbe: a történetet visszafordítja a

hős gyermekkorába, hogy majd a 14. rész végén jusson vissza ismét a 3. rész végének időpontjába.

A 3. és 5. rész nagy időkülönbségét a történetből kiemelt, más idősíkba tartozó rész hidalja át. A költő kilép a nyugvópontra juttatott történetből és egyes szám első személyben szólal meg: A 4. rész hangsúlyozza az elmondás szituációját. Emlekezhetünk, hogy a hasonló előrevető szerkezetű prózai művekben is szerepelt általában ilyen rész. Másrészt Az apostol 4. része jellemzi is Szilvesztert a már az eddigiekből is ismert, élesen kontrasztos állítás-párok, illetve kérdések sorozatával. A képsorozat még egyszer összefoglalja mindazt, ami az eddigiekből Szilveszterről megtudható volt. A költő maga végzi el az általánosítás műveletét:

"S mit tiéidnek s magadnak

Nem bírsz megszerezni,

A nagyvilágot

Törekszel boldogítani."

Maga veti föl a kérdéseket:

"Ki vagy? kitől van származásod?"

A romantikára jellemző nemcsak a műfaji határok átlépése, műfajok egybemosása /erre is jó példa Az apostol, amelynek lírával telített epikája műfaji szempontból szinte besorolhatatlan/, hanem az is, hogy a művészetek közti határok átlépésével is kísérleteznek /gondoljunk csak pl. a programzenére!/. Petőfi általánosan ez utóbbi nem érvényes, de itt, Az apostol 4. részében mégis festményként láttatja a Szilveszter sorsát kifejező képet:

"Elmondom azt... ha festeném,
Ugy festeném le, mint egy patakot,
Mely ismeretlen sziklából fakad^d, mely
Sötét szűk völgyön tör keresztül,
Hol károgó-hollók tanyáznak,
Minden nyomon egy kőbe botlik,
S örök fájdalmat nyögnek habjai."

Ez a kép újra jelzi a tragikus végkifejletet.

Az 5. résztől kezdve ismét a fény--árnyék ellentétpár sötét pólusa kerül túlsúlyba. A betét-rész Szilveszter születésével kezdődik, az egész mű kezdetéhez hasonlóan éjszaka:

"Az óra nyelve éjfél^dt hirdetett.

Kegyetlen téli éj vala,

A téli éjszakák két zsarnoka

Uralkodott:

A hideg és sötétség."

Amíg azonban az első részben a sötétség maga passzív és így a Szilveszterhez fűződő mozgás- és fényhatások valamelyest ellensúlyozzák, az a sötétség rosszat sejtetően aktív: zsarnokként uralkodik. De nemcsak a sötétség, hanem az utcákon űrültként bolyongó fergeteg is a világ embertelenségét, gonoszságát jelzi. A fergeteg leírása talán az egész mű legtöményebben romantikus része. Nem a pusztítás a fontos. Az még nem is lenne új, hiszen a XVIII. században is gyakori téma volt a természeti katasztrófák, földrengések, árvizek leírása. Az apostol fergetege az emberi világban nem is okoz nagy pusztítást, egy ablakot fészit csak ki. Sokkal fontosabb, hogy ez a fergeteg emberi módon űrjöng. A tudatos, akart, de értelmetlen rombolás

és kegyetlenség az emberi gonoszság irracionálissá növelt /mellette "... reszkettek a megrémült csillagok"/, de végig antropomorf démonává válik. Csupa gyors, dühös, erőszakos mozgás: "nyargalt", "A háztatőkre ugrott föl dühében", "rohant", a fellegeket "Rongyokra tépte éles körmivel", "lecsapott a földre", az ablakot "Megrázta és sarkából kifeszíté", végül "elvágtatott". A hanghatások nem kevésbé ijesztőek: "besüvitett", "... teli torokkal | Orditozott...", "rémesen kacagva" vágtatott el. Tombolásával szemben a természet és az ember egyaránt tehetetlen, kiszolgáltatott: a felhőket "rongyokra tépte", a csillagok reszketnek, a hold holt emberként hömpölyög az égen, az emberek sikoltva riadnak föl álmukból. Még mintha egy víziószerű rémdráma is lejátszódná közben a felhők mögött, de csak az utolsó jelenetét látjuk:

"S a felhődarabok között

Idébb-odább hömpölyöge a hold,

Mint a holt ember a hullámokon."

A halál-motivum tehát ismét fényforráshoz kötődik, mint az első rész haldokló mécsesénél. A mű képrendszerében az alapvető ellentét: fény--sötétség. De állandó, bár rejtettebb feszültség forrása az, hogy a pozitív póluson belül időnként újabb ellentét alakul ki: a negatív, baljós jelentésű fény-motivum. Ritkább és súlya jóval kisebb^{mint} a pozitívna^k, inkább csak figyelmeztetően föl-fölvillan a bágyadt mécsesben, a sápadt holdban vagy később majd a vén banya izzó szemében. Szilveszter gyerekkorát szinte kizárólag ezek az ijesztő fények világítják meg, de később sem tűnnek el. Ez megint csak új mozzanat Az apostol előtti Petőfi-művekhez képest: A felhők-korszaktól eltekintve /Felhők-ciklus, Tigris és hiéna, A hóhér kötele/

a fénynek ilyen negatív szerepével nem találkozunk. Az apostolban sem dominál, de letagadhatatlanul van. Hogyan illeszthető be ez a jelenség abba a rendszerbe, ahol a mű szerkezetét meghatározó elemnek tekintjük a fény--árnyék ellentétet?

Ha pusztán mennyiségi viszonyokat vennénk figyelembe, akár el is hanyagolhatnánk a negatív fényt, mivel a fényt jelentő képeknek csak kb. 9 %-a tartozik ide, a többi /91 %/ egyértelműen pozitív jelentésű. A képek belső erőviszonyait, a fény intenzitását vizsgálva hasonló eredményre jutunk: a pozitív oldalon istenség végtelen fénye, a nap reggeli fénye, nyári gyümölcsérlelő fénye, Vezúvként égő szerelem, üstökös csillag is szerepel többek között, míg a negatív oldalon bágyadt mécses, felhő mögül derengő hold, vörösen világító ablak van. A legerősebb fényhatás itt az izzó vas: a banya szeme, ezt viszont szinte azonnal semlegesíti a kutya barátilag csillogó szemének a fénye.

Azokban a részekben, ahol szerintünk a fényt jelentő kép szerkezeti csomópontot hordozó, hangsúlyos elem /pl. isten-látomás, szőlőszem-hasonlat/, a fény tiszta, nincs semmiféle kétértelműség /mint a fényt jelentő döntő többségében sincs/.

Mindezek alapján állithatjuk, hogy az alapvetőnek tekintett fény--sötétség ellentétet ez a néhány kép nem befolyásolja számottevően. Valamit mégis jeleznek.

Jelezhetik egyrészt, hogy az, ami egy lírai darabban természetes és magától értetődő lehet, ti. a képre komponált szerkezet, az egy kosszabb, epikus műben nehezebben valósítható meg, ellentmondások veszélyét hordozza. Az apostol pedig azért is erősen lírai jellegű epikus mű, mert -- mint bizonyítani

igyekszünk -- benne a képeknek a szerkezettel rendkívül szoros összefonódó funkciója van, a képanyag a mű egyik fő szervezőereje. A negatív jelentésű fények elvesznek valamit a főmotivum egyértelműségéből, viszont pontosan beilleszkednek egy másik fontos motivumsorba. A halál, pusztulás motívuma végighúzódik a művön, figyelmeztetően előrejelezve az elkerülhetetlenül tragikus végkifejletet. Ebben a sorozatban kapja meg jelentését és esztétikai értékét a negatív fény, nem pedig a fény--sötétség relációban. A pusztulás-motívumot ugyanis még fenyegetőbbé, komorabbá teszi az, hogy néhány esetben éppen az az elem fejezi ki, amely egyébként segíti a képek síkján a hőst. A fogalmak nyelvére lefordítva, a képek valami olyat jeleznek, hogy a hőst /a fényt/ a saját tábora is elárulhatja. És Az apostolban pontosan ez történik Szilveszterrel. Természetesen túlzás lenne azt állítani, hogy a negatív fények ezt jelentik, a költő ezzel a határozott céllal alkalmazza őket. De a fény--árnyék ellentété^{re} oly nyilvánvalóan koncentráló képrendszernek ez az ellentmondása, valahonnan az alkotási folyamat mélyéről ilyesmit jelez: a megváltandók között magára maradó megváltó kilátástalan tragikumát.

A korábbi versekben is voltak filozófiai kételyei a költőnek: van-e haladás, nem örök körforgás e a történelem menete? Ezt a kérdést Az apostolban eldöntöttnek tekinti: a szőlőszem-hasonlatból látszik legvilágosabban, hogy határozott igennel válaszol rá. De, ami eddig az életáldozat lehetőségére sem kintozta, hogy ti. a megváltó sorsának van-e értelme -- ez a kérdés a háromszoros elárultatás légkörében óhatatlanul felbukkan. A szőlőszem-hasonlat összebékíteni látszik ezt az ellentétet, még a tragikus végkifejlet sem cáfolja az

igenlő választ, hiszen az életáldozat lehetősége mindig is megvolt -- de a 20. rész újból teljes bizonytalanságot teremtet. Valami nagyon távoli és nagyon közvetett módon ezeknek a kételyeknek a visszhangja érezhető talán a képrendszer zökkenőjében.

Szilveszter és a világ első találkozásának éjszakáját ilyen baljós fény világítja be, és a fergeteg üvölti tele dühével. Ebben az emberszabású fergetegben formálódik először jelképpé a sötétség: mintha mindaz az emberi gonoszság és gyűlölet, amely Szilveszterre vár élete során, benne sűrűsödne össze. Így várja a világ leendő megváltóját. A fergeteg-leírás csak a szembenállás érzelmi oldalát sűriti össze, nincs kielemezhető gondolati vagy különösen társadalmi jelentése, mint volt a kezdőképnek. A fergetegben válik először egyetlen elemű jelképpé a világ Szilveszterrel szemben. Másodszor ez majd a börtön-jelenetben történik meg, ahol maga a börtön lesz a világjelkép.

A csecsemő Szilveszttert valaki a bérkocsiba lopja. A jelenet technikája emlékeztet az első rész padlás-szoba-leírására. Nem is azért, mert ez az asszony is "kisértetszerű". A padlás-szoba leírásának is az volt a különleges érdekessége, hogy a látvány fokozatosan bontakozott ki és nyert értelmet; de nem a költői leírás kívülről megszabott rendje szerint, hanem annak az érzékeltetésével, ahogyan a félhomályos szobába lépő ember szeme lassan hozzászokik a homályhoz és látni kezd. Itt, az 5. részben is hasonló történik: az "alak" először "kisértetszerű", eztán "erősebb jön", végül "már látszik, hogy asszony", de az nem, hogy szegény vagy gazdag. A bérkocsiba tesz "valamit"

/az is csak később derül ki, hogy a valami Szilveszter/, majd eltűnik. Ezt a kis jelenetet azért kell külön kiemelni, mert ez a technika az egész műre jellemző. Egy--egy fordulat előkészítésénél él *vale* a költő, a feszültségteremtés sajátos eszközévé válik. Ilyenkor vagy az itt látott módon közvetítő szerepre vállalkozik a mű világa és az olvasó között, vagyis úgy állítja be a jelenetet, mintha maga sem tudná, mit fog látni, és ahogyan fokozatosan kibontakozik előtte a látvány, úgy írja le. Ilyen lesz még az említetteken kívül az a jelenet, amikor Szilveszter a börtönben kedvese halálának a víziója felébreszti apátiájából. A másik megoldás az, amikor az epikus személytelenségből kilépve egyes szám első személyben szólal meg a költő, résztvevően vagy indulatosan kommentálja az eseményeket /ilyen pl. a csecsemő halála jelenetének a bevezetése, vagy a merénylet-jelenetben a "boldogtalan nép" elleni kifakadása/.

Szilvesztert eldobja az úri asszonyság, majd a bérkocsis is. Közben újra keserű eszmefuttatás hangzik el a szegény--
--gazdag ellentétre berendezett világ embertelenségéről, torz értékrendjéről. Az a baj, hogy Szilveszter embernek született, mert ha például kutyának születik, az asszonyság biztosan ~~fel~~nevelné.

Az éjszakát ezután furcsa fény világítja meg:

"A külvárosban egy szurtos lebuiban

Mulatnak még, a lámpafénytől

Piroslik im az ablak,

Mint az iszákos ember orra;"²⁹

A tisztátalan vörös fényben a társadalom mélyvilágába tartozó figura, az öreg tolvaj jelenik meg. Monológjának

mulatságos, részeg logikája a korai zsánereképek, a Carmen lugubre, a Szomjas ember tünődése világát idézi. Jelenete betét-szerű, enyhíti, oldja a fergeteg-betét baljós komorságát, először és utoljára csillant föl humort a műben. A humoros beállítás rokonszenvessé teszi az öreget. Ez nem jelent semmiféle törést a mű gondolatvilágában, hiszen bármilyen kancsal etika hajtja is, mégis csak ő menti meg Szilveszter életét:

"... fölnevellek tisztessen.

Lopok számodra, míg tőlem telik, s ha

A munkából végkép kivénülök,

Számomra majd te lopsz."

Ez a fordulat egyben új hangot, keserű iróniát visz a mű világába: a szó szoros értelmében akasztófára való bűnös, az öreg tolvaj viselkedik egyedül emberségesen, tisztességesen. Kezdetről fogva megvannak ugyan a tervei Szilveszterrel, de ezen az éjszakán mégis mindenféle közvetlen haszon reménye nélkül viszi magával. Egészen rokonszenves alakká azért nem válik, így életteli figura marad, megmenekülve az áldott jószívű gazfickó romantikus sablonjától, de alakját egészen felmagasztaltatásáig humorosan--ironikusan kezeli a költő. Így pl. a ke^eresztelési jelent^e/6. rész/ komikumát egészen az öregre hárítja, és Szilveszter személyét megkiméli tőle. A helyzet iróniája ettől nem veszít élességéből, különösen, ha az apostol/megváltó motívumot figyelembe vesszük: a majdani megváltó nevét és az első szentséget "egész pompával" földalatti zsiványtanyán, egy zsákdarabbal felékesített öreg tolvaj kezéből kapja.

Az irónia rövid közjátéka után visszatérnek a sötétség képei:

"Ott nőtt fel a sötétben
A föld alatt, a bűnnel
S férgekkel egy tanyán."

Feltűnik egy hasonlat erejéig a halál-motivum is. Itt különösen szívszorító, hiszen egészen kicsi, védtelen, kiszolgáltatott gyerekről van szó:

"Élt, s olyan volt, mint a halott."

Teljes fizikai és morális sötétség veszi körül. A lényéhez metaforikusan hozzátartozó fény már ekkor megjelenik ugyan:

"... ész s ügyesség villant ki belőle,
Miként a tüzkőből a szikrák."

De a látszólag egyértelműen pozitív hasonlat után ott áll a sajátos továbbfejlesztés:

"És gondolá az öregúr:
Szikrából támad a láng."

Ebből kitűnik, hogy az öregúr a tolvajlásban való tehetségére gondol. Ezen az értelmezésen belül logikus a kép, hiszen ebben a világban a lopási tehetség érték. A megszokott morális értékrendhez viszonyítva viszont ironikusan kértérmű így a fény.

Az öregúr felmagasztaltatása után a szomszédasszony elkergeti a kisfiút. Szilveszter a nagyvárosban bolyong, majdnem ugyanolyan védtelenül és kiszolgáltatottan, mint amilyen születése éjszakáján volt. Egy pillanatra fölvilan előtte a másfajta, az emberi élet, amelyből ő ki van zárva. Gyerekről lévén szó, játék képében jelenik meg a boldogság:

"Átellenében tarka játékszerrel
Vigadt egy¹pár virgon²z gyerek,
Azokra nézett, és mosolyga, mintha
Ott játszanék ő is velök."

A történet újabb fordulatának színhelye is sötét:

"Az éj immár késő vala,
Az égen csillagok valának és
Az utcákon nem voltak emberek..."

A koldúsasszony szeme, tekintete ijesztő vörös fényű:

"Azt álmodá, hogy két hegyes tüzes vas
Közelo³g feléje..."

Az emberhez tehát negatív fény-élmény kapcsolódik. Ennek
ellentéte a vén banya kutájának szeme:

"De a kutya
Hozzásimult barátilag,
Átcsillogott szeme
Az éj sötétségén, s e csillogás
Olyan szelid, olyan testvéri volt..."

Ahogy az előző részben egyedül egy tolvaj viselkedett
tisztességesen, úgy itt az állat emberségesen /V. Ö.: barát,
testvér/. Ezek a paradoxonok is a műre általában jellemző
kontrasztos szerkesztésmóddal épülnek föl, és súlyosan eli-
télik a világot, amelyben Szilveszter él.

Ebben a részben kezdődik Szilveszter tudatos emberré fej-
lődése érzelmeinek lassú ébredésével. Ezt jelzi egyrészt erős
érzelmi kapcsolata: szeretete, amely a kutához fűzi; másrészt
az, hogy lassanként megérti, fölfogja helyzetét:



"S elméje napról napra érett,

S érezni kezde, érezé

Hogy ő boldogtalan..."

Az apostol időviszonyai a mű egészét tekintve könnyen áttekinthetők. De a nagy egységeken belül néhány helyen sajátos időtechnikával találkozunk. Egy--egy pontos, objektív időmegjelölés mellett ott szerepel a periódusra vonatkozó szubjektív idő is. A vizsgált 8. részben például:

"Igy élt a gyermek. Már hatéves volt,

S átélte hat századnak nyomorát.

És néhány percnak árva örömét."

A reális használatú év az objektíve eltelt időre vonatkozik, míg a metaforikus perc és század a Szilvesztert ért pozitív és negatív élmények és tapasztalatok végletesen torz arányát érzékeltetik. Hasonló eszközökkel még a 17--18--19. részekben él a költő.

Amit a vén banyánál átél a fiú, az a kizsákmányolás stilizált alapképlete. Ő koldul a vén banya helyett; enni csak annyit kap, hogy éhen ne pusztuljon /létminimum!/. Ő tartja el a banyát, aki a kisfiú keresményét elszedi, és a pénzt elissza. Ráadásul a vén banya erkölcsi alapon magyarázza tevékenységét:

"Dolgozni ~~nem~~ fogsz, mert írva van:

Aki nem dolgozik, ne is egyék."

Ennek a kenetteljes morális közhelynek, amely nagyban mindenféle kizsákmányoló társadalom erkölcsi apológiája, ebben a helyzetben világosan látszik hamissága és hazugsága. Petőfi a vén banya szájába adja, aki egyrészt a koldulást szentesíti vele, másrészt természetesen csakis Szilveszterre,

a négy-ötéves kisfiúra vonatkoztatja, saját magára nem.

Szilvesztert itt erkölcsileg még nagyobb veszély fenyegeti, mint az öreg tolvajnál. Ott lopnia kellett ugyan, de a lopást legalább nem nevezték másnak. A vén banyánál viszont a koldulás "munka", és Szilveszternek hazudnia, színészkednie kell közben.

Ebből a légkörből újabb fordulat vezet ki. A színhelye ismét sötét:

"... késő őszi este volt.

Sár volt az utca, s köd a sár felett,

Nehéz, komor köd..."

Felhangzik újra a halál-motivum:

"Ugy ment be hangja a szivekbe,

Miként egy égő fájdalom,

Mint a harang szava,

Mely haldokló ember számára szól."

A "vén mogorva úr" szolgálatában Szilveszter kikerül a társadalom alvilágából: megszűnik a fizikai nyomor, és eltűnnek a sötétség ijesztő képei is. A baljós vörös fény még egyszer fölvillog: a banya

"Csak öklével fenyegetőzött,

S forgatta égő szemeit, mint

A kovács a tüzes vasat."

Ezután a negatív jelentésű fény, amely szinte kizárólagos volt az 5--8. részben és nem oldotta a képanyag sötétségét, hosszú időre eltűnik. A közvetlen fenyegetettség ugyanis megszűnik fizikai és morális értelemben is. Szilveszter kap ennivalót, ruhát, és nem kell lopnia vagy koldulnia. Megmenekül a korai pusztulástól vagy attól, hogy maga is bűnözővé váljon.

A 9. résztől kezdve ellenben feltűnik és lassan erősödik a pozitív fény-motivum. Ez párhuzamos azzal, ahogy a hős értelmese fejlődik, tudása nő:

"Minden nap egy--egy sugarat lövelt

Elméje oszladó ködébe..."

Jelleme is formálódik. Sztoikus nyugalommal türi a nagyságos úrfi gazságait a tanulás érdekében:

"Türt elszántan, miként egy férfiú,

Kiben magas lélek lakik."

Később azonban már nem tudja elviselni a megaláztatást, ~~verést~~^é. Az első probléma, amellyel ennek kapcsán birkózni kezd, az emberi egyenlőség kérdése:

"Különbnek alkotá az isten

Az egyik embert, mint a másikat?

Igazságosnak hirdetik az istent,

Ha igazságos, úgy azt nem tehetette..."

E vivódás eredménye életének első igazán nagy fordulópontja, a gazdájával való szembefordulás. "A szolga emberre emelkedik." Ismét megfogalmazódik tehát a szolga--ember szembeállítás, forradalmi fenyegetéssel terhesen:

"S tudnám csak mindazt, amit érzek,

Ugy, amint érezem, kimondani,

Föllázadnának a milliók velem,

S reszketne a világ,

Mint Spartacustól Róma reszketett..."

Szilveszter már itt világméretekben gondolkodik, és úgy érzi, elég lenne pontosan kimondani, amit érez -- tehát fölvilágosítani a népet --, hogy kitörjön a forradalom.

Másrészt -- mint már említettük -- itt néz szembe először saját sorsának tragikumával /V. ö.: "Éhen hal meg vagy a bitófán! De többé szolga nem lesz"/, mivel az elnyomásra épülő társadalom elpusztítja azt, aki nem hajlandó a rendjét elfogadni.

Az emberre emelkedés, a felszabadulás a képek és hasonlatok síkján meghozza a pozitív fény-motivum felerősödését:

"Az ifjúság fölgyuladott szivében,
Ugy égett, mint a felgyúlt város ég,
Amelyre ráfúj a viharnek
Süvöltő óriása.
S e lángokban milyen csudálatos
Mesés képek keletkezének!
S lelkét e lángok úgy megedzék,
Mint a hámortüz a vasat."

A vihar itt nem válik baljós jelképpé, mivel alá van rendelve "Az ifjúság fölgyulladott szivében" metaforának. Ez régebbi Petőfi-versekből már ismerős. De itt tovább fejleszti a költő: a lángok a jövőről, a szabadságról szőtt ábrándok jelképévé válnak.

A 9. rész befejezése még egy fontos mozzanatot tartalmaz: Szilveszter találkozását a nevelővel. Ő az első ember, aki a fiút szereti. Megérti és önzetlenül segít neki; pénzt ad, hogy tanulhasson. A nevelő az erkölcsi kényszer erejével parancsol rá, hogy tanuljon, és megfogalmazza azt is, hogy miért -- ez pedig egybevág azzal, amit Szilveszter is érez magáról /V. ö.: "Föllázadának milliók velem..."/:

"Te nem magadnak születted,
De a hazának, a világnak."

Ezzel végleg kijelölődik Szilveszter útja.

A 10. részben a szolgaságból szabadult fiú találkozik a szabadság élményével:

"S midőn végkép eltűnt a város,
S ott állá ő a végtelenben,
Szabadnak akkor érzé csak magát."

A várostól távol, a vad, műveletlen természet /a rengeteg, illetve a "puszták rónasága"/ adja meg neki ezt az élményt. A mű világában máshol nem is találhatná meg, csak valamilyen, az ember tevékenységétől, hatalmától függetlenül létező, érintetlen közegben. A találkozásnak fontos funkciója van. Egyrészt a szabadságot jelképező természeti széppel szembeállított társadalmi rossz a kontraszthatás alapján még élesebben kidomborodik; másrészt, ha Szilveszter megismeri a tökéletes szabadságot /vagy legalább annak illúzióját, amit azonban ő szolgaságból szabadulva, újabb függési rendszerbe még nem bonyolódva valóságként él át/, hiányára még érzékenyebben reagál aztán.

Szilveszter imájában istent panteisztikusan azonosítja a természettel, a természet pedig a szabadságot jelentette. Ez a fajta isten-fogalom, amely az elnyomó társadalmi renddel szemben hivatkozik istenre, és amely az egyenlőség-eszme alátámasztását, bizonyítását látja benne. Az apostol egészére jellemző, egészen a 17. részig. Itt viszont gyökeresen megváltozik.

A 10. rész befejezésében nagyon röviden és inkább csak jelképesen olyan mozzanat szerepel, amely epikus művek ősi jellemzője versben és prózában egyaránt: a hős vándorlása azért,

hogy megismerje a világot. Szilveszter jellemének, hajlamainak megfelelően, tapasztalataiból egyet általánosít:

"Amerre csak ment, mindenütt
Oly szépnek látta a természetet,
De benne mindenütt az embert
Olyan boldogtalannak;
Nyomor s gazság gyötörte mindenütt."

Vándorlása során a személyes, individuális szabadságélménytől /természet/ eljut odáig, hogy egyéni élete, sorsa háttérbe szorul:

"Mindig kicsinyebb lett előtte
Saját baja,
Mig végre végkép elfelejté,
S nem látta és nem érezé azt,
Csak a mások baját."

Ezúttal azonban nem kényszerből nem gondol saját magára, mint szolgasága idején, hanem belső indítékból: részvétből, együttérzésből:

"És homlokát a hideg kőre tette,
S forró keserves könnyeket sirt."

Ezzel a lelki élménnyel indul neki az iskolának, Értelmének csiszolódását a fény-motivum újabb formája jelzi:

"S olyan volt társai körében,
Mint csillagok között a hold."

Az iskolában is tudatosan készül arra, hogy másokért éljen és dolgozzon majd:

"Mit én tudok, higyétek, annak
Más fogja venni hasznát,
Akárki más, csak én nem."

A másokért élő ember sorsának, helyzetének a metaforája később a búza és a lámpa lesz; de azokban majd benne foglaltatik a saját életének feláldozásának mozzanata is. Itt a fa fejezi ki Szilveszter sorsát, de még csak az adás mozzanatát hangsúlyozza, az áldozatot nem:

"... nem vagdalnátok a fa ágait,
Mely egykor számotokra hoz majd
Árnyékot és gyümölcsöt."

A 11. részben, a szőlőszem-hasonlatban fejti ki Szilveszter legrészletesebben a gondolatait, határozza meg célját. Fontosságára a szerkezet is felhívja a figyelmet: a húsz részből álló mű 11. részében, tehát a közepén van. A hasonlatban a fény dominál, és itt fejtődik ki a fény-metaforák közös, összetartó alapja, Az apostolra leginkább jellemző jelentése. Közvetlenül azonosítódik a nagy lélek és a fény:

"A földet is sugárok érlelik, de
Ezek nem nap sugárai, hanem
Az ember^{ek}nek lelkei."

Majd Szilveszter lelke és a fény:

"Erzem, hogy én is egy sugár vagyok,
Amely segíti a földet megérni."

A nagy lélek jelentése pedig a szabadságért küzdőkre konkretizálódik:

"Fogadjatok, ti szabadság-vitézek,
Fogadjatok szent sorotok közé..."

Végül az életáldozat, a mártírsors előrejelzése is megvan, de most már nemcsak képek, hasonlatok sejtetik, hanem világosan és határozottan megfogalmazódik: az isten

"Fölvette a szent könyvet, melybe
Jegyezve vannak a mártírok,
S belé írta a Szilveszter nevet."

Azt a motívumcsoportot látjuk tehát magunk előtt, amely már a korábbi versekben is összekapcsolódott: fény--nagy lélek--szabadságért, a világ boldogságáért való küzdelem--mártírsors. Egyik legszebb komplex megfogalmazása Az apostol csupa-fény szőlőszem-hasonlata.

A hasonlat belső felépítése is érdekes. Nem Szilveszter gondolatainak rendszerezett felsorolását kapjuk, hanem szinte a szemünk előtt alakulnak ezek a gondolatok. Fejlődésüket a hasonlat technikája is érzékelteti. A töprengés indulásakor magyarázó és magyarázott kép /az utóbbi maga is metafora: "A föld is egy gyümölcs"/ néhány lépcsőn át párhuzamosan fejlődik.
a/ "A szőlőszem kicsiny gyümölcs" b/ "A föld is egy gyümölcs,
egy nagy gyümölcs..."

"A szőlő a napsugarak^tul é-
rik"

"A földet is sugárok ér-
lelik, de

Ezek nem nap sugárai..."

Az a/ elem a párhuzam aprópója, a b/ elem pedig a közvetlen párhuzamon túl továbbfejleszti a metaforát elvont történet-filozófiai jelentése felé. Az első felismeréssel Szilveszter megtalálja a maga helyét a történelmi fejlődésben:

"Érzem, hogy én is egy sugár vagyok..."

Ezután tisztán metaforikussá válik a kép, nincs már szükség a párhuzamra. Az alaphasonlat /szőlőszem/ fogalomkörét fel-szivja a ráépült metafora: föld = gyümölcs:

"Tudom, hogy a^midőn megérkezik

A nagy szüret,

Akkorra én már rég lementem..."

A nagy szüret képe az eddigiekből egyenes vonalban fejlődik ki, mégis minőségi ugrást jelent: ez már ugyanis csak a föld, a nagy gyümölcs megérését jelenti, Így a nagy szüret, megtisztítva minden hasonlattól és párhuzamtól a végső forradalom és az utána felépülő igazságos társadalom megindítóan szép szimbólumává válik.

A küldetéstudat felismerése és annak elfogadása után, hogy a nagy szüretet a hős semmiképpen nem érheti meg, a szőlőszem-hasonlat befejeződik. Szilveszter most már gondolati úton, elvont fogalmakkal jut el egyre gyorsuló tempóban a következő két felismerésig: a cél:

"Mi célja a világnak?

Boldogság! s erre eszköz? a szabadság!"

Ebből következik a küzdelem vállalása:

"Fogadjatok, ti szabadság-vitézek,

Fogadjatok szent sorotok közé!"

Az egész mű szerkezetét hármas osztású alapvonalak jelölik. Ennek a centrális fontosságú monológnak is háromlépcsős a felépítése: az első rész az elhivatottság felismerésével zárul, a második a cél felismerése, a harmadik az érte való küzdelem vállalása.

Az utolsó sorok ismét képszerűek, de új gondolati tartalmat már nem közvetítenek, csak érzelmi oldalról erősítik meg az eddigieket: a felismert igazsághoz való romantikus, patetikus hűségesküt tartalmazznak.

A szőlőszem-hasonlat -- mint említettük -- ismét történetfilozófiai kérdésekkel foglalkozik, mint már több korábbi Petőfi-vers is. A nézőpont azonban megint módosult valamelyest. A "van-e haladás" kérdése^{re} igenlő választ ad; a körforgás réme föl sem merül. Az új szempont az, hogy az egyes ember harcának,

önfeláldozásának van-e, lehet-e értelme. Ebben a kérdésben rejlik a szőlőszem-hasonlat alapvető tragikuma. A képek síkján ez nem érzékelhető: minden csupa fény, és a világ a természeti törvények cáfolhatatlanságával halad előre, célja felé. A hasonlat nem-képi eleme, az idő viszonyt módosítja a hangsúlyt. Szilveszter tisztázza magában és el is fogadja, hogy ő maga nem éri el a beteljesedést:

"Tudom, hogy amidőn megérkezik

A nagy szüret,

Akkorra én már rég lementem..."

Majd személyes sorsán túl is óriási, szinte beláthatatlan távolságba helyezi a cél elérését:

"... ez belékerül

Évezredek vagy tán évmiljomokba..."

Tehát a képek síkján domináló fény-élmény ellenére biztos Szilveszter bukása. De nem csak ő, hanem utána a "sugarak" megszámlálhatatlan nemzedéke áldozza majd föl magát, még mindig a győzelem reménye nélkül, látszólag értelmetlenül, hiszen soruknak értelmet csak a nagyon--nagyon távoli cél ad.

A 12--13. részben tesz Szilveszter először kísérletet arra, hogy a gyakorlatban valóra váltsa eszméit. Felméri, hogy mi vár rá. Eleinte csak azt látta, hogy "hyomor s gazzág" gyötri az emberiséget, neki kell ezekkel szembefordulnia. Évek során azonban rájön, hogy a feladata bonyolultabb és nehezebb, mivel az elnyomás következménye, a szolgalelkűség, elmaradottság mélyen befészkelte magát a népbe, és ezzel is meg kell küzdenie. Már nem hisz naivan abban, hogy szavára azonnal "fellázad^{na}nak milliók":

"Be másnak látta a világot,

Mint amilyennek képzelé!"

Ez a "más", amit eddig nem látott:

"Naponta kisebbnek tetszett előtte,

Mélyebben sülyedettnek

Az ember, akit isten

Saját képére alkotott,

Az ember, akinek szemével

A napba kéne néznie,

És e helyett a porba néz,

Mikéntha férgeket keresne,

Hogy tőlök a csúszást tanulja."

Felismeri, hogy nem elég kimondani az igazságot, mert nem biztos, hogy azt elfogadják és valóra is váltják az emberek /némi egyszerűsítéssel ebben foglalható össze az, amit a felvilágosodás gondolkodói, de a legtöbb utópista-szocialista is a haladásról vélt -- és így gondolkodott eddig Szilveszter is/. Az, hogy a nép nincs tisztában valódi érdekeivel, teszi igazán nehézé feladatát:

"És mentül kisebbnek tetszett előtte

Az ember, annyival nagyobbak

Látá a munkát, amire

Hivatva érezé magát."

A fény-metafora Szilveszter lelkét jelenti ezekben a részekben. Egyszer írói közlésként fordul elő:

"Szűk volt köre,

De e kört teljesen betölté

Lelkének fényivel."

Szilveszter monológjában pedig, ahol a hős először gondol-

kodik el az ember--polgár, egyéni boldogság--nagy közös boldogság ellentétein, maga azonosítja önmagát vele:

"Légy föld, amely gabnát terem,
Hogy mások learassák;
Légy lámpa, mely míg másoknak világít,
Tulajdon életét fogyasztja el."

Különösen a második kép mutatja, hogy Szilveszter most először áldozatnak érzi azt, hogy egyéni élete, szerelme nem lehet boldog. Nem Szilveszter és a külvilág között jön létre konfliktus, hanem Szilveszter lelkében. Végül lemond a boldogságról, de keserves vívódás után.

Egyelőre kárpótolni látszik a nép szeretete, megértése. Ugy tűnik, túl sötétben látott eddig, mert a népre máris hatott az ő szava /szívesebben álldogálnak körülötte, mint a kocsmában/. Ezért büszkén mondhatja a földesúrnak:

"... vagy velem jön az egész falu,
Vagy ön lesz, aki távozik..."

De egyre nem számított Szilveszter: arra a lelki terrorra, amely alatt az egyház tartja a népet. Említettük már, hogy Szilveszter tekintettel volt a népbe belénevelt vallásosságra, és nem közvetlenül támadta beszélgetéseikben az egyházat és a királyt, inkább az egyenlőségről beszélhetett általában. A pap viszont azt mondja a parasztoknak, hogy Szilveszter "Istentagadó s lázító", ezzel aztán a nép az új gondolatokat már ismerős fogalomrendszerbe helyezi. Ebben a megvilágítás^{ás}ban valóban veszélyesnek tűnik a jegyző, és érthető, hogy ellene fordulnak.

Érdekes a pap beszéde. El a közvetlen fenyegetéssel; majd mintén megfélemlítette őket, ravasz szónoki fogással elhiteti velük, hogy az ő pártjukon áll, és könnyeivel az érzelmeikre hat:

"Könnyezve kérte, hogy tekintsék földi
És másvilági boldogságukat,
Ne válasszák a halált és a poklot
Az élet és az üdvösség helyett!"

Hogy micsoda különbség van a vallás által hirdetett igék
és aközött, amire felhasználják őket, azt a következő néhány
sor szemlélteti:

"Bőszülten hagyta el a nép
A templomot,
/Az isten és a béke házát/
S vadállatként rohant az ifjúhoz."

A zárójeles közbeszúrással Petőfi külön felhívja a fi-
gyelmet az ellentmondásra. Majd a faluban történeteket általa-
nosítja:

"... Ahol pap emel szót,
Ott az igazság megfeszítettetik,
Az igazság szörnyet hal ott..."

Az igazság átlényegül megváltóvá. Ez a Petőfi-életműben
egyáltalán nem szokatlan képzetkapcsolás, ha szabadságról vagy
igazságról van szó. A kép különös érdekességét az adja, hogy
az igazság--megváltó képpel szembeállítja a megváltóval jel-
képezett vallás papját, ezzel is jelezvén, hogy az egyház na-
gyon is evilági céljai és eszközei távol állnak a Biblia hir-
dette jószág- és szeretettantól.

A nép árulása Szilvesztert ^{lesújtja} ~~lesújtja~~. A képek között fel-
tűnik a halál-motivum:

"Kétségbeejtő eszmék ültenek
Megnehezült fejére,
Mint a holttestre a hollósereg."

Szilveszter mégsem törik meg, hiszen az árulás -- ha ~~bi~~ bizott is a népben -- nem éri egészen váratlanul. Amit a 10. és a 12. részben a szolgaságról mond, erre mutat. A 11. részben pedig a cél elérését beláthatatlan távolságra teszi. Ezzel nem ellentétes az, amit a földesúrnak mond, a ~~f~~alusiak viselkedése alapján ugyanis joggal gondolhatja, hogy szavainak máris jelentős hatása volt. Amikor most a mégis bekövetkező árulás után újra áttekinti feladatát, megint a sző^lőszem-hasonlat alapgondolatával rokon fejlődés-elképzelést fejt ki:

"Ez hát a nép, amelyet én imádok,
Amelyért élni s halni akarok!
Ilyen volt ezredév előtt...
De semmi, semmi, ezredév után
Majd nem lesz ilyen; még most gyermek ő, kit
El lehet könnyen bolondítani,
Majd ^{meg} fog érni, férfi lesz belőle,
S éppen mert gyermek, gyámolítani kell!"

Tehát a történelmi fejlődés igen lassú /ezredév/, de biztos, mint a természeti folyamatok. Ez az elképzelés emlékeztet a romantika organikus fejlődéselvére, de különbözik is tőle. Hasonlít abban, hogy a népek történelmi fejlődését úgy fogja fel, mint az emberi élet egymásra következő szakaszait. Lényegesen különbözik viszont két szempontból is. Egyik az, hogy csak a fejlődést tartja természetesnek, a nép elmaradottságát, "gyermekségét" nem. Ennek okát keresi, és meg is találja az elnyomásban, megjelölve és összekapcsolva annak kettős, világi és egyházi formáját:

"Nincs mit csodálni, ősidőktől óta
Azon valának papok és királyok,

Hogy vakságban tartsák a népet,
Mert ők uralkodni akarnak,
S uralkodni csak vakokon lehet."

A történetekért tehát végső soron nem a népet hibáztatja, meglátja a mélyebb, történelmi gyökereket.

A másik pont, ahol Szilveszter felfogása az organikus elképzelésektől különbözik, a levont következtetés. Nem arra a gondolatra jut, hogy a fejlődés akkor is biztosan bekövetkezik /a gyermek felnő/, ha semmit sem tesznek érte, hanem éppen ellenkezőleg: számára ez a gondolat a népért való cselekvés erkölcsi parancsát közvetíti. Megfogalmazza képletesen, a fejlődés-elképzelés képzetkörébe illeszkedve:

"S éppen, mert gyermek, gyámolítani kell."

És közvetlenül önmagára, további céljaira vonatkoztatva is:

"Szegény, szegény nép, mint sajnálom őt,
S ha eddig küzdtem érte, ezután
Kettős erővel fogok küzdeni!"

Segít Szilveszternek túljutnia a megrázkódtatáson a szerelem is. Ezzel feltűnik a fény másik pozitív alapjelentése is:

"Lehullsz egemről, fényes csillagom?
Mert én szeretlek tégedet,
Ki kell ezt mondanom,
Hogy ki ne vesse lelkemet belőlem,
Mint a Vezuv a lángoló követ."

A 14. rész bezárja a kört, visszatérünk a 3. részben megismert helyzetbe, hogy a 15. résztől már lineárisan haladjon előre a cselekmény. Az egyszerű visszatérésen kívül azonban előremutató elem is van benne. Szilveszter megírja és megpróbálja kiadni könyvét. A szerkesztő szavaiból a szellemi

elnyomás riasztó képe bontakozik ki, előrevetítve azt, hogy milyen sors vár majd a hősrre, ha mégis kiadja művét.

Az igazság, a szabad gondolat kétféle metaforikus alakban is megjelenik. A szerkesztő a cenzúráról beszél:

"Az a pokol cséplője, mely alá
Kévéinket kell tartanunk, s az
Az igazságot, a magot
Kicsépele belőle..."

Szilveszter viszont az ismerős fény-motívumot használja:

"Lelkem tüzeit, mely a világot
Gyújtotta volna föl,
Magamba kell hát fojtanom,
Hogy önmagát eméssze el?"

A búzával és a fénnyel szemben /mindkettő éltető erő, az ember számára nélkülözhetetlen/ felmerül a börtön és a halál képzete:

"Isten hozzátok, gondolatjaim, ti
Befalazott rabok,
Legyen fejem börtön s koporsó
A számotokra... oh de nem,
Ti nem halhattok ott el;
Eljő a nap, mert el kell jőnie,
Midőn kinyíl e börtön ajtaja,
S ti bejárjátok a kerek világot,
S fényt és meleget visztek magatokkal,
Miként a nyári nap sugárai!"

A börtön- és koporsó-kép régtől ismerős Petőfi verseiben. Az apostolban az egész mű egységes képrendszerébe illeszkedik.

A "rab" a szabadság és egyenlőség gondolata, és a mű világában nagyon is reális alternativa az ezekért járó börtön, ha itt még nem is valóságos börtönről van szó, csak metaforáról. Új mozzanat e börtön kinyílása, a rab kiszabadulása, ami itt még a fény-metaforához is kapcsolódik. A korábbi versekben ez a lehetőség nem szerepelt.

A 14. rész még egy fontos mozzanatot tartalmaz. Választási lehetőséget kínál Szilveszternek. Igaz, most is két rossz közül kell választania: ^uhazdjön /"Ne gabonát, de maszlagot | termesszen.../ és akkor megél, még híres is lehet; vagy mondjon igazat, de akkor nyomorog. Szilveszter nem hódol be, nem fogadja el a kibúvót:

"Odaszegődjem a gazokhoz,

Az emberiség ámitóihoz?

Nem, istenemre, nem!"

Ezzel a teljes nyomor szakad rájuk. Így jutunk el a 3. rész megismételt záróképéhez újra. Az utolsó 16 soros szakasz nemcsak a 3--14. részt fogja keretbe, hanem az egészet. Az első részből felidézi a padlásszoba, a fizikai nyomor leírását:

1. rész "Kietlen, pusztá mind a négy fal,

Azaz hogy pusztá volna, ha

Ki nem cifrázta volna a penész,

S csikosra nem festette volna az

Eső..."

14. rész: "És négyszeres lett a nyomor

Ott fönn a kis padlásszobában,

Melynek falát

Csikosra festé az eső

És kicifrázta a penész."

Majd a 3. rész utolsó sorait ismétli meg:

"... a fölkelő nap

Első sugára homlokára száll,

Miként egy arany koszorú, miként egy

Fényes meleg csók isten ajakárul."

Két nagy periódust foglal össze tehát ez a dupla keret: a betét-részt /5--14. rész/ és az egész eddigi művet /1--14. rész/. Az erőteljes zárás is jelzi, hogy újabb fordulathoz ér a történet. A keretsorok kiválasztásából kitűnik, hogy a költő mit akar újra hangsúlyozni: a nyomor és erény ellentétét, a Szilveszter sorsa és emberi értéke között feszülő ellentétet.

A 15. résztől az elbeszélés a jelenben folyik tovább. Az expozíció Szilveszter magánéletét, családját mutatta be, a történet tehát innen lendül tovább, de úgy, hogy a mű elején megismert helyzetet /szegénység, de bensőséges szeretet a családtagok között/ egy tragikus csapással széttöri, megszünteti. Innen kezdve az elbeszélés menete felgyorsul és stilizálódik, mint erre Az apostol sok elemzője már rámutatott. Miért? Véleményünk szerint nem véletlen az, hogy az expozíción kívül csak ez a rész foglalkozik részletesen a család életével. Ettől kezdve a család elmarad, mivel a mű szempontjából már nincs funkciója, mint ezt majd igyekszünk bizonyítani.

A 15. rész elején Petőfi ismét azzal a feszültségteremtő, az epikai objektivitást oldó módszerrel él, amivel pl. az 5. részben is. Közvetítőként számol be az eseményekről, majd egyes szám első személyben szól közbe:

"Hagyjátok őt a holttetemre

Borulva sirni, sirni, sirni,

Zokogni, fölűvölteni,
A fájdalomnak mély örvényiből
A magas égre fölkiáltani..."

Az utolsó két sor a De profundis clamavi... jellegzetes szituációját és kifejezéseit szövi a műbe. A csecsemő halálával a baljós halál-motivum először lép a képek--hasonlatok síkjáról a történetbe.

Az anya bölcsődal-szerű siratója formájával is kiüt a műből, egészen szokatlan, különös a verselése: rimtelen, nagyon rövid /4--5 szótagos/ jambikus sorokból áll, sok benne az ismétlés és a párhuzamosság, a hiányos mondat. Érdekessége még, hogy jóformán csak itt színesedik meg a mű világa; egyebütt csak fények és árnyak szerepelnek, színek alig.

Ez a lírai betét nyugvópont; lágyságára, szelid bánatára éles kontrasztként csap a nyomor líraiatlan valósága: Szilveszter azon töpreng közben, miből vesz koporsót. A jegygyűrű eladása kapcsán maga a költő fogalmazza meg élesen és határozottan a változást, amely az egész műre is érvényes:

"Ketté lett vágva múltja és jelenje..."

Miért éppen itt áll be a fordulat? Véleményünk szerint azért, mert a csecsemő halála Szilveszter gondolkodásának és választott útjának első igazán tragikus következménye. Az első jóvátehetetlen, visszafordíthatatlan esemény. Itt dől el véglegesen, hogy az egényi boldogság Szilveszter számára elérhetetlen, ha eszméit nem tagadja meg; sőt tragikus lesz a hozzá kapcsolódók sorsa is. Ez életének első mélypontja: a magánemberé. A tragédia ugyanakkor kötelezi is a forradalmárt, hogy folytassa útját: most már, amikor valakinek /épp a leggyengébbnek, legártatlanabbnak/ az életébe került ez az út, nem térhet

le róla. Meg kell próbálnia valamit elérni céljaiból, mert csak akkor mentesülhet erkölcsileg a csecsemő értelmetlen pusztulásának, feláldozásának ránehezédő bűnétől, ha ez sikerül.

Ami ezután következik, az Szilveszter életében már a forradalmár tettei és tragédiája, mivel a magánember tragédiája itt, a 15. részben lezajlik. Ennél tragikusabb mélypontja egész életének csak egy lesz: a 17. részben.

Igy válik ketté a múlt és jelen, ezért stilizálódik innen az elbeszélés menete, mivel a magánélet szála kikapcsolódik belőle.

A következő részben nagyon gyorsan peregnek az események a titkos nyomda felfedezésétől Szilveszter börtönbe hurcolásáig. Ez a mozgalmasság a 15. rész liraiságával, viszonylagos nyugalomával is ellentétes, de ellentétes az utána következő 17--18. résszel is. /Ezek u. i. a börtönrészek, amelyek szinte csökevény nélküliek./

Az illegálisan kiadott könyv tartalmát ismertetve még egyszer összefoglalja a költő Szilveszter alapeszméit. A legfontosabb gondolat, az egyenlőség változatlanul megvan, de nem általános történetfilozófiai fejtegetés, hanem nagyon is konkrét egyház- és királyellenes kiáltvány, amelynek lényege az, hogy a szabadságot /itt: a királytól és az egyháztól való szabadságot/ kell megteremteni. Ez már nemcsak politikai cél, hanem erkölcsi kényszer is:

"Mi volt ezen művekben? az,
Hogy a papok nem emberek,
De ördögök,
S a királyok nem istenek,



Hanem csak emberek,
És minden ember ember egyaránt,
S az embernek nemcsak joga,
Hanem teremtetőjéhez
Kötelessége is
Szabadnak lennie..."

Ezeket a gondolatokat ismét egy életető elem, a fény és a búza után a víz jeleníti meg.

Az illegális könyv miatt Szilveszter összeütközésbe került a törvénnyel, a megfélemlített nép pedig nem áll mellé. A szerkezet vizsgálatakor említettük, hogy ez a rész Szilveszter és az elnyomó hatalom birkózásának legáltalánosabb szintje. Az ott elmondottakat kiegészítenénk még azzal, hogy a hatalom elidegenültségét két mozzanat is jelzi. Az egyik az, hogy nem valakinek a személyes érdekét sérti meg Szilveszter, hanem a törvényt. A törvény, az elvont, a megfoghatatlan, látszólag objektív, de mindig az elnyomók érdekeit szolgáló hatalmasság, amely "szent" és "sérthetetlen", sújt le rá. A másik mozzanat: Szilveszter elfogatásakor szó sincs emberi érzésekről, ellene feltámadó indulatokról. A hatalom szolgái hurcolják el /talán nem is tudják, mi a bűne/, és ő hiába próbál emberségükre hivatkozva elbúcsúzni családjától. Hivatalban, szolgálatban vannak; szemükben Szilveszter veszélyes lázító, emberi fájdalmát nem tudják, nem is akarják megérteni, "kegyetlen, gúnyos röhögéssel" kötözik meg. Ez a bánásmód megváltoztatja Szilveszter reakcióját is. Nem könyörög többé, hanem átkozódik, de jellemző módon még elkeseredése tetőfokán sem csak a poroszlókat gyűlöli. A nekik szánt átkok 10 sorba beleférnek: ezután vált,

és 34 soron keresztül a királyt átkozza. Tehát még ebben az állapotban is pontosan érzi és tudja, hogy végső soron nemcsak a nép szolgálékúságéért, hanem még az ilyen elállatiasodott pribékek durvaságéért is a király, a zsarnokság a felelős:

"Átok reátok és királyotokra,

Kinek nevében az erényt

Mészárszékre viszitek!

Átok reád, bitang lator király..." etc.

Viziószerűen megjelenik szavaiban a király, rémes maszk-szerű alak:

"Kezed vörös, mint biborod,

Arcod sápadt, mint koronád,

Szived fekete, mint a gyász,

Mely műveid után húzódik..."³⁰

A királyt "bitorlónak" nevezi, hatalmát és jogait "rablott hatalomnak" és "rablott jogoknak". Ezt csak úgy értelmezhetjük, hogy Szilveszter fölfogása szerint a néptől rabolta, hiszen -- ezt többször is kifejtette -- isten egyenlőnek teremtette az embereket. Hogy mégsem azok, azért ez a "rablás" a felelős.

Meg is fenyegeti a királyt azzal, amit maga szeretett volna elérni:

"Lázadjanak föl, mint az óceán,

Alattvalóid..."

Már itt, a 16. részben megvan tehát az a gondolat, hogy a zsarnokság jelképe a király. Nem váratlan és előkészítetlen ennél fogva a merénylet a 19.-ben.

A 17--18. részben a börtön sötétsége az első rész világ-méretű sötétségének a párja. De ezt a sötétséget semmi sem eny-

hiti, sőt hozzákapcsolódva még súlyosbitja is egy másik kontraszt negatív pólusa: a mélység. A mélység--magasság ellentét nem olyan gyakori. Az apostol képei között, mint a fény--árnyék, de többször előfordul és általában kapcsolódik az utóbbihoz: a fényhez a magasság /nap, istökös, magasba törő lélek/, a sötétséghez a mélység /földalatti zsiványtanya, földalatti börtön/. Ahol ez a térbeli kontraszt is jelen van, ott a fény--árnyékkal kölcsönösen erősítik egymás hatását.

Szilveszter közel kerül a megőrüléshez. A világból való kiszakadása olyan teljes, hogy a világ fogalmai és jelenségei mind fellazulnak, bizonytalanná válnak körülötte. A dolgok magukban hordozzák önmaguk ellentétét, nem tudni, mi a látszat és mi a valóság. Elmosódik a határ álom és valóság, józan ész és őrület között:

"Aludt-e s most fölébredt? vagy

Eszét veszíté s ez most visszajött?"

Az idő meghatározhatatlanná válik, objektivitása megszűnik:

"Egy óra vagy több hónap óta volt

Magán kívül?.... Szilveszter nem tudá.

.....

Ha itt egy évig kéne lennem,

Hol minden perc egy örökkévalóság,

Hol az idő oly lassan ballag el,

Mint két mankóján a vén santa koldús...

.....

Tíz éve már, s őnéki e tíz év

Egyetlenegy hosszú, végtelen éj volt..."

Élet és halál azonossá válik, egymásba folyik:

"Jertek föl hozzám, ti halottak...
Talán én is halott vagyok már,
S a sirban álmodom... rossz álom...
Halott vagyok, kit élve
Temettek el..."

Petőfi világpusztulás-látomásainak legfélelmetesebbikét
is itt olvashatjuk:

"Koronként úgy tetszett neki,
Hogy már több század, több évezred óta
Van e helyen, hogy a világ már
Az ítélet napján rég túl vagyon,
Hogy a föld régen elenyészett,
Csak e börtön maradt belőle,
És őt magát e börtönben feledék."

A világpusztulás motivuma találkozik a koporsó/börtön
motivummal, és a kettőből a romantika minden nemzethalál-lá-
tomásánál és Petőfi korábbi hasonló témájú verseinél is söté-
tebb és félelmetesebb erejű kép keletkezik: a végtelen térben,
a világ megsemmisüléséből visszamarad egyetlen töredék: a bör-
tön, és ebben bezárva egyetlen emberi lény roncsa. A kozmikus
bizonytalanságban csak két dolog biztos: az időtlen időtől
létező börtön:

"Koporsónak testvére, börtönöm,
Ki épített, ki fog ledönteni?
Mióta állsz, meddig fogsz állni még?"
És az örökkévaló sötétség:
"Sirt, jajgatott, dühöngött,
És az örök sötétség
Egykedvűleg szemlélte őt."

"Hozzá van nőve a keserves élet,

.....

Mint ~~örök~~ börtönéhez az örök sötétség."

A bezártság és a sötétség időtlenné és egyedüli létezővé
tágítása a börtönt világ-jelképpé teszi: végső soron az elnyo-
más rendkívüli szuggesztivitású szimbólumává válik, már--már
túlnő a mű keretein.

Szorítása csaknem összeroppantja Szilvesztert. Nem hal
meg /"hozzá van nőve a keserves élet"/, de minden kiömlődik be-
lőle, ami emberré és Szilveszterré teszi. Ugy tűnik, hogy el-
vesziti önmagát, személyiségét:

"Végtére megszűnt gondolkodni is,

Nem volt szívében és fejében

Sem érzelem sem gondolat

Ott ült merőbben a szobornál..."

A világsötétséggel most már lelkének fénye sem tud szem-
beszállni. Ami mégis megmenti, az a másik fény: a szerelem. Ha-
lálós apátiájából kedvese halálának látomása riasztja fel, a
szeretett lény odaálmódott alakja képes csak egy pillanatra
bevilágítani az éjszakát:

"Kinyiltak szemei,

Még látta kedvesét, de

Egy pillanatnál kevesebb alatt

Eltűnt az, és a börtön, amely

Világos volt, ismét sötét lett,

Mint villámlás után az éjfél."

A tragédia megsejtése fölrázza, öntudata visszatér, és
itt, a súlyos sötétségű börtönben, magánéletének és forradal-
már-létének legmélyebb pontján beteljesedik ember és polgár már

többször föl villantott ellentéte. Eddig Szilveszter igyekezett valamiképpen mégis összebékíteni ezt az ellentétet, de kedvesének halála /ne felejtsük: az asszony volt az egyetlen, aki igazán megértette és szerette őt/ megtöri a börtöntől amúgyis mélyen megviselt lelkét. Szerelme nagy volt eddig is, de most a veszteség tudata mindent betöltővé, egyedüli értékévé fokozza:

"Te voltál célja életemnek,
Te általad s te érted éltem,
Szerelmem istenasszonya,
Te egymagad voltál valóság..."

Átkozódva megtagadja eszméit:

"... az emberiség, szabadság
Ez mind üres szó, puszta ábránd,
Melyért bolondok küzdenek."

Megátkozza istenét is, aki nem szabadság-isten immár, hanem kegyetlen zsarnok, lényegében ugyanolyan, mint a király /erre mutat a királyi szék vérrel festett biborának képe is/:

"Zsarnok vagy, isten, és én
Átkozlak tégedet!
Ott ülsz az égi trónuson hideg
Méltóságodban érzéketlenül,
Csak úgy, mint itt a földi zsarnokok..."

Vesztesége és isten ellen forduló haragja annál nagyobb, mivel nem a tételes vallásban hitt eddig sem, istenhite panteisztikus természet- és szabadságszeretet volt. Így aztán nem hisz a vallás adta vigaszban, a túlvilágban sem: kedvesét a halál örökre elvette tőle, mert a halál után semmiféle szép misztérium sem ad lehetőséget a találkozásra:

"Por lesz belőled, mint akárki másból,
Olyan por, mint a többi, nem különb,
És elvegyülsz közöttte, mintha
Növény vagy állat lettél volna csak."

A rövid eszmélés után viisszasüillyed az "örök sötétségbe":

"Kihalt immár a szenvedély szivéből,
Nem átkozódék többé isten ellen,
Eszébe sem jutott sem isten,
Sem ember többé nékie..."

A teljes eltompulástól és megőrléstől végig egyetlen
vékony szál, a szerelem emléke óvja meg:

"Álmában meg-meglátogatta őt
Ama szép tünemény, örökké
Imádott kedvesének szelleme..."

A szerelem mint sötétségbe /vadon, börtön/ bevilágító egyetlen fény, itt nyeri el legszebb és legtragikusabb jelentését. Beépül a börtönbe zárt gondolat-képbe és ezen keresztül kapcsolódik a szabadság-motivumhoz is. A börtön és a fény-motivum egyaránt csak hasonlatok, metaforák anyagában szerepelt korábban, Az apostolban viszont mindkét szituáció megvalósul, konkrét cselekménymozzanat lesz belőlük, és össze is kapcsolódnak egymással, valamint Szilveszter személyén keresztül a szabadság-gondolattal /a szabadságért való mártiromság/ is. A szerelem--fény motivum itt tragikus felhangot kap, hiszen a halott kedves emlékéről van szó; másrészt nem csupán bevilágítja a börtönt, de megmenti a megőrléstől, a pusztulástól Szilvesztert. Életmentő, az élet egyedüli értéke lesz ez a szerelem, így segíti át a hőst a börtönéveken. Ez az egyetlen időszak életében tudatos emberre eszmélése óta, amikor életét

teljességgel és kizárólag a magánember érzelmei töltik be. Végül, ha a börtönben a magánember fájdalma meg is tagadtatja vele eszméit, mégis csak "magánembersége", vagyis mély, őszinte szerelme az, amely a forradalmárt is megmenti, átsegíti a legyőzöttség és tehetetlenség évein, hiszen különben megőrülne.

Kisebb intenzitású, de a szerelem elvesztéséhez hasonló élmény az is, hogy Szilveszter szemében egyszerre nagyon fontos és szép lesz a természet minden részlete. Amig kinn élt a "világban", csak a 10. rész himnikus foháskodása vallott természetélményéről. Akkor is inkább valami mást ünnepelt a természetben: az istenség és a szabadság jelképét. A világot a társadalmi bajok miatt egyértelműen rossznak látta. Most a börtönben, elszakítva a világtól, az embereket nem látja jobbnak, de a természet nem-emberi része: a szabad tájak, növények, csillagok szépsége nosztalgiát, sóvárgást kelt benne:

"Szép a világ, az erdők és mezők,
A bércek és a rónaságok, a
Virágok és a csillagok... talán én
Többé nem is látom már ezeket."

A veszteség szemszögéből nézve sokkal szebb és fontosabb minden, ami most elérhetetlennek tűnik, és amit a börtön előtt a nagy célok és eszmék apostola szinte észre sem vett. Hasonló a helyzet a szerelemmel: akkor és azért tölti be a hős egész valóját, amikor már elveszett. Ez a folyamat és leírása lélektanilag teljesen hiteles és reális. Finom költői érzékel még párhuzamot és fokozatosságot is teremt Petőfi: először a természet szépsége utáni sóvárgás támad föl a hősben, de ez

csak csendes bánatot okoz. Majd kedvese halálának látomása után elemi erővel lobban föl a szerelem elvesztésének tudata. Ez a nagy megrázkódtatás pedig, mint említettük, szükséges ahhoz, hogy Szilveszter Szilveszter maradhasson.

Öntudatának feltisztulását a kismadár éneke indítja el:

"Eszembe jut dalodról

Hogy egykor éltem, hogy még most is élek..."

A kismadár a sóvárgott és a szabadság jelképének, egyedül lehetséges formájának tartott természetnek a képviselője, és éneke valóban a "szabadság hirmondójává" válik: Szilvesztert kiengedik a börtönből.

A 18. rész vége és a 19. rész eleje a 10.-nek szerkezeti párja. A 10. részben képletes börtönből, a szolgaságból szabadult Szilveszter, itt a valódiból. Érvényesül a párhuzam abban is, hogy mindkét esetben a műben egyébként közvetlenül nem szereplő szabad természet megjelenése ábrázolja a szabadságot. A különbség is funkcionális. A 10. részben a végtelen pusztaság és vadon erdő széles, nagy panorámája fogja körül az eszmélő, lázadó útján meginduló fiút. A 18--19. részben ezt a tág képet két eleme helyettesíti: a madár, illetve a szabad levegő. A mindenét elvesztett, megtört Szilveszter számára ugyanolyan nagy élményt jelentenek, mint annak idején a nagy természet.

Kiszabadulásakor már föl is támadnak a hősben a megtagadott és eltemetett forradalmi eszmék. A maga szabadulását csak úgy tudja elképzelni, hogy közben a világban győztek azok az eszmék, amelyekért őt bebörtönözték:

"... A világ megunja
A jármot végre s a gyalázatot,
S le fogja hányni, és először is
Kinyitja e sirhalmok ajtait,
S első örömkönnyüi
Azoknak orcájára folynak, akik
Itt a szabadságért szenvedtenek."

.....

"... én szabad vagyok..."

Szabad tehát a nemzet, a haza?"

Ezt Szilveszter egyelőre csak hiszi, de most fordul a helyzet a börtönhöz képest: ez a hit segíti át a magánélet utolsó nagy csalódásán: nem találja meg szerelmének sirját. Keresés közben a nép változatlan gondolkodásáról is kiábrándító tapasztalatot szerez, amely szerkezetileg a 19. rész elejére téve előreje^l~~zi~~ a bekövetkező árulást. A jámbor öregasszony véleményt mond a régi Szilveszterről, a hétköznapi józan ész és a hatalom által manipulált, de erről mit sem tudó gondolkodás ítéletét a megszokott társadalmi rendet felforgatni próbáló forradalmárról. A legszomorúbb az, hogy nem is tudja pontosan, mi volt az istentelenség, amit Szilveszter elkövetett; tetteinek híre eltorzítva és elhomályosodva maradt fenn:

"Szegény menyecske, olyan szép teremtés
És oly jólelkű volt... de férje
Istentelen gonosztevő volt,
Amért aztán meg is lakolt ám,
Elfogták és börtönbe dobták,
S ha meg nem halt, még most is ott van."

.....

Én föl nem érem ésszel, oly rossz

Embert hogy lehetett szeretni,

Hogy lehetett meghalni érte."

Ennyi csapódott le a régi eseményekből a néphez, az egyszerű emberekhez, vagy még ennyi sem, hiszen más nem is emlékszik a családra, csak ez az öregasszony. Ez a kis jelenet a Szilveszter-sorsot még keserűbb szempontból elemzi, mint az árulások és a merénylet: nemcsak bukás és halál vár az emberiség megváltóira, hanem el is felejtik őket, szellemi örökségük sem marad fenn.

E csalódás után még egy vár Szilveszterre:

"És mit tapasztalt nemsokára?

Hogy nemzete, hogy a világ

Még mélyebben van meggörbedve, mint

Tíz év előtt, midőn ő szót emelt;

Az emberméltóság naponta törpül,

És a zsarnokság óriásodik."

Szilveszter a börtön után még egyszer végigéli életének fő állomásait: a magánembert újra boldogtalanság sújtja, újra fölfedezi a világban a zsarnokságot. Természetes, hogy rövidítve bár, ismét végiggondolja a szőlőszem-hasonlat töprengését, de még élesebben veti föl az alapkérdést:

"Hiába volt hát annyi szenvedés,

Hiába annyi áldozat,

Mit a magasztosabb szívek hozának

Az emberiségnek? haszontalan

Minden törekvés, minden küszködés?"

A kétségbeesett feljajdulásra az ész nem talál igenlő választ, csak az érzelmek szegülnek makacsul ellene a kínálkozó negatív válasznak.³¹

"Az lehetetlen, százszor lehetetlen!"

Utolsó tettére készül a hős: a király személyében magát a zsarnokságot akarja elpusztítani. Elhatározását a képek síkján a régóta hiányzó fény-motivum jelzi:

"E gondolatra megerősödék,

Fölgyulladt benne a kihamvadó tűz..."

Hogy próbálkozása eleve kudarcra van ítélve, azt a jámbor öregasszony elitélő szavain túl Petőfi azzal jelzi, ahogyan a merénylet jelenetét előkészíti. Felhívjuk a figyelmet, arra, hogy a célkitűzés bármennyire irreális is a gyakorlati politika szempontjából /a király csak Szilveszter szemében jelkép, különben egy az uralkodók közül/, a megvalósítással a hős pontosan azt az utat járja, amelyet fejedelmek meggyilkolására a legbiztosabbnak találtak a történelemben: ünnepséget, felvonulást választ a merénylet végrehajtására. Ez ugyanúgy reális és kipróbált lehetőség, mint Szilveszter másik tevékenységi formája, az illegális könyv kiadása volt.

A kudarcot érdekes módon a fény-motivum jelzi előre. Látszatot és valóságot szembesít Petőfi:

"A város zajban s fényben úszik,

A népség ezrivel tolong,

Hömpölyög, mint a kiáradt folyó, az

Arcok s ruhák ünnepiek!"

Örömnépet ül hát a város. Először megkapjuk a látszatmagyarázatot, amely valóságosnak is tűnhet, hiszen ekkora öröm és fény a szabadság ünnepléséhez lenne méltó:

"Mely alkalom, mely ünnep ez?

Talán az isten jött a földre

Saját képében és saját kezével

Átadta a rab-embereknek

Rég elveszített szabadságukat?

Hogy ily nagy a fény, az öröm?"

Itt tehát még az az eredeti szabadság--isten-jelentés is feltűnik, amelyből Szilveszter a börtönben már kiábrándult.

Az öröm--fény--istenség--szabadság motivumcsoportra éles kontraszttal következők a valóság: a nép éppen a szabadság elnyomóját, a zsarnok királyt ünnepli és éljenzi.

E feszültségteremtő ellentét után következik be a merénylet és a nép azonnali árulása. A költő megint közvetlenül, egyes szám első személyben szól közbe. Először ismét egy látzat--valóság ellentét feloldását dramatizálja: a merénylet u. i. látszólag sikerül, hiszen "a | Gőgös király a porba rogy..." A három ponttal jelzett pillanatnyi szünet a tömeg meghökkenését érzékelteti, majd a figyelem a királyra irányul: a költő dühös indulattal szól hozzá, ebből derül ki, hogy az uralkodó életben maradt:

"Kelj föl, te gyáva zsarnok,

Hisz nem talált a fegyver..."

A pillanatnyi dermedt szünetet hidalja át ez a közbeszólás, és egyben jelzi, melyik oldalon áll a költő. Erre szükség van, hiszen a következő pillanatban a tömeglélektan működésének pontos érzékeltetésével elhangzik a kérdés:

"Ki a gyilkos, ki s hol van ő?"

Majd azt látjuk, hogy a nép, a harmadik szereplő minden fenyegetés nélkül, azonnal és egységesen Szilveszter ellen fordul:

"... leverék

Lábáru! őt, és boldog, aki

Vén, ráncos orcájára köphet

És megrughatja ősz fejét."

A drámai gyorsasággal pergő, jól felépített jelenet a költő újabb kifakadásával zárul. Általánosítja a történeteket és még egyszer hangsúlyozza a Krisztus-analógiát:

"Boldogtalan nép, mért gyűjtöd fejedre

Az isten átkát? nem elég,

Amely már rajta fekszik?

Nem volt elég a Krisztust megfeszítened,

Minden megváltót meg^feszítesz hát?

Boldogtalan, százszor boldogtalan nép!"

Még itt is Szilveszter népszemlélete szólal meg: a király "gőgös" és "gyáva zsarnok", a nép ellenben nem is annyira bűnös, inkább boldogtalan.

Magának árt azzal, hogy segít a tulajdon megváltóit elpusztítani. Szilveszter ezt tudja, ezért még a kivégzés jelenetében is szemében "sajnálkozó könnyel" nézi a királyt éltető, és az ő kivégzésében gyönyörködő tömeget.

Az utolsó jelenet egyben a fény-motivum végállomása. Szilveszter bukása megfogalmazódik a képek síkján is, éppen a fő-motivummal. Fény és sötétség itt azonosítódik egymással és a halál ugyancsak fontos motivumával:

"Midőn melléje lépett a bakó a

Sötét halálnak fényes pallosával..."

Összefutottak tehát a szerkezeti alapvonalak és a képrendszer főmotivumai egyetlen jelenetben: a legélesebb konfliktus, a nép legnagyobb árulása és Szilveszter legnagyobb

áldozata, illetve a fény--sötétség és a halál-motivum. Ezzel a költő tulajdonképpen minden szálát elkötött, mindent lezárt. De hátra van még a 20. rész, bár ez a képrendszerhez nem tesz hozzá semmit, nem is használja azt föl.

A 20. rész egy másik bibliai utalással kezdődik; nem az Újszövetség megváltóját idézi, hanem az Ószövetséget. A szolgaság házából, Egyiptomból útrakelt zsidó nemzedék nem léphet be az ígéret földjére, még legjobbjuk, Mózes sem. Kánaán a pusztában született új nemzedékre vár, amely már nem ismeri, nem hordja magában a szolgaságot. Erre a súlyos jelképre céloznak Az apostol 20. részének első sorai:

"Vénült, kihalt a szolganemzedék,
Új nemzedék jött, mely apáit
Arcpirulással emlité..."

Hogy ez a párhuzam nem erőltetett, azt bizonyíthatja, hogy Petőfi a pusztában bujdosást mint a magyar nép, és Kánaánt mint a majdani igazságos társadalom jelképét használta már A XIX. század költői c. versben is. 1848 decemberében a Vesztett csaták, csúfos futások... c. versben pedig így ír:

"Induljatok
Százezrével, miljomjával
A szolgaság Egyiptomából
A szabadság Kánaánba,
Mint Mózes népe hajdanába!"

Az utalás valószínű háttérének földérintésén túl azonban ennek a párhuzamnak van egy érdekesebb mozzanata. "Új nemzedékről", "új hős nemzedékről" beszél hangsúlyozottan a költő, éles határt vonva múlt és jelen közé /hogy ez a jelen nem 1848, azt ugyanúgy látnunk kell, mint azt, hogy Szilveszter nem Petőfi/.



Ez a felfogás ellentétes azokkal a fejlődés-elképzelésekkel, amelyek Az apostolban eddig elhangzottak, hiszen nem nagyon lassú, folyamatos haladást asszociál /mint a szőlőszem-hasonlat vagy a nép--gyermek párhuzam/, hanem hirtelen váltást, gyorsan bekövetkező teljes változást:

"Fölkelt az új hős nemzedék,
S mit örökségben hagytak rá apái
Leverte rabbilincseit..."

Az "új nemezedék" bibliai háttérü említése, a "fölkelés", amely egyszerre mindent megváltoztat, a "diadalnak öröme" -- mindez arra utal, hogy a 20. részt jelképesen kell értenünk. Tulajdonképpen nem más, mint a Petőfinél gyakori végső csata, végső forradalom és az azzal kivivott szabadság, igazságos társadalom látomásának Az apostol gondolatvilágába illesztett, epikusan részletezett leírása. Nem kereshetünk tehát konkrét történelmi utalást a háttérében, nem fordíthatjuk le az adott helyzetre, hiszen Petőfi 48-at sohasem tekintette a végső forradalomnak.

A Szilveszter-sorsnak ennek a távoli diadalnak a képe ad értelmet. Ez a jövő megtalálja a maga hagyományát, múltját:

"S megemlékeztek a győzelmek
Ama szentekről és nagyokról, akik
A szolgaságban szabadok valának,
És hirdették az igét,
S dijak halál lett,
Csúfos halál!..."

Igy végül a "nagy lelkek" harca nem hiábavaló. De az áldozat, amelyet az emberiségnek ezért a jövőért hoznia kell, nagyon nagy: legjobbjait kell feláldoznia; és a jövő igen

távoli. Ezzel a mozzanattal az utolsó két sor visszakapcsol a korábbi fejlődés-elképzelésekhez. A zárás a szép jövő látomása után visszatér az áldozatok sorsához, és végkicsengése nagyon keserű:

"De hol keressék, hol lelik meg őket?

Rég elhamvadtak a bitófa mellett!"

Még egy utolsó kérdéssel kell szembenéznünk, most már az egész művet tekintve: azzal a ren^{de}kívül sötét képpel, amelyet Petőfi a népről fest. A költő egész életművében érdekes a rab/szolga és a nép fogalom egymáshoz való viszonya. A nép szinte kivétel nélkül pozitív hangulatú a verseiben; a rab/szolga pedig negatív, pejoratív. A nép nála általában a magyar népet jelenti, forradalmi fenyegetésé^{sé} nő olyan verseiben, mint a Föltámadott a tenger... vagy A nép nevében.

Ugyanakkor ez a nép elnyomott is. Ezen a ponton érintkezik a rab/szolga fogalmával, amely szintén az elnyomottakat jelenti, de alapvetően más erkölcsi megítéléssel. Azonos lenne a kettő? Az apostol alapján igenlő választ adhatnánk, de vegyük figyelembe a korábbi verseket is!

A rab/szolga fogalom általában azokban a verseiben tűnik föl, amelyekben szerepel a végső forradalom látomása. Tudjuk, hogy ez Petőfinél világforradalmat jelent. A rab fogalom tehát tágabb mint a nép, nemcsak a magyar népet jelenti, hanem minden elnyomottat is.

A magyar nép az adott történelmi helyzetben jelenthet forradalmi fenyegetést -- de nem a világforradalom fenyegetését.

A végső forradalom távlatához képest rab minden nép. Ez a rabság/szolgaság viszont, ha történelmi gyökerei vannak is

/V. ö.: Az apostol több utalása/, etikai vétség éppen azért, mert képes lenne a rabság lerázására, amint ezt a konkrét nemzeti történelmek mutatják.

Az apostol egész problematikája a világ, az emberiség körében mozog, Szilveszter célja nem nemzeti felszabadító harc vagy polgári forradalom, hanem olyan világforradalom, amely után az egyenlőség és szabadság megteremti az emberiség boldogságát. Ehhez a végső célhoz mérődik az elnyomott, szellemi sötétségben tartott, megfélemlített nép, és minősül rabnak, sőt /megmagyarázható, de meg nem érthető árulásai miatt/ szolgacsordának. Ezt a megbélyegző ítéletet enyhítik egyrészt azok a mozzanatok, amikor ennek az állapotnak az okát kutatja Szilveszter, másrészt a 20. rész, amely megadja a népnek a megújulás lehetőségét.

Az apostol népfelfogása tehát nem egyedülálló Petőfi életművében. Az a rab/szolga fogalom elevenedik meg és válik cselekvővé itt, amely a végső csatát, a világszabadságot idéző versekben szerepel mint megváltandó, felszabadítandó emberiség, amely azonban maga is felelős szolgaságáért. Áldozat is, bűnös is egyszerre. Szilveszter maga Az apostolban áldozatnak látja; a költő a történettel és személyes közbeszólásaival bűnösségét hangsúlyozza. Ez a kettősség magyarázza többek között a 20. részt is: megvan a lehetősége, hogy az áldozatokból győző legyen /fölkelés, diadal/, de ehhez meg kell újulnia /új nemzedék/ úgy, hogy ne eltaszítsa és elbuktassa a Szilvesztereket, hanem szentnek, hősnek tekintse. A mű jelenének népe erre nem képes még, csak a jövőben lehet bízni. Olyan távoli jövőben, hogy akkorra már-- és innen a tragikus végkicsengés --

"rég elhamvad" a megváltók teste a bitófa mellett.

Összefoglalásul a következőket szeretném még egyszer kiemelni.

Az apostol jól szerkesztett, a magyar elbeszélő költészet hagyományaihoz képest újszerű mű. Szerkezete inkább a kortárs romantikus prózára emlékeztet. Sajátossága, hogy legalább háromféle szerkezetet különböztethetünk meg benne: a mű kronológiáját, a cselekmény három alapvonalát és a képrendszer csúcsai alkotta ívet. E szerkezetek, különösen a második és harmadik a mű gondolati csomópontjaiban összefutnak és egymás hatását erősítik. Ilyen a kezdőkép, a 3. rész isten-látomása, a szőlőszem-hasonlat, a börtön-részek és a merénylet jelenete. Egyébként egymástól függetlenül épülnek föl. Ez a kettősség a harmónia és a disszonancia érzését kelti egyszerre, és egyik oka Az apostol nyugtalan atmoszférájának.

A szerkezethez is, a képrendszerhez is tartozik a fény--sötétség ellentétpár, Az apostol képrendszerének alapmotívuma. Mindkettőbe beépül, segítségével fejeződnek ki a gondolati csomópontok; fejlődése, variációi mindig fontos információkat hordoznak.

A fény--sötétség ellentétpár következetes, funkcionális használata jellemző Az apostolra. Megvizsgáltuk, tekinthető-e ez hagyománynak, és úgy találtuk, hogy nem.

Maga a fény ősi költői kép. A magyar költészet Petőfit megelőző szakaszában négy nagy költő verseiben vizsgáltuk szerepét. Ugy találtuk, hogy mindannyiukra jellemző a fény gyakori alkalmazása. Előfordulásainak többsége ugyanabban a néhány jelentéskörben mozog: ész, értelem; nagy lélek; dicsőség; te-

hetség; művészet; haladás; szerelem; élet; ifjúság; hazaszeretet; isten. Egészen egyéni használatot csak kettejükénél, Kölcseyénél és Vörösmartynál találtunk, náluk is csak egy-két versben.

Petőfi indulására a fény-motivumnak ugyanazek a hagyományos jelentései jellemzőek. De eléggé korán, már 1845-től kezd kialakulni nála egy sajátos, csak rá jellemző motivumcsoport, és ez 1847-re végleg összekovácsolódik. Ennek a motivumcsoportnak fontos képi eleme a fény, de Petőfinél egyre következetesebben szabadságot, vagy a szabadságért küzdő nagyok lelkét jelenti. Ehhez kapcsolódik még az áldozat motivuma és a szen-ség. Az utóbbi egyre gyakrabban úgy jelenik meg, hogy a szabadság kivívása tulajdonképpen az emberiség második és igazi megváltása -- innen a témakörben gyakori bibliai utalások /kereszthalál, Golgota/ és szóhasználat /szent, apostol, megváltás, istenség/, ~~vannak~~.

A fény hagyományos jelentései közül ez a motivumcsoport sokat fölszív, de új és a költőelődöknél konkrétabb tartalmat ad nekik. Ilyen a nagy lélek jelentés, de csak azt tekinti nagy léleknek, aki az emberiség boldogságáért és szabadságáért küzd. Fölhasználja az istenség, szen-ség jelentést, de nála a szabadság az egyetlen igazi istenség. A költészet tüze jelentésben a költő a szabadság prófétája. A felvilágosodásból ismert kitörő fény mint haladás-jelkép is megvan, de nem akármilyen haladást, hanem forradalmat, sokszor egyenesen az u. n. végső csatát jelenti.

Ezzel párhuzamosan a fény szerelem-jelentése kezdettől megtalálható verseiben. Néhány ponton találkozik a fenti motivumcsoporttal, és létrehoz egy sajátos Petőfi-képet: a sza-

badtságért börtönt szenvedő ifjú börtönének sötétségét csak a szerelem fénye világítja be.

Ugyanekkor a fény többi hagyományos jelentése /élet, házaseretet/ háttérbe szorul, vagy egészen el is tűnik /dicsőség/.

Az apostolban kiteljesedik a fentiekben összefoglalt motívumcsoport. Ujdonsága az, hogy egy műben foglalja össze mindet, és egyes elemeit epikusan kibontja /pl. börtön--szerelem; nagy lélek égbeszárnyalása/, és -- ez a legfontosabb -- megteremti mindennek az ellentétét is: a sötétséget. A zsarnokság, az elnyomás, a szolgaság fogalmilag eddig is jelen voltak Petőfi költészetében, de ha kép fejezte ki őket, akkor az a kép a lánc vagy a bilincs volt. Ezek pedig Petőfi másik nagy badság-jelképének, a kardnak az ellentétei.³² A fény ellentétét, a sötétséget itt, Az apostolban aknázza ki mint képi lehetőséget és emeli jelképpé. Dolgozatom elsősorban ezzel a főmotívummal és közvetlen kapcsolataival foglalkozik, nem tér ki részletesen a mű teljes képvilágára.

A fő ellentétpárhoz fontos kísérő motívumok is csatlakoznak. Ilyen ^a pozitív jelentésű szerelem, amelyet szintén fény fejez ki, vagy a negatív halál-motívum, amely -- a végső tragédiát előrejelezve -- az egész művön végighúzódik.

A pusztulás-motívumot néhány esetben fény hordozza. Az alapvető kép-ellentét szempontjából ez döccenő, de a képek síkján megsejtet egy olyan baljós lehetőséget, amellyel Az apostol előtt nemigen nézett szembe a költő: a saját tábor árulását.

Szilveszter a korábbi szabadság-versek megváltó-alakjainak a megtestesülése is egyben. Végig érződik sorsa mögött a közel kétezer éves kultúrtörténeti háttér: Krisztus. Szilveszter

a szegénynél is szegényebb apostol; a pusztába megy; tanít; a hatalom ellene fordul; háromszor megtagadják; mártirhalált hal; megbocsát az őt megtagadóknak. Mindez a "szabadság mint az emberiség második és igazi megváltása" gondolatnak felel meg. Annál feltűnőbb viszont a hangsúlyozott Krisztus-analógia mellett az egyházellenesség. Az egyháznak semmi köze a megváltáshoz, ellenben kitűnő eszköze a szellemi elnyomásnak. A műben Krisztus az egyik, az ő egyháza a másik oldalon áll.

Az apostol esztétikai csúcsa véleményünk szerint a 17--18. rész. A börtön-jelenetekben teremti meg Petőfi az elnyomásnak a mű kereteit szinte szétfeszítő, hatalmas erejű látomását: a világ^íműndenség pusztulása után egyetlen börtön marad fenn, egyedül a börtön és a sötétség örök. Ezzel egyben egy jellegzetes verscsoportnak, a világpusztulás-verseknek a tematikáját, ötleteit is összefoglalja, egyetlen és itt egyedül társadalmi--történelmi jelentést hordozó szimbólummá sűriti.

Megállapíthatjuk tehát, hogy Az apostol motivumanyaga Petőfi életművéből szervesen nő ki, de a korábbi művekhez képest újdonság benne a szorosan összekapcsolódó rendszerszerűség, a fő- és mellékmotívumok megkülönböztetése, az egész anyag egységesítése egy történeten belül.

A szerkezetről és a képrendszerről mondottak alapján állíthatjuk, hogy Az apostol jól megszerkesztett, képanyagában csak Petőfire jellemző mű, amelyet nemcsak gondolatisága, de költői megvalósítása is alkotója nagy művévé tesz.

JEGYZETEK

- 1 RIEDL Frigyes: Petőfi. /Sajtó alá rendezte Sikabonyi Antal/ Bp. 1923.
- 2 HORVÁTH János: Petőfi. Bp. 1926.
- 3 ILLYÉS Gyula: Petőfi. Bp. 1936.
- 4 "Az apostol"-vita: TAMÁS Anna: Petőfi Apostola. It 1952. 434--448. p.
KISPÉTER András: Hozzászólás az Apostol-kérdéshez. Uo. 448--454. p.
TAMÁS Anna válasza. Uo. 1953. 210--212. p.
SÖTÉR István: Petőfi Sándor: Az apostol. Uj Hang 1953. 4. szám
- 5 KÁSSA Péter: "Az apostol" értelmezéséhez. It 1973. 186. p.
SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Világkép és stílus Petőfi költészetében. ItK 1972. 4. szám
VAJDA András: Petőfi verselésének néhány funkcionális vonása. ItK 1973. 1. szám
- 6 SÖTÉR István: Uj Petőfi-kép. "Az ember és műve" kötet. Bp. 1971.
- 7 Ezért nem érthetünk egyet FORGÁCS László: Unnep után c. könyvében /Bp. 1960./ kifejtett nézetekkel, miszerint ez az esemény volt a legfontosabb, a döntő Szilveszter életében, és olyan törést okozott, hogy hatására az addig optimista hős rezignált forradalmárrá vált.
- 8 Ennek a képnek a fontosságát kiemeli SZEGEDY-MASZÁK Mihály: Csokonai: "A magányossághoz". c. tanulmányában /ItK 1969. 2--3. szám/. Igazi jelentőségét ő abban látja, hogy a te-remtő képzelet hangsúlyozásával Csokonai itt már a romantikára jellemző költő-szerepben láttatja magát.
- 9 A vezető fény motivumnak részletes elemzése található SZÖRÉNYI László: Arany János "Visszatekintés" című verségnek képanyaga c. tanulmányában /ItK 1970./
A fényre mint a felvilágosodás fő haladás-szimbólumára nézve v. ö.: ECKHARDT Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp. 1924.
- 10 HORVÁTH János a Zalán futásáról írt elemzésében felhívja a figyelmet Vörösmarty költői látásmódjának és képalkotásának sajátosságára. /Tanulmányok 3. kötet: Vörösmarty. Bp. 1956./

11 CSETRI Lajos: Csokonai Vitéz Mihály: A Reményhez. ItK 1973. 6. szám

12 V. ö.: FEKLTE Sándor: A vivódó költő c. tanulmánya. Mezt-láb a szentegyházban c. kötet. Bp. 1972.

13 V. ö.: LUKÁCSY Sándor: "... és piros zászlókkal" Kritika. 1967. 11. szám és 1968. 1., 3. szám

14 LUKÁCSY Sándor egyetemi előadása Petőfiről. 1974--1975. 2. félév

15 ZENTAI Mária: A helység kalapácsa: egy korszakváltás humo-ros előképe. 1973. kézirat

16 Érdekes, hogy ez a kép, amelyet itt a kicirkalmazott sti-lus kicsúfolására használ, többször is előfordul nála ko-molyan. Egyszer a hazaszeretet kifejezésére /igaz, még A helység kalapácsa előtt/:

"Szentegyház keblem belseje,
Oltára képed."

De magasab fokon Az apostolban is szerepel, éppen a szere-lem kifejezésére:

"Magad fogsz állani szivemben,
Mint a szegény kunyhó falán a szentkép,
Amely előtt esténként letérdel
Jámbor lakója és imádkozik."

Az egyházi elemek eltűnnek belőle, de a lényeg, a vallás, szentség mint érték jelzése megmaradt a naiv, bensőséges hit felidézésével.

17 Ennek a képnek is megírta Petőfi az elemről elemre megegye-ző komoly megfelelőjét:

"Oh lyány! szemed
Milyen sötét,
S mégis ragyog;
Kivált midőn
Reám tekintesz,
Ugy tündököl,
Mint zordon éjben
Villám tűzénél

A hóhérpallos." /Felhők; 1846./

A bakter prózai dárdája helyett hóhérpallos; holdfény helyett villám, és helyett zordon éj; és máris összeáll a keresetlen meghökkentő, baljós hangulatú romantikus hasonlat. A 14. pont-ban idézettek és ez a vers is bizonyítja, hogy egy-egy ha-sonlat vagy kép megfogalmazható logikai--tartalmi magja /itt: sötétben fényre hulló fény/ önmagában se nem komoly, se nem nevetséges, hanem a költői szándék, a konkretizálás és a stiluskörnyezet teszi ezzé vagy azzá. Ezért vizsgálhatjuk olyan hosszasan az örök-egy fény-motivumot is, amelynek leg-belső magja, a fény, pusztán fizikai jelenség. Nem jó és nem rossz, hanem van. Hogy mint éreztek bele és hogyan, az vi-szont már a kortól és az embertől függ, és jellemezheti őket.

- 18 JÓZSEF Attila: A város peremén:
"Föl a szívvvel, az üzemek fölé!
Ily kormos, nagy szívet
Az látott-hallott, ki napot látott
füstjében fulladni meg..."
- 19 A teremő képzelet gondolatának jelentőségét kiemeli SZEGEDY-
-MASZÁK Mihály: Világkép és stílus Petőfi költészetében c.
tanulmányában. ItK 1972. 4. szám
- 20 PÁNDI Pál: "Kisértetjárás Magyarországon. Bp. 1972.
- 21 PÁNDI Pál: i. m. 51--53. p.
- 22 V. ö.: PÁNDI Pál: i. m.
- 23 PÁNDI Pál: Petőfi "Felhők"-ciklusához. It 1975. 1. szám
- 24 A Herder idézetét Petőfi világképének szemléltetésére hasz-
nálja SZEGEDY-MASZÁK Mihály idézett tanulmányában.
- 25 V. Ö.: LUKÁCSY Sándor: Petőfi és Cabet. ItK 1966.
- 26 LUKÁCSY Sándor egyetemi előadása Petőfiről.
- 27 PÁNDI Pál: "Kisértetjárás" Magyarországon. Bp. 1972.
- 28 Csak az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a nagyváro-
si--külvárosi éjszaka nyomasztó hangulatát szinte ugyanez-
zel a képpel érzékelteti JÓZSEF Attila Munkások c. versében.
"...mert hasal az éj s pörsenéses melle,
mint szennyos ingből, fűzst alól kilóg."
Petőfi megfogalmazásának tömör metaforikussága nem marad el
a XX. századi költő mögött, csak nem fejlesztí így tovább
az alaképet.
- 29 Ismét JÓZSEF Attilára hivatkozunk. Nála is a külvárosi éj
jellemző eleme a világos kocsmablak. Petőfi hasonlata va-
lamivel emberibb világot idéz leheletnyi komikumával, mint
József Attila vigasztalan, visszataszító nyomorúságot ér-
zékeltető metaforája:
"Romlott fényt hány a kocsmá ~~szája~~,
tócsát okádik ablaka."
/Külvárosi éj/
- 30 A király leírása színeivel, tömör, csattanósan jellemző képei-
vel az 1848 áprilisában írt A király és a hóhér c. Petőfi--
-versre emlékeztet:
"Orcája hó, ruhája vér,
Keze halál, neve hóhér."

- ³¹ Hasonló fordulat VÖRÖSMARTY néhány versére jellemző, különösen a Gondolatok a könyvtárban-ra.
- ³² V. ö: WACHA Imre: Petőfi jelképrendszeréről. ItK 1973. 1. szám

545

Vulvulve' Zartai Clon
Doltoni Clonista Cc'o

3. r. 12. Könyvkártya
AKV Könyvtárellátó - Közl. NY.

Ara: 10 fillér